

Rendalen kommune

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer 2019-2030

Kulturarven i Rendalen

Forsidebilder

Bullspillet 2017 – *foto: Jannika Grimbe*

Naust på Fiskevollen – *foto: Jannika Grimbe*

Pilegrimssteinen ved Åkre – *foto: Jannika Grimbe*

Rendalsren – *foto: Tore Nordberg*

Fonnåsspenna – *foto: Kulturhistorisk museum*

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer 2019-2030 – Kulturarven i Rendalen

er skrevet av Jannika Grimbe og Per Ivar Strømsmoen

kartarbeid m/vedlegg er gjort av Erin Sandberg

© Rendalen kommune 2019

Foto: Åge Sivertsen

Østerdalen

Inderst i Øst der hvor Kjølranden gaar
Tætt ind ved Rikernes Rygg,
Hvor Sølen og Throndfjeld som Høgdvarder staar,
Og Rondanerækken sin Kjæmpering slaar,
ligger Norriges Livaare trygg.
Det er Glaama i Flomm,
Vil du sjaa a, saa komm,
Der hun gaar som en Sang gjennom Dalen.

Ende fra Elven til øverst i Li
Skog, bare Skog, bare Skog,
og Akrer og Enger som Solgløtt deri;
men ovom gaar Fjeldvidden maasaagraa, fri
som pløiet av Jotuneplog.
Det er Viddernes Verd,
Graae Gutter paa Færd
Og saa Fæmund i Øst som et blankslepet Sværd;
Det er Fjeldet paa Vakt over Dalen.

Skogen har Rikdom; Elven har Sang;
Frihet blant Fjeldene bor;
og fikk du Du dit Liv i den Dalen engang
og lekte som Barn paa dens vaarfagre Vang
Du glemmer det aldrig paa Jord.
Denne Elv der den gaar;
denne Skog der den staar;
dette Fjeld det er vort; denne Dal den er vor;
Det er vi, som raar Grunden i Dalen!

Jacob Breda Bull

Innholdsfortegnelse

1 INNLEDNING	6
2 BAKGRUNN OG FORMÅL	7
2.1 BAKGRUNN	7
2.2 FORMÅL	7
2.3 PLANTYPE	7
2.4 PLANENS OPPBYGNING.....	8
2.5 ORGANISERING OG MEDVIRKNING	9
2.5.1 LOVVERK OG BESTEMMELSER VED MEDVIRKNING I PLANARBEID	10
2.5.2 HVORDAN KOMMUNEN VIL OPPNÅ MEDVIRKNING I PLANARBEIDET	10
3 KULTURMINNEVERN.....	11
3.1 KULTURMINNER, KULTURMILJØER OG KULTURLANDSKAP – BEGREPER OG DEFINISJONER	11
3.2 LOVVERK	11
3.3 FREDNINGER OG VERN	12
3.3.1 FREDET KULTURMINNE	12
3.3.2 VERNET KULTURMINNE.....	12
3.4 ANSVARSFORDELING I KULTURMINNEVERNET; KULTURMINNEFORVALTNING.....	13
3.5 KULTURMINNEDATABASER	14
4 STATUS OG BEHOV	14
4.1 ARKEOLOGI	14
4.2 KULTURMILJØER OG KULTURLANDSKAP	16
4.2.1 KULTURMILJØER	16
4.2.2 KULTURLANDSKAP	17
4.2.3 OMRÅDEFREDNING – KULTURMILJØLOVEN § 19.....	17
4.3 BYGNINGSARV	17
4.4 IMMATERIELL KULTURARV	17
4.5 LØSE KULTURMINNER	18
5 KULTURHISTORISK OVERSIKT	19
5.2 RENDALENS HISTORIE – EN OVERSIKT	20

5.2.1	VEIDEMANNSKULTUREN	20
5.2.2	JORDBRUKET I RENDALEN.....	21
5.2.3	SAMISK KULTUR I RENDALEN	23
5.2.4	REDALEN UNDER MIDDELALDEREN.....	23
5.2.5	REDALEN ETTER REFORMASJONEN	24
6	PLANTEMAER.....	25
6.1	UTVALGTE TEMAER I PLANEN SAMT BESKRIVELSE AV PRIORITERT KULTURARV.....	25
6.1.1	VEIDEMANNSKULTUR – FRA FORTID TIL NÅTID – KULTURMINNER I UTMARK	26
6.1.2	BOSETNING OG JORDBRUKETS KULTURMINNER	33
6.1.3	SKOGENS KULTURMINNER	44
6.1.4	LOKAL FOREDLING	52
6.1.5	FERDSELSVEIER I KOMMUNEN	54
6.1.6	KRIGENS KULTURMINNER	56
6.1.7	IMMATERIELL KULTURARV	60
6.1.8	LØSE KULTURMINNER	64
6.2	PRIORITERT KULTURARV SOM ER ELLER FORSLÅS REGULERT TIL BEVARING	64
6.3	KONSEKVENSER AV PLANFORSLAGET	66
6.4	BRUK OG FORMIDLING AV KULTURMINNER.....	66
7	KART.....	66
7.1	OVERSIKTSKART KULTURMINNER/KULTURMILJØER.....	66
7.2	PLANKART.....	66
8	BESTEMMELSER, RETNINGSLINJER OG HENSYNSSONER.....	67
8.1	GENERELLE BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER	67
8.2	RETNINGSLINJER TIL HENSYNSSONER I PLANEN	68
9	HANDLINGSPROGRAM	69
9.1	SAMARBEID OG NETTVERK	69
9.2	HANDLINGSPROGRAMMET I TABELLFORM	69
10	KILDER OG LITTERATUR	69
11	VEDLEGG.....	70

Rendalen kommune er rik på kulturminner. Kulturminnene er mange og varierte og kan dateres fra eldre steinalder fram til vår tid. De eldste sporene etter rendølene finner vi langs de store sjøene og vassdrag i kommunen. Ved Storsjøen og Sølensjøene har arkeologer registrert boplasser fra eldre steinalder. Det er gjort funn først på 1900-tallet av f.eks. fint tillagde steinkniver ved Sjøvik i Storsjøens nordende. På denne tiden var man nomade. Man levde av fiske og jakt, og laget sine redskaper av stein, bein og horn. Disse steinknivene fra yngre steinalder er overlatt til Oldsaksamlingen ved UiO og befinner seg der.

Senhøsten 2012 ble det gjort arkeologiske utgravninger ved Rendalen bygdemuseum, g.nr./b.nr. 44/12, og i ett av stolpehullene fant man trekull som ved hjelp av C 14-dateringer viser seg å være fra 7580-7480 f. Kr. (!). Utgravingene skjedde i regi av Hedmark fylkeskommune, og resultatene foreligger i form av en egen rapport.

Jaco Breda Bull skriver i *Rendalen, Dens historie og bebyggelse I*, om de oppsiktsvekkende mange steinalderfunn som var gjort i Rendalen. Bull lister opp at per anno 1914 så var det gjort sju steinalderfunn i Rendalen. Til sammenlikning så hadde: «Elverum 2, Storelvdalen og Aamot 3 hver, Kvikne 2, Tolgen og Tønsetbygden ikke et eneste stenaldersfund; i Lille-Elvedalen et par pilespidser...og en i Foldalen». Bull hadde sine opplysninger fra datidens Riksantikvar; Dr. Harry Felt og professor A.W. Brøgger. Han skriver videre om Rendalen: «hele 7 Fund, et Antal, omtrent Halvparten saa stort som hele det øvrige Østerdalen tilsammen og betydelig mere end der til Dato er fundet i nogen anden Oplandsbygd i Norge».

Jacob Breda Bull understreker at dette selvfølgelig ikke beviser at Rendalen har vært den mest befolkede dal i steinalderen, men det indikerer at: «der er dog naturlige Forhold i Rendalen, som gjør den særlig skikket som Opholdssted for Stenaldersfolket, hvis oprindelige og hovedsagelige Ernæringskilder var Fiskeri og Jagt».

Spor etter veidemannskulturen er også blitt synliggjort gjennom de mange hundre, kanskje tusen, fangstgroper som man fortsatt kan se i skogene og på fjellet i dag. Disse vitner om systematisk jakt på elg, rein og hjort fra steinalderen og under lang tid fremover.

Veidemannskulturen er i senere tid også blitt et slags symbol for kommunen. Kulturen har gjort seg synlig gjennom Veidemannskulturprosjektet (2010-2013). Målet for prosjektet var å øke kunnskapen om vår kulturhistorie og bidra med verdiskaping og optimisme innen næringslivet. Prosjektet resulterte bl.a. i kulturhistoriske informasjonstavler rundt om i Rendalen med en ny grafisk profil for Rendalen kommune, en Veidemannsfestival på Åkrestrømmen (2017, 2018, -) og økt bevisstgjøring om Rendalens særegne identitet blant innbyggere og tilreisende. Man kan også se hedringen av bygdas tre idrettshelter på sokkel (Oddbjørn Hagen, Tor Svendsberget og Sigurd Akre-Aas) som en forlengelse av veidemannsidentiteten til rendølene.

Om fangsten av vilt har vært en stor ressurs på fjellet, så vitner det store antallet kullgroper og jernvinneanlegg fra jernalder og middelalder om skogen og myrene som økonomisk ressurs i andre deler av kommunen.

Kulturlandskap Foto: John Fiskvik

Også løse kulturminner som Fonnåsspenna, sølvdepotfunnet og Runebommehammaren i Øvre Rendal har bidratt til å styrke bildet om Rendalen som et rikt og attraktivt område å bo og leve i.

Denne kulturminneplanen er på ingen måte uttømmende for alle kulturminner i Rendalen. Da måtte man sannsynligvis ha laget et helt bokverk. Men den er et viktig dokument i å bevare utvalgte kulturminner, og vil være opplysende for hva et kulturminne er og kan være, samtidig som den beskriver noen av våre kulturminner på en god måte og gir føringer på hvordan vi skal forvalte våre kulturminner.

2 BAKGRUNN OG FORMÅL

2.1 BAKGRUNN

Hvert enkelt kulturminne er en ikke-fornybar ressurs. Kulturminnene utgjør en kilde til kunnskap for dagens innbyggere og for kommende generasjoner. Samtidig blir det stadig skapt nye kulturminner. Ved å bevare dagens og gårdagens kulturminner og kunnskapen om dem skapes lokal identitet og byggesteiner for en holdbar samfunnsutvikling hvor kulturminnene er godt integrert og prioritert i det lokalpolitiske arbeidet.

Et kulturminne som blir borte, eller ødelegges, kan noen ganger rekonstrueres, men aldri erstattes. Derfor er det viktig for Rendalen kommune å bli bevisst på hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for framtiden. I stortingsmelding 16 (2004-2005) «Leve med kulturminner» slås det fast at det nasjonale tapet av kulturminner og kulturmiljøer er altfor høyt. Derfor vil man minimere det årlige tapet til 0,5 % innen 2020. Som et ledd i denne satsingen har Riksantikvaren satt som mål at 90 % av landets kommuner skal ha påbegynt arbeidet med kulturminneplaner innen 2020.

2.2 FORMÅL

Målet med planen er å få satt kulturminner på den lokalpolitiske dagsorden i Rendalen, og etablere en større grad av lokal forankring og medvirkning i utvalget av kulturminner som skal søkes bevart.

Planen skal med andre ord styrke kunnskapsgrunnlaget for politiske og administrative beslutninger i kommunen, skape forutsigbarhet for forvaltning, eiere og utbyggere og være et redskap for å synliggjøre kulturarven som ressurs.

Målet med planen er også å vekke interesse og øke kunnskapen om vår historie hos kommunens innbyggere. Tanken er at kulturminnene og kunnskapen om dem skal oppfattes som en ressurs og brukes ved undervisning i kommunens skoler, ved formidling, folkehelseiltak og næringsutvikling.

Målsetningen er at planen skal bli godt integrert i samfunnet. Dette vil styrke Rendalen sin identitet og attraktivitet.

2.3 PLANTYPE

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer er en tematisk plan, men inneholder retningslinjer og et arealplankart som senere skal innarbeides i kommuneplanens arealdel. Planen gir en oversikt over utvalgte temaer av både den materielle og den immaterielle kulturarven i Rendalen. I en tematisk kommunedelplan kan kommunen velge ut verneverdige kulturminner og kulturmiljøer og prioritere virkemidler og tiltak for disse. Det er ifølge plan- og bygningsloven fastsatt at kommunedelplaner skal ha en handlingsdel som skal revideres årlig (*plan- og bygningsloven § 11-2*).

Planen skal ikke ses som en heldekkende oversikt over kommunens kulturminner. Alle kulturminner er ikke tatt med og mange kulturminner er fortsatt uregistrert. Planen må isteden først og fremst betraktes som en begynnelse på en prosess og et langsiktig, strategisk arbeid med kulturminner.

Fra fylkesrådets vedtak datert til 06.02.2017, punkt 3, settes følgende vilkår opp for planarbeidet:

- ✓ Kulturminneplanen skal utarbeides som en kommunedelplan etter Plan- og bygningsloven § 11.
- ✓ I henhold til kart- og planforskriftens § 9 skal planen inneholde planbeskrivelse, planbestemmelser og plankart.
- ✓ Kulturminner skal legges inn i Riksantikvarens database Askeladden og kommunene rapporterer til fylkeskommunen.

For at kommunedelplanens bestemmelser skal være juridisk bindende skal det utarbeides eget kartvedlegg med hensynssoner, jfr. Kart- og planforskriftens §§ 9 og 11. Kartvedlegget omtales i kap. 7.2 som plankart og presenteres i vedlegg 14.

For enklere lesbarhet vil «kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø» heretter bli nevnt som «kulturminneplan».

2.4 PLANENS OPPBYGNING

Planen omfattes av en kulturhistorisk oversikt og en tematisk del om kulturminner. I den kulturhistoriske delen gis en oversikt over Rendalens historie, både i tekst og ved hjelp av en tidslinje. Oversikten er en relevant del av planen for å sette kulturminnene inn i de rette sammenhengene.

Kulturminneplanen har videre en tematisk struktur. På denne måten blir kulturminnene fremhevet i en kontekstuell sammenheng, og ikke i en kronologisk da dette viser kommunens kulturhistoriske særpreg bedre.

Det er valgt ut åtte temaer som behandles i planen. Disse er:

- Veidemannskultur – fra fortid til nåtid – kulturminner i utmark
- Bosetning og jordbrukets kulturminner
- Skogens kulturminner
- Lokal foredling
- Ferdselsveier i kommunen
- Krigens kulturminner
- Immateriell kulturarv
- Løse kulturminner

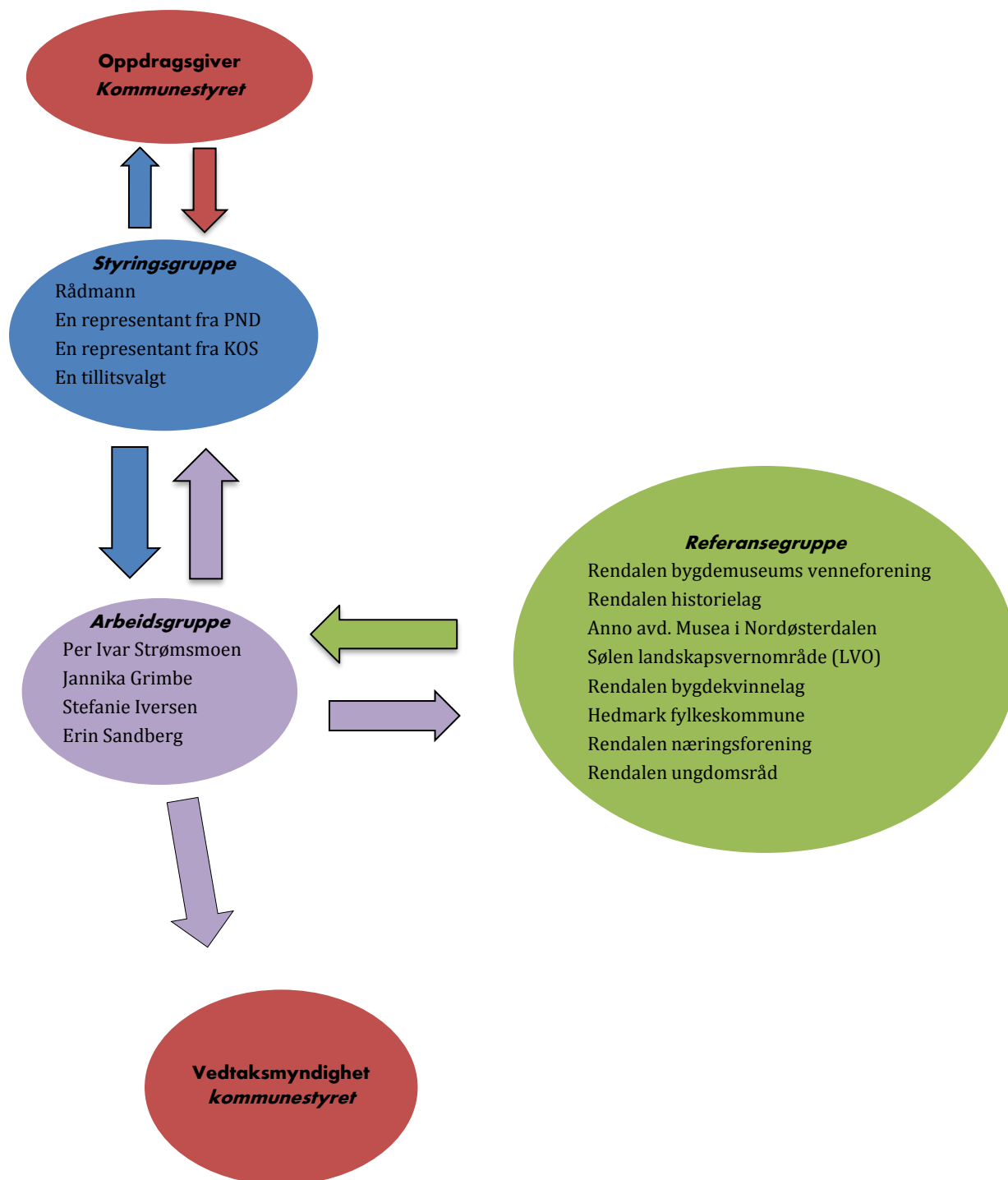
I hvert tema er det valgt ut prioriterte kulturminner og kulturmiljøer. Disse beskrives i tekst og vises på kart i planen. Innenfor temaene foreslås målsetninger og tiltak for utvalgte kulturminner. Også kulturminner som får hensynssone i planen blir nevnt her. Kulturminner som i arbeidet vurderes å ha behov for tiltak presenteres nærmere i handlingsprogrammet.

I slutten av kulturminneplanen presenteres et handlingsprogram (kapittel 9.2) hvor tiltak for utvalgte kulturminner og kulturmiljøer er samlet. Her blir det også nevnt hvem/hvilke myndigheter som har ansvar for tiltakene, når de skal gjennomføres og hvordan tiltakene bør finansieres. Ifølge Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven, heretter forkortet: PBL) skal handlingsprogrammet revideres årlig (PBL §11-2).

De foreslåtte tiltakene i handlingsprogrammet kan dreie seg om alt fra skilting av noen kulturminner til nyregistrering eller kontrollregistrering av områder for å komplettere kulturminnebildet.

2.5 ORGANISERING OG MEDVIRKNING

Organisering av planarbeidet kan illustreres slik:

Ved oppstart av arbeidet med planprogrammet ble en arbeidsgruppe og en referansegruppe satt sammen, og en styringsgruppe for planarbeidet ble definert. Styringsgruppen har det overordnede ansvaret med å følge opp framdrift for planen, og påse at planarbeidet holder seg innenfor de gitte økonomiske rammer.

Arbeidsgruppen bestod av:

Per Ivar Strømsmoen; VH-leder Kultur og service (KOS)

Jannika Grimbe; arkeolog, innleid konsulent (KOS)

Stefanie Iversen; byggesaksbehandler - Plan, næring, drift (PND)

Erin Sandberg; arealplanlegger - Plan, næring, drift (PND)

Arbeidsgruppen har ledet arbeidet med både planprogram og selve kulturminneplanen, mens referansegruppa har bidratt med innspill til planen og diskusjoner rundt oppbygging av planen.

Referansegruppen ble satt sammen av foreninger som ville bidra med innspill og forslag til planarbeidet. Gruppen består av Rendalen historielag, Anno avd. Musea i Nordøsterdalen, verneområdeforvalter for Sølén landskapsvernområde, Rendalen bygdekvinnelag, Hedmark fylkeskommune og Rendalen bygdemuseums venneforening. Etter at planprogrammet ble lagt ut på høring ble to nye interessenter lagt til i gruppen; Rendalen Næringsforening og Ungdomsrådet i Rendalen.

Referansegruppen har hatt tre møter under planarbeidets gang, styringsgruppen to møter, mens arbeidsgruppen har hatt tilnærmet ukentlige møter i de tre månedene konsulenten var innleid.

2.5.1 Lovverk og bestemmelser ved medvirkning i planarbeid

Å involvere allmennheten i planarbeidet er viktig. Det finnes både generelle krav til medvirkning i planlegging og spesifikke regler i forhold til bestemte plantyper og lovverk. De viktigste er:

Forvaltningsloven § 11

Forvaltningsorganene har en alminnelig veiledningsplikt for å gi parter og andre interesserte adgang til å vareta sitt tarv.

Kommuneloven § 4

Kommuner og fylkeskommuner skal drive aktiv informasjon om sin virksomhet.

Plan- og bygningsloven kap. 1

§1-1 Lovens formål

(...) Planlegging og vedtak skal sikre åpenhet, forutsigbarhet for alle berørte interesser og myndigheter. Det skal legges vekt på langsiktige løsninger og konsekvenser for miljø og samfunn skal beskrives (...)

Plan- og bygningsloven kap. 5

§ 5-1 Medvirkning

Enhver som fremmer planforslag, skal legge til rette for medvirkning.

Miljøinformasjonsloven § 20

- Retten til å delta i beslutningsprosesser knyttet til utformingen av regelverk, planer og programmer.

Offentlige myndigheter skal i forbindelse med arbeidet med utformingen av regelverk, planer og programmer som kan ha betydning for miljøet, gi allmennheten mulighet til å komme med innspill. Dette skal gjøres på stadier og med tidsrammer som sikrer reell mulighet til å påvirke beslutningene. Allmenheten skal i denne forbindelse gis nødvendig informasjon.

2.5.2 Hvordan kommunen vil oppnå medvirkning i planarbeidet

Kulturminnekveld for allmennheten

For å forsikre seg om at alle som ville medvirke i planarbeidet fikk mulighet, ble aviser kontaktet for å spre informasjon om at planarbeidet var satt i gang. Likeså ble det satt opp to kulturminnekvelder for allmennheten for å informere om planarbeidet, vekke interesse og få flere innbyggere til å engasjere seg i arbeidet. Dette ble gjort den 28/6 - 2017, etter at planprogrammet ble lagt ut på høring, mens den andre kulturminnekvelden ble arrangert den 12/9 - 2017. Begge møtene samlet ca. 15-20 interesserte innbyggere, og mange gode innspill og diskusjoner rundt kommunens kulturminner kom fram.

Informasjon på nett

Informasjon om planprogram og kulturminneplan ble lagt ut på Rendalen kommunes sin hjemmeside. Her ble også kommunens innbyggere oppfordret til å sende inn bilder av kulturminner som kunne brukes i planen. Flere bilder er sendt inn fra privatpersoner, og innspill ellers er gitt.

Nye medlemmer i referansegruppen

Ved det åpne møtet den 28/6 ble det lagt fram ønske om at Rendalen Næringsforening og Ungdomsrådet i Rendalen skulle bli med i referansegruppen.

Medvirkning fra barn og unge

For å ivareta kulturhistoriske interesser og innspill fra barn og unge i kommunen ble rektoren på Fagertun skole kontaktet med oppfordring til å medvirke i planarbeidet. Også ungdomsrådets plass i referansegruppen er en forsikring om at kommunens unge ble med i medvirkningen av planarbeidet.

3 KULTURMINNEVERN

3.1 KULTURMINNER, KULTURMILJØER OG KULTURLANDSKAP

– BEGREPER OG DEFINISJONER

Kulturminner defineres ifølge kulturminnelovens § 2 slik: «Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til».

Vi skiller mellom **materielle** og **immaterielle kulturminner/immateriell kulturarv**. Den første gruppen er kulturminner til å ta og føle på, mens de immaterielle kulturminnene er lokale tradisjoner som lever videre som kulturytringer i skriftlig form, eller som håndverkstradisjoner, sagn og historier, sang, musikk og dans. De immaterielle kulturminnene blir gjerne tatt vare på av museer, historielag og andre som holder de levende gjennom formidling.

Av de materielle kulturminnene har vi to hovedtyper; de **løse** og de **faste**. Med løse kulturminner mener vi gjenstander som en kan flytte på og ta med seg, for eksempel løst inventar i bygninger og gjenstander fra utgravninger. De løse kulturminnene er museenes ansvar, organisert under Kulturdepartementet. Faste kulturminner er jord- eller stedfaste. Eksempel på faste kulturminner er gravhauger, boplasser, helleristninger, kullgroper og jernvinneanlegg. Riksantikvarens arbeidsområde omfatter de faste kulturminnene og kulturmiljøer.

I kulturminnelovens § 2 blir **kulturmiljøer** definert som «områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng». Et kulturmiljø kan fredes ut fra områdets totale kulturhistoriske verdi. Kulturmiljøer kan for eksempel være et fabrikkområde, et trehusområde, et byområde, ei setergrend eller et område med spesielle landskapsformasjoner, vegetasjon, hager eller lignende.

Med **kulturlandskap** menes landskap som i større eller mindre grad er påvirket av mennesker. Det upåvirkede naturlandskapet er kulturlandskapets motsetning. Kulturlandskapet omfatter et vidt spekter av menneskelig påvirkning, fra jeger- og samlerkulturers lite kulturpåvirka områder, via beitelandskap og jordbrukslandskap til bylandskaper som nesten i sin helhet er menneskeverk. Grensen mellom natur og kultur er ofte flytende.

Kulturlandskap fredes ikke etter kulturminneloven, slik tilfellet er med kulturminner og kulturmiljøer.

3.2 LOVVERK

Det er fremfor alt to lover som gir beskyttelse av kulturminner: **kulturminneloven (KML)** og **plan- og bygningsloven (PBL)**. Kulturminneloven som særlov gjelder foran plan- og bygningsloven. Kulturminneloven forvaltes av Riksantikvaren på nasjonalt nivå, og av fylkeskommuner, Sametinget, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå. Det finnes egne forskrifter som skisserer ansvar og myndighet til hver av disse instansene.

Lov om kulturminner av 1978 (Kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk fredete, fastslår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse kulturminner. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 2008 (plan- og bygningsloven) er det viktigste kommunale virkemidlet for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Her kan kommunen sikre bevaringsverdige bygninger og gi tilstrekkelig vern, både i sammenheng med arealplan og i enkeltsaker. I arealplaner sikres kulturminner med hensynssoner med tilknyttede retningslinjer.

3.3 FREDNINGER OG VERN

3.3.1 Fredet kulturminne

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer på kulturminnet, som går utover vanlig vedlikehold, må godkjennes av myndighetene. Fredete kulturminner kan være automatisk fredet eller vedtaksfredet:

- 1) **Automatisk fredning:** Et automatisk fredet kulturminne er fredet direkte gjennom kulturminneloven eller svalbardmiljøloven, uten særskilt vedtak – jf. **kulturminneloven § 4**. Følgende kulturminner er automatisk fredet:
 - faste kulturminner fra før reformasjonen (1537)
 - samiske faste kulturminner eldre enn 100 år
 - erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537–1649
 - faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946
- 2) **Midlertidig fredning** av enkeltobjekter og områder rundt disse kan vedtas om et kulturminne er truet eller om man vil evaluere kulturminnet med tanke på permanent fredning. Et vedtak om midlertidig fredning kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet og kulturminnemyndigheten ikke vil følge opp saken med permanent fredning. Om kulturminnemyndigheten tar sikte på permanent fredning vil vedtaket om midlertidig fredning bli stående til nytt vedtak om permanent fredning er fattet. Midlertidige fredete kulturminner blir forvaltet etter kulturminneloven likt vedtaksfredete kulturminner, det vil si at alle endringstiltak skal godkjennes av kulturminnemyndigheten.
- 3) **Vedtaksfredning:** Et vedtaksfredet kulturminne er fredet gjennom særskilt vedtak for det enkelte kulturminnet – jf. **kulturminneloven § 15**
- 4) **Områdefredning** innebærer at et område rundt et fredet kulturminne kan fredes for å bevare det særegne miljøet rundt kulturminnet – jf. **kulturminneloven § 19**
- 5) **Fredning av kulturmiljø** kan gjøres av Kongen for å bevare områdets kulturhistoriske verdi – jf. **kulturminneloven § 20**

Regulert til bevaring: Kulturminnet er beskyttet gjennom regulering. I planer utarbeidet etter plan- og bygningsloven 1985 er de regulert til spesialområde bevaring. I planer etter plan- og bygningsloven 2008, er de regulert med hensynssone kulturminne.

3.3.2 Vernet kulturminne

Et vernet kulturminne kan være vernet med hjemmel i lov eller gjennom andre virkemidler. I tillegg til kulturminner som er fredet etter kulturminneloven eller Svalbardmiljøloven, omfatter dette kulturminner som er vernet etter **plan- og bygningsloven**, **kirkeloven** eller **naturmangfoldloven**. Andre virkemidler for vern er for eksempel statlige verneplaner, listeføring og tilskuddsordninger.

Verneverdig/bevaringsverdig kulturminne

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. De mest verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er først og fremst disse som fredes etter kulturminneloven. Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av slike kulturminner ved hjelp av plan- og bygningsloven.

En annen måte å markere at et kulturminne er verneverdig på, er **listeføring**. Det innebærer at kulturminnet er oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte, som for eksempel **Listeførte kirker** og **SEFRAK-registret**.

En **listeført kirke** er av Riksantikvaren vurdert som et verneverdig kulturminne. Saker som gjelder endringer i eller ved en listeført kirke, også istandsettings- og vedlikeholdstiltak, skal sendes til Riksantikvaren for uttalelse. Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeført. En rekke kirker bygget etter 1850 er også listeført. I Rendalen finnes fire kirker: en på Hanestad, en på Sjølisand, en på Otnes og en i Øvre Rendal. Alle fire er listeførte.

SEFRAK – registret (SEFRAK = "SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminne i Noreg") er et landsdekkende register over eldre bygninger og andre kulturminner. Registret omfattes ikke av restriksjoner, men fungerer mer som et varsel om at kommunen bør ta en vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt løyve til å endre, flytte eller rive bygningen.

De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Mange blir likevel tatt godt vare på fordi de oppfattes som verdifulle av eiere og brukere.

3.4 ANSVARSFORDELING I KULTURMINNEVERNET; KULTURMINNEFORVALTNING

NASJONAL KULTURMINNEFORVALTNING

Klima- og miljødepartementet har det overordnede ansvaret for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer i Norge.

Riksantikvaren er fagdirektorat for departementet og:

- skal utøve den nasjonale kulturminnepolitikken besluttet av Stortinget og regjeringen.
- skal være rådgiver for departementet i alle saker som gjelder kulturminner og kulturmiljøer.
- har fullmakt til å frede kulturminner ved enkeltvedtak eller forskrift.
- skal i kommunale plansaker kunne stoppe planer ved innsigelse hvis nasjonale kulturminneinteresser er truet.

REGIONAL KULTURMINNEFORVALTNING

Fylkeskommunene og Sametinget har ansvar for den regionale kulturminneforvaltningen. Disse myndighetene:

- har ansvar for kulturminner i fylkene og for kulturminner i samiske områder.
- skal sørge for at det tas hensyn til kulturminner og kulturmiljøer i planleggingen, også på kommunenivå.
- kan forberede saker for Riksantikvaren.
- har vedtaksmyndighet etter kulturminneloven.

Fylkeskommunene har i tillegg ansvar for og ledelsen av arbeidet med regional planstrategi, regionale planer og planbestemmelse.

LOKAL KULTURMINNEFORVALTNING

Kommunene har hovedansvaret for bevaring av kulturminner, kulturmiljøer og -landskap i lokalsamfunnet. Plan- og bygningsloven er det viktigste juridiske verktøyet, men kommunen har også andre virkemidler, som for eksempel tilskudd og fritak for eiendomsskatt.

Askeladden – Riksantikvarens kulturminnedatabase

Askeladden er Riksantikvarens offisielle database over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge, og skal inneholde informasjon om alle kjente og fredete kulturminner i Norge og på Svalbard. Databasen inneholder data om kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven og Svalbardmiljøloven, vernet etter plan- og bygningsloven, eller kulturminnefaglig vurdert som verneverdige.

Askeladden er et verktøy for kulturminneforvaltningen, og man må registrere seg i databasen for å få tilgang til den. Tilgang til databasen gis til ansatte innen sentral, regional og lokal kulturminneforvaltning, offentlig forvaltning, konsulenter, forskere og studenter. Andre som er interesserte i kulturminner kan benytte kulturminnesok.no

I Askeladden skiller man mellom lokaliteter og enkeltminner. En lokalitet er et avgrenset område med ett eller flere enkeltminner. Vanligvis avgrenses en lokalitet av fysiske barrierer eller ved den totale utstrekningen av enkeltminnene. Eksempel på lokalitet og enkeltminner er fangstanlegg med flere fangstgroper.

Kulturminnesøk – www.kulturminnesok.no - www.kulturminnesok.no er en nettside hvor registreringer fra Askeladden er søkbare for publikum. I tillegg kan brukere av databasen selv legge inn informasjon og bilder av kulturminner her.

Gjenstandsdaten – www.unimus.no - www.unimus.no er en kulturhistorisk gjenstandsdatabase hvor mer enn en million arkeologiske gjenstander er registrert og søkbare.

4 STATUS OG BEHOV

I planarbeidet nedenfor vises en oversikt over eksisterende registreringer, både over faste kulturminner, bygningsarv, immateriell kulturarv og løse kulturminner.

Oversikten baserer seg på registreringer/informasjon i:

- SEFRAK- registeret
- Askeladden
- Kulturminnesøk
- Listeførte kirker
- Registreringsrapporter fra Hedmark fylkeskommune
- Topografisk arkiv i Hedmark fylkeskommune
- Historiske kart
- Kommunens planregister – reguleringsplaner
- Lokalhistorisk litteratur
- Flyfoto
- Skriftlige og muntlige kilder
- Registreringer fra Sametinget
- Gjenstandsdaten Unimus (<http://www.unimus.no/>)
- Universitetets oldsaksamling

4.1 ARKEOLOGI

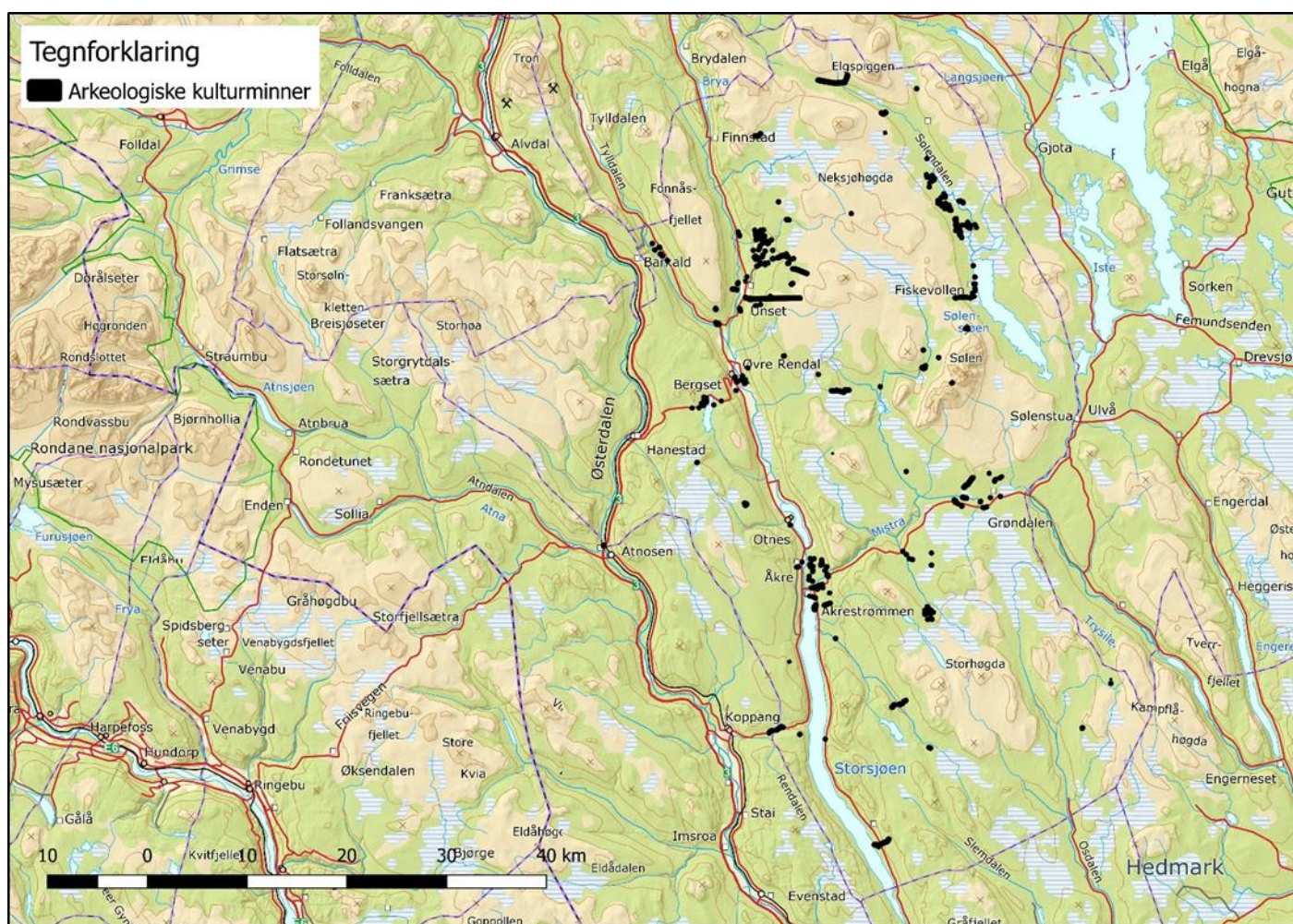
Spredningskartet for faste kulturminner i kommunen baserer seg i dag på de registreringer som er gjort av fylkeskommunen og Sametinget i forbindelse med reguleringsplaner og private tiltak. I tillegg har privatpersoner med stort engasjement for kulturarven i kommunen, registrert mange kulturminner her. Fremfor alt har kommunens ildsjel innen kulturminnevernet, Per Olav Mathiesen, registrert et stort antall kulturminner i kommunen.

Eksempler på faste kulturminner i Rendalen gravhauger, fangstgroper, kullgroper, jernvinneanlegg og gravfelt. Registreringer gjennom sjakting og geofysiske undersøkelser er også foretatt og har bidratt med kunnskap om Rendalens eldste historie. Eksempler på kulturminner fra slike undersøkelser er bosetningsspor som stolpehull, kokegroper og eldre dyrkingslag. Ovennevnte registreringer har i hovedsak berørt faste kulturminner eldre enn år 1537 og er lagt inn i Askeladden.

Totalt er 921 arkeologiske enkeltminner registrert i kommunen. Disse er fordelt på 384 lokaliteter.

Tidligere har det vært lite fokus på kulturminner og etnisitet. På senere tid har forskning vist at en del av de kulturminnene man tidligere har antatt som norrøne, likevel kan være samiske. Rendalen kommune ses i dag som et grenseland mellom norrøn og samisk kultur, hvor løse gjenstander som runebommehammeren og bronsesmykket fra Elvål vitner om samisk tilstedeværelse langt tilbake i tid. I 2012 startet et tre år langt forskningsprosjekt ved navn «**Kulturhistorie, kulturminneforvaltning og -formidling i et sørsamisk og norrønt grenseland**», finansiert av Norsk forskningsråd og i regi av NIKU. Resultatet fra dette prosjekt sammen med annen kunnskap om samiske kulturminner er vektlagt i arbeidet med kulturminneplanen.

Kartet over arkeologiske kulturminner nedenfor er hentet fra Askeladden; <https://askeladden.ra.no>

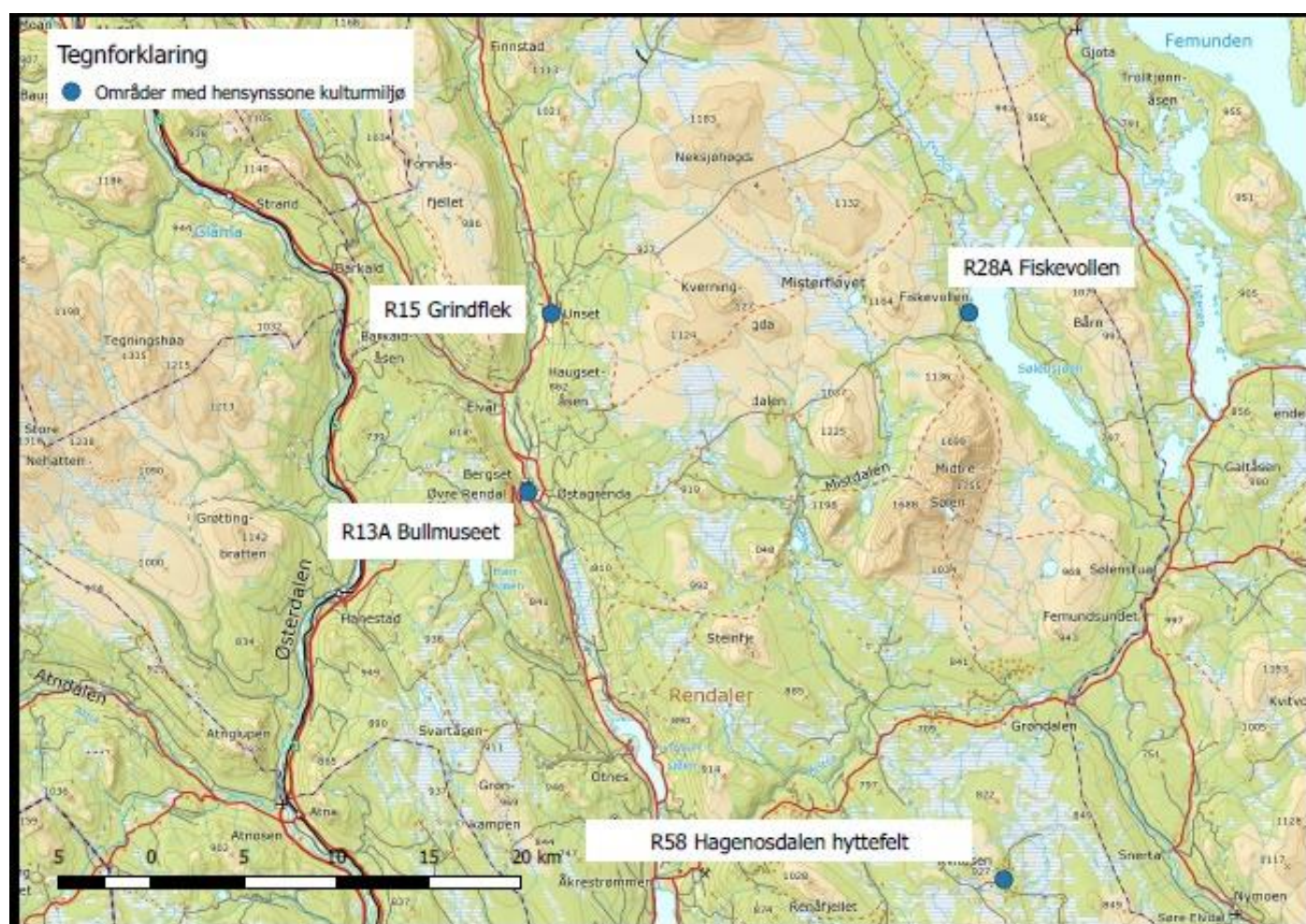

Kartet viser hvor de registrerte arkeologiske kulturminnene ligger i kommunen. Totalt dreier det seg om 921 enkeltminner fordelt på 384 lokaliteter (se kapittel 3.5 om forklaring av lokalitet og enkeltminne). Spredningen av kulturminnene gjenspeiler i stor grad utbyggingsområder der det er krav om kulturminneregistrering.

4.2.1 Kulturmiljøer

Per dags dato finnes det ikke noen registrerte kulturmiljøer i Rendalen som er vernet etter kulturminneloven. I kommunens reguleringsplaner derimot har følgende fire planer hensynssone kulturmiljø:

PlanID	Første gang vedtatt	Siste gang vedtatt	Formål
R13A Bullmuseet	6.2.1997	27.6.2013	Bevaring kulturlandskap i bakkene ovenfor museet
R15 Grindflek	6.2.1997		Bevaring kulturminner og kulturlandskap/beitemark
R28A Fiskevollen	20.10.1994 (?)	30.5.2013	Bevaring kulturmiljø, innenlands fiskevær
R58 Hagenosdalen hyttefelt	27.6.2013		Hustufter, steingjerder, rydningsrøyser fra nyere tid

Kart over områder i kommunen som fått hensynssone kulturmiljø i reguleringsplaner.

Kartet kan også ses i **vedlegg 1**.

4.2.2 Kulturlandskap

I 1992-1994 ble det registrert 87 verdifulle kulturlandskapsområder i Hedmark. Av disse ble 12 prioritert, utifra biologisk mangfold, kulturminner og andre miljøverdier. Unset er ett av de prioriterte landskapene (Hedmark fylkeskommune 2005:72).

I en kartlegging av utvalgte kulturlandskap i Hedmark fra 2007 har fylkesmannen tatt med fire kulturlandskap fra Rendalen:

Kommune	Område	Type kulturlandskap	Verdiklasse
Rendalen	Lomnessjøens østside	Dalbygd	2
Rendalen	Løkken-Brua og Bullsbyggene	Dalbygd	1
Rendalen	Østagerenda	Dalbygd	2
Rendalen	Haugset	Dalbygd	3

Klasse 1. Spesielt verdifulle områder

Klasse 2. Verdifulle områder

Klasse 3. Andre registrerte områder

Hentet fra Fylkesmannen i Hedmark (2007:8)

4.2.3 Områdefredning – Kulturmiljøloven § 19

I tillegg til kulturmiljøer kan områder med verdifulle bygninger og tilhørende omgivelser bli vernet etter kulturminneloven og lagt inn i Askeladden. Én områdefredning finnes i Rendalen: Nordset Fiskviklia bureisningsbruk. Området har fått IDnr. 86288 i Askeladden og omfatter to vedtaksfredete hus fra 1900-tallet (et våningshus og et uthus) samt et område rundt disse bygningene.

Utdrag fra Askeladden om IDnr. 86288:

Fredningen omfatter etter § 15 våningshuset og uthuset. Bygningens eksteriør og interiør samt fast inventar omfattes av fredningen. For å bevare virkningen av bygningene i landskapet er deler av eiendommen inkludert i fredningen i henhold til Kulturminnelovens § 19.

4.3 BYGNINGSARV

Når det kommer til bygningsarv er totalt 26 bygninger registrert i Askeladden. Av disse er 23 fortsatt i drift. Tre bygninger omfattes ikke av planen: En barfrøstue som ble flyttet til Glomdalsmuseet i Elverum 1911, en østerdalsstue på Hanestad som brant ned i 2016 og en barfrøstue i Oppistu som er forsvunnet. Samtlige 26 bygninger er likevel tatt med i en bygningsoversikt i **vedlegg 2**.

De bygningene som fortsatt er i drift er: Rendalen gamle prestegård, tre barfrøstuer, en østerdalsstue, fire stabbur, tre loft og elleve bygninger fra nyere tid; åtte boliger, en driftsbygning, et uthus og en bygning i kategorien «annen bygningsart». Bygningene har forskjellig vernestatus. Dette vises i **vedlegg 3**.

I tillegg til bygningene registrert i Askeladden, er et stort antall bygninger i kommunen oppført i SEFRAK-registret. Eksempel på SEFRAK-registrerte bygninger i Rendalen er forrådshus, fjøsløer, stabbur og setrer.

Alle bygningene registrert i Askeladden og SEFRAK-registret er søkbare i <https://kulturminnesok.no/>

4.4 IMMATERIELL KULTURARV

Lokale tradisjoner innen musikk, håndverk, dans, språk og matlaging kan regnes som immateriell kulturarv. Det er blitt gjort opptak, både lydopptak og videopptak, for å registrere kulturarv som eksempelvis rendalspolsken og dialekter. I tillegg vedlikeholdes og bevares kulturarven gjennom utøvelse.

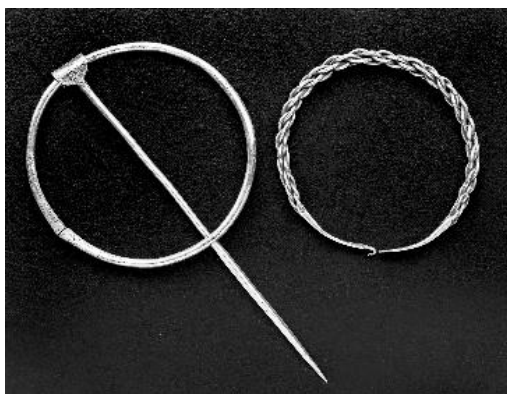
4.5 LØSE KULTURMINNER

I gjenstandsdatenbanken www.unimus.no finnes 210 registreringer av løse kulturminner i kommunen. Blant de mest kjente løsfunn som er blitt registrert i Rendalen hører: Fonnåsspenna, Runebommehammeren, sølvfunnet fra Unset og bronsesmykket fra Elvål. Funnene som er registrert og beskrevet i gjenstandsdatenbanken Unimus har bidratt til å sette Rendalen på historie- og arkeologikartet.

Runebommehammeren

© Kulturhistorisk museum

Sølvfunnet fra Unset

©Kulturhistorisk museum

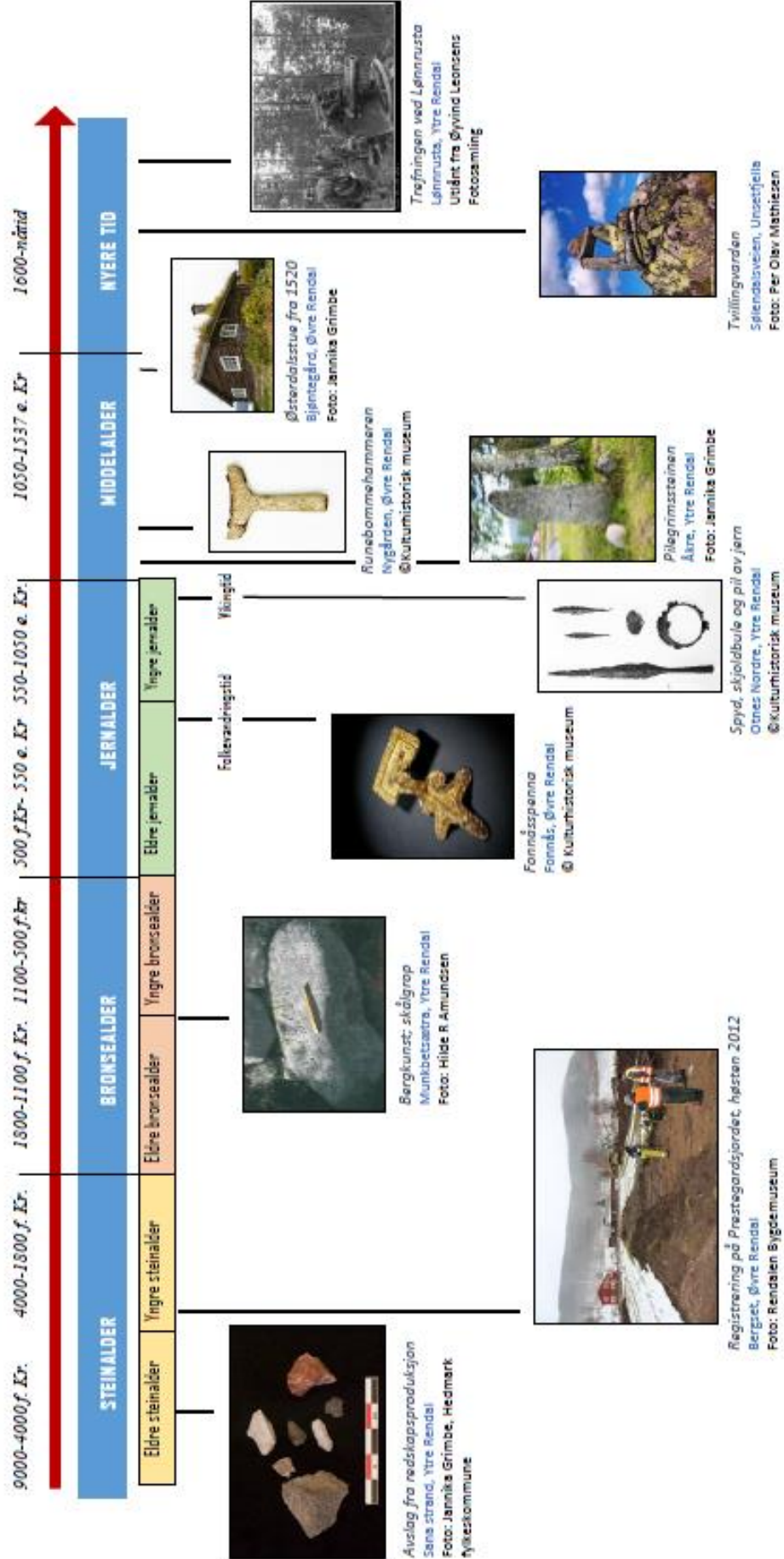

Fonnåsspenna

© Kulturhistorisk museum

Løsfunnene i gjenstandsdatenbanken www.unimus.no vises i **vedlegg 4**.

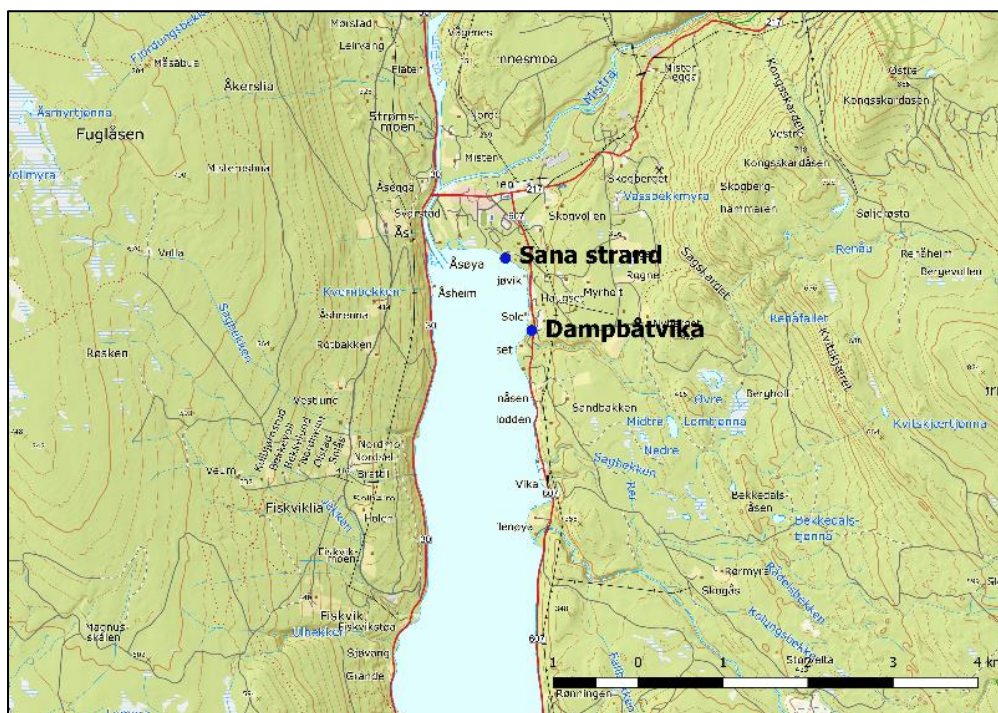
5.1 TIDSLINJE

5.2.1 Veidemannskulturen

Veidemannskulturen er sterkt assosiert med Rendalen og det er en kultur som har mye gamle røtter her. Kulturen har sin opprinnelse i eldre steinalder (10 000-4000 f. Kr.) da man levde av jakt, fiske og sankning av spiselige ville vekster. Man bosatte seg gjerne ved sjøer og vann slik at man hadde nær tilgang til fisket, og ikke minst til vann i seg selv som alle mennesker må ha. Her lagde man sine redskaper av bein, horn og stein. Det er fremfor alt steinredskap og restavfall fra redskapsproduksjonen vi finner ved registreringer og utgravninger.

Eksempler på funnplasser fra eldre steinalder i Rendalen er Sjøvik og Dampbåtvika ved nordøstre del av Storsjøen, Sana strand ved nordenden av Storsjøen og Fiskevollen ved Sølensjøen. Funnene er primært redskaper og avfall i steinmaterialer som kvarts, kvartsitt, flint, bergart og jaspis.

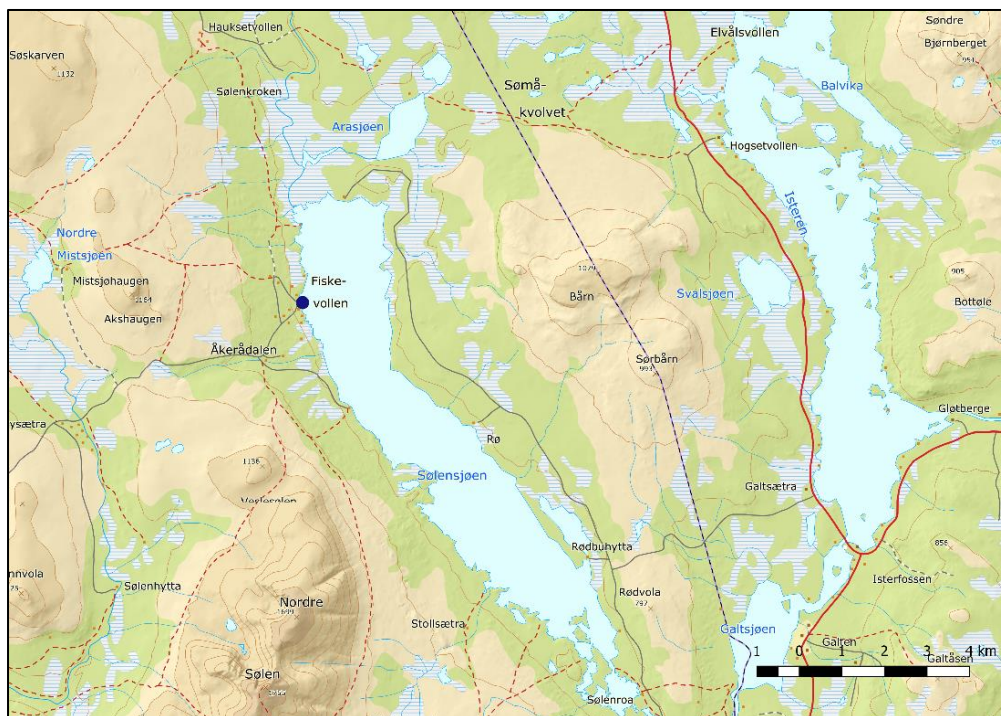

Kartet viser plasseringen av to av Storsjøens steinalderboplasser.

Restprodukter etter redskapsproduksjon, funnet ved Sana strand.

Foto: Jannika Grimbe, Hedmark fylkeskommune

Restavfall fra redskapsproduksjon i stein er funnet ved Sølen, nærmere bestemt Fiskevollen.

Veidemannskulturen er en kultur som står sterkt gjennom århundrene og er fortsatt i dag et symbol for Rendalen og kommunens befolkning. Utallige er antallet fangstsystemer i kommunen hvor både elg og reinsdyr har blitt fanget. Dateringer fra en utgraving av en fangstgrop i Spekalia viser at gropen har minst tre bruksfaser, fra romertid til middelalder (Bye Spånberg 2014: 56). Dermed kan vi anta at fangstmetoden har blitt brukt under lang tid, kanskje til og med fra steinalderen?

Et garnsøkke funnet ved nordenden av Storsjøen, datert til 1220 - 1280 e. Kr (middelalderen), vitner også om at fiske og fangst utgjorde en viktig del av forsyningen under middelalderen.

Garnsøkke funnet i Storsjøen.

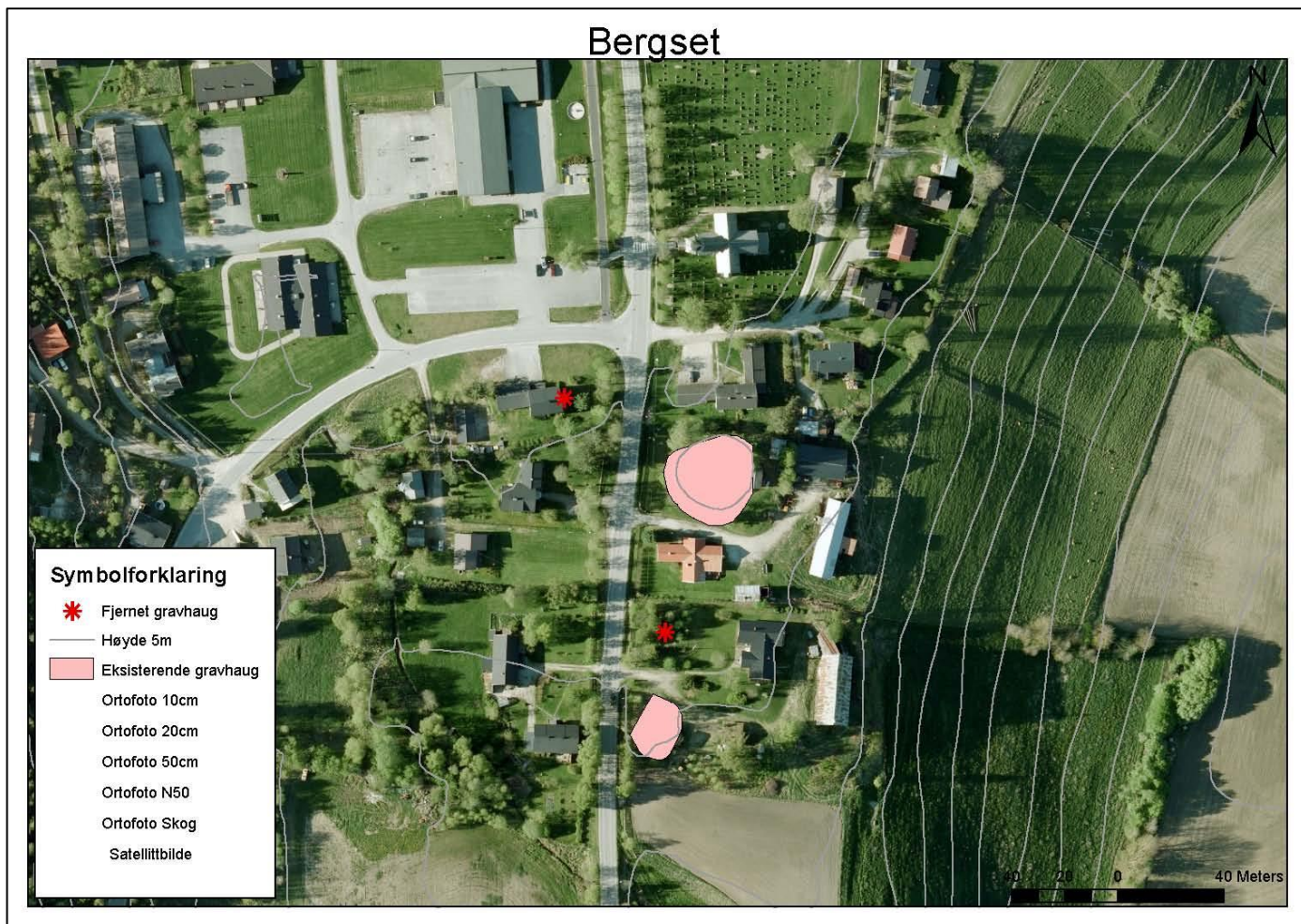
Foto: Hedmark fylkeskommune

5.2.2 Jordbruket i Rendalen

Ved en arkeologisk registrering i 2012 ved Rendalen bygdemuseum (Bullmuseet), ble det påvist rester etter både hus og gammel dyrket mark. Både stolpehull og dyrket mark ble datert til yngre steinalder, det vil si ca. 3500 f. Kr. Funnene vitner om bofasthet hvor man til en viss del levde av korndyrking og husdyrskjøtsel.

Som nevnt i innledningen ble det funnet trekull i et stolpehull som ble datert til 7580-7480 f.Kr. (eldre steinalder), men det er høyst usikkert om dette stammer fra en huskonstruksjon eller om det har andre årsaker til at så gammelt trevirke befant seg i hullet. Men et interessant funn som stiller mange spørsmål er det.

Jordbruket og bofastheten ledet til økt velstand. Rikdommen manifesteres godt med flotte gravhauger (som ved Bergset i Øvre Rendal) og vises også i form av praktfunn som Fonnåsspenna (Fonnås gård).

Kart over plasseringer av gravhauger fra jernalderen i Bergset, Øvre Rendal. Kartet er laget av Hedmark fylkeskommune.

Fonnåsspenna; relieffspenne av sølv fra folkevandringstid funnet på Fonnås gård. © Kulturhistorisk museum

Oval spenne av bronse fra vikingtid, funnet i Rendalen.
© Kulturhistorisk museum

5.2.3 Samisk kultur i Rendalen

*Den z-formede skraperen fra Lille Sølsjøen er typisk samisk.
© Kulturhistorisk museum*

Spor etter den samiske kulturen har vært til stede i kommunen helt siden jernalderen. Funnet av en z-formet skraper i jern fra merovingertid ved Lille Sølsjø, depotfunn som sølvfunnet fra Unset fra vikingtid og løsfunn som runebommehammeren fra Østagrenda fra middelalderen, vitner om, hvis ikke samisk bosetting, så har det i hvert fall vært tett kontakt mellom norrøn og samisk kultur.

Faste kulturminner som **kan være** samiske er: buestillinger, fangstmarksgraver, rusefangstanlegg og forrådsgrøper. Da disse kulturminner savner «etniske markører» kan de imidlertid og være norrøne.

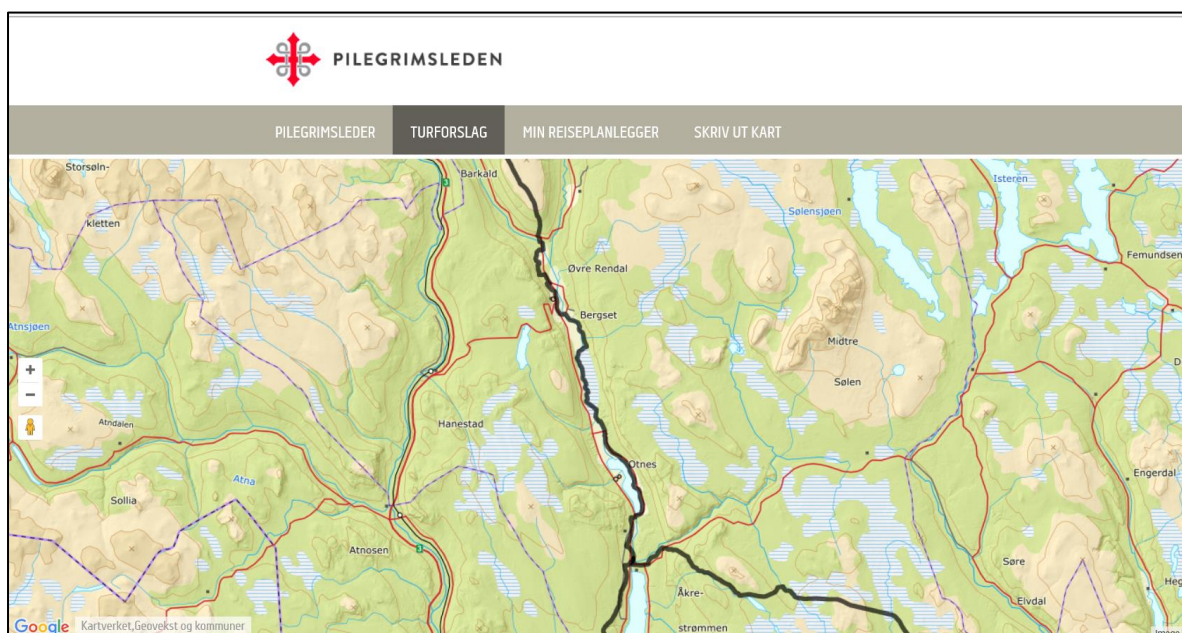
Fra og med 1600-tallet har vi skriftlige belegg for at samer har bodd i Rendalen.

5.2.4 Rendalen under middelalderen

Med bofastheten fra yngre steinalder vokste det gradvis frem et samfunn med handelsplass på Birkiset, som Bergset den gang ble kalt. Under middelalderen ble det holdt ting her hvor kommunehuset står i dag (Bergstøl 2008:103). Under middelalderen ble også «Øffre Rinndal kirke» reist, men eksakt hvor vet man ikke i dag. Ifølge opplysninger fra www.askeladden.ra.no er det ikke usannsynlig at kirken stod på samme sted som nåværende kirke står.

Kristendommens inntog i Hedmark førte ikke kun til oppbygning av kirker, men også til etablering av pilegrimsleder til Trondheim. Troende mennesker gav seg ut på pilegrimsvandring til Olav den helliges grav i Trondheim og en av pilegrimsledene - den som i dag er kalt Østerdalsleden - går fra Trysil/Rena, forbi Åkre over Fonnåsfjellet, mot Tynset og videre opp mot Trondheim.

Ved Åkre kan man se en pilegrimsstein – Åkrestein – med bokstavene ML. Den har blitt tolket som årstallet 1050. Andre mener bokstavene betyr «midleidis» – midtveis – i den betydning at Åkre ligger omtrent midt mellom Oslo og Trondheim.

Del av Østerdalsleden som går gjennom Rendalen. Kartet er hentet fra www.pilegrimsleden.no

5.2.5 Rendalen etter reformasjonen

➤ Historiske bygninger

De eldste stående bygningene i Rendalen stammer fra sein middelalder og fremover. Byggeskikken var østerdalsstuer med eller uten barfrø. En av de eldste registrerte bygningene er en østerdalsstue på Bjøntegard (Askeladden IDnr. 86289-1). Denne er datert til 1520. En barfrøstue fra samme gard, men fra seinere dato, ble flyttet til Glomdalsmuseet i 1911 og kan sees der i dag.

Denne barfrøstua fra 1792 har opprinnelig stått på Bjøntegard i Øvre Rendal. I dag kan man se bygget på Glomdalsmuseet i Elverum.

Bildet er utlånt fra Glomdalsmuseet.

Andre historiske bygninger som i dag har store verdier er kommunes setervoller samt bureisningsmiljøene i Fiskviklia og Unsetbrenna. Mange av bygningene her er i dag fortsatt i bruk, men de har fått nye bruksområder som eksempelvis hytter.

➤ Skogbruket

I etterreformatorisk tid får skogen og skogbruket, ved siden av jordbruket, en alt større betydning for næringslivet og befolkningen i Rendalen. Etableringen av Røros kobberverk i 1644 og oppbygging av smeltehytter, blant annet ved Drevsjø, bidro til økt etterspørsel etter ved og kull. I tillegg til større ved- og kullproduksjon i Rendalen fikk mange jobb med tømmerfløting her.

Tømmeret ble fraktet langs hvert vann og vassdrag av litt størrelse som finnes i stort sett hele bygda, mot Storsjøen og videre sørover i fylket. I dag står fortsatt fløtningsanlegg som for eksempel Fiskvikrøkkdalsdammen igjen som flotte minner fra denne tid. Det er også andre damverk flere steder i kommunen; Misterdammen (Nydammen) og Flendammen er eksempler på dette.

Fløtar-Lars (Lars Løkken Olsen) hadde rykte på seg å være en av Rendalens dyktigste tømmerfløtere på 1800-tallet. Han ble også en karakter i Bulls fortellinger. Utskjæringa er gjort av Torleif Rugsveen.

➤ Rendalen på 1900-tallet

På 1900-tallet vokste bedrifter frem i kommunen som framfor alt foredlet skogprodukter og andre naturressurser. For eksempel kan nevnes tjærefabrikker på Hanestad og ved Renåa. Disse var i drift i kortere perioder fra 1911 og frem til 1960-tallet.

På Elvål ble en taksteinsfabrikk startet på 1950-tallet, hvor man støpte takstein i betong. Fabrikken forsynte innbyggerne i Rendalen og dens nærhet med takstein under en kortere periode.

Andre naturressurser som ble ivaretatt i Rendalen er mosen. På 1970-tallet startet man en bedrift på Åkrestrømmen som solgte produkter av mose, plukket i Nord-Østerdalen. Bedriften er fortsatt i drift.

6 PLANTEMAER

Nedenfor er det valgt ut åtte temaer som omfatter de viktigste kulturminnene i Rendalen. En del kulturminner er kun synliggjort i planen og trenger ifølge planen ikke noen tiltaksbehov. For andre kulturminner er det satt opp en målsetning om tiltak over tid, mens prioriterte kulturminner inngår i et handlingsprogram. Handlingsprogrammet presenteres nærmere i kapittel 9.

6.1 UTVALGTE TEMAER I PLANEN SAMT BESKRIVELSE AV PRIORITERT KULTURARV

I kapitlet beskrives følgende temaer:

Veidemannskultur – fra fortid til nåtid – kulturminner i utmark

Bosetning og jordbrukets kulturminner

Skogens kulturminner

Lokal foredling

Ferdselsveier i kommunen

Krigens kulturminner

Immateriell kulturarv

Løse kulturminner

6.1.1 Veidemannskultur – fra fortid til nåtid – kulturminner i utmark

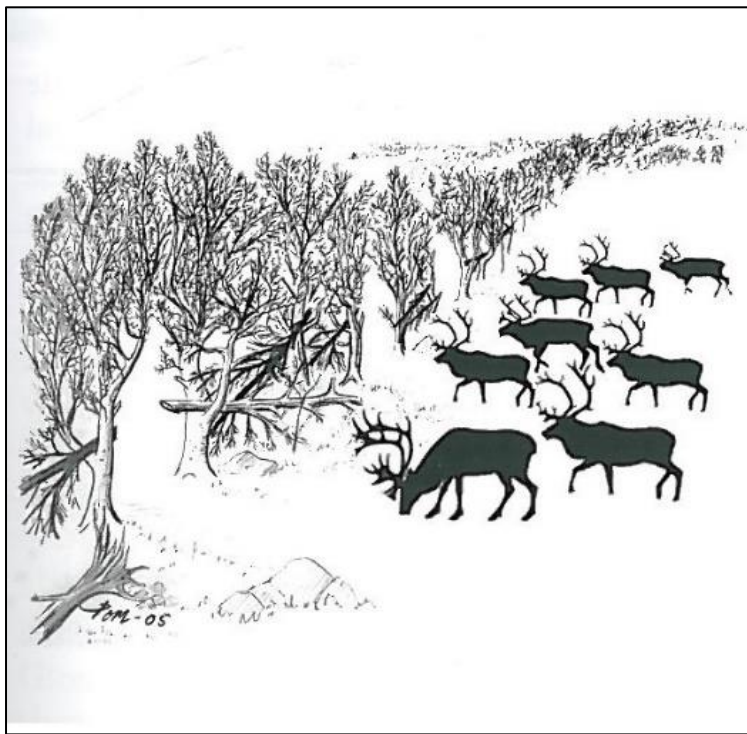
- Fangstanlegg
- Buer, huler og forrådsgrøper
- Samiske kulturminner
- Rendalsren
- Innlandsfiskevær
- Spor i historiske bygninger og levende trær

Fangstanlegg

Fangstanlegg er Rendalens vanligste kulturminner. I kommunen finnes 76 fangstanlegg registrert. Et fangstanlegg er en samling/ rekke med fangstgrøper/ fangstgraver eller fangstinnretninger som hører sammen geografisk. Anlegget kan også omfatte enkelte kulturminner. Fangstanleggene i Rendalen omfatter fire fangstinnretninger, sju fangstgraver og 479 fangstgrøper.

Fangstgrøper ble brukt til fangst av rein, elg og andre hjortedyr. Fangstgrøper er blitt brukt helt siden steinalderen og frem til nyere tid. I nærheten av fangstgrøpene kan man iblant se **stolpefester**. Disse er steinskoninger som støttet opp stolper til ledegjerdene mellom grøpene. I rusefangstanlegget med Askeladden IDnr. 133783 er slike steinskoninger registrert. Ved mange andre fangstanlegg er de observert og dokumentert som en del av anleggene.

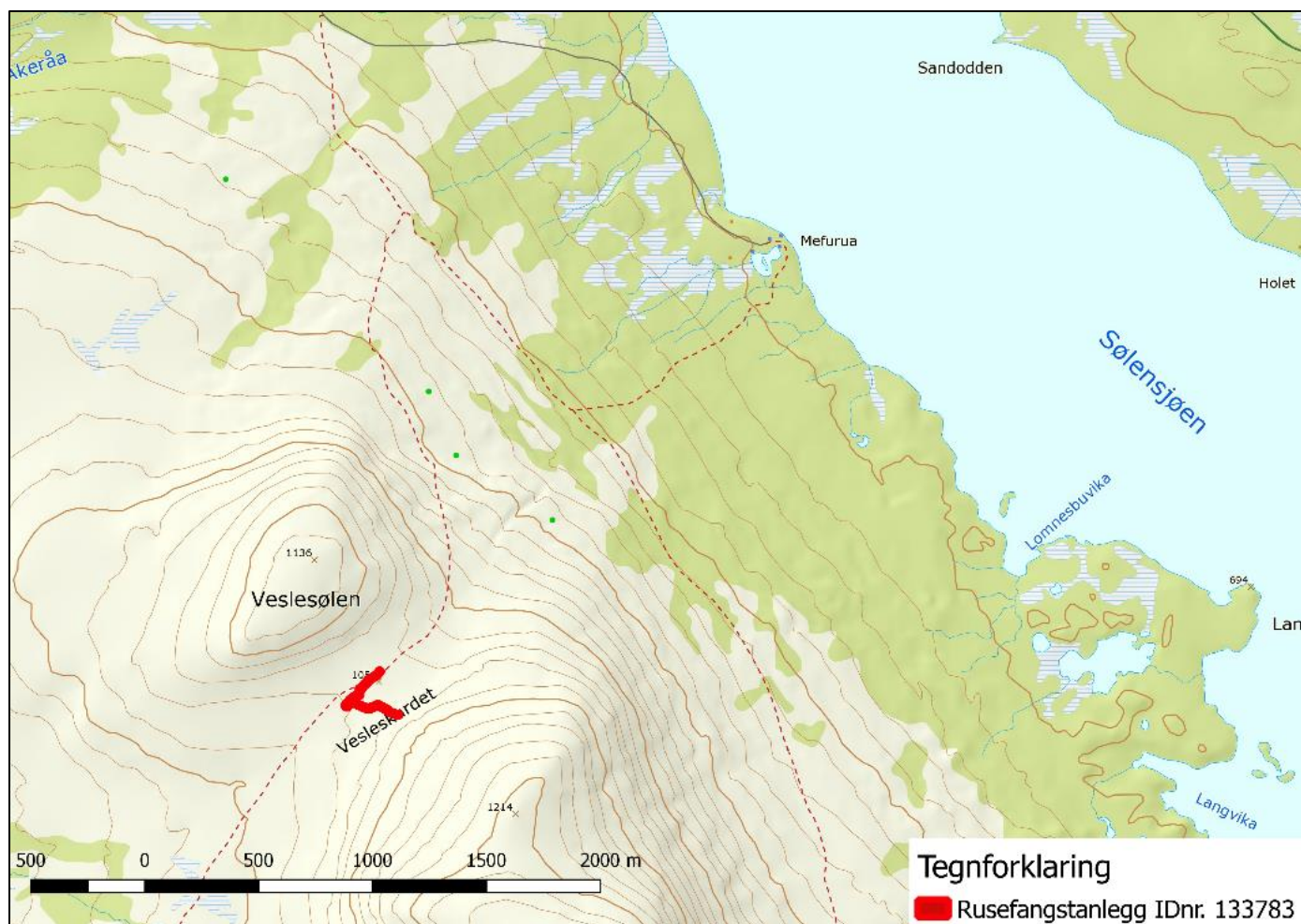

*Fangstgrøpssystem med ledegjerder.
Illustrasjon: Per Olav Mathiesen*

Rusefangstanlegg

Et rusefangstanlegg er en type fangstanlegg hvor to fangarmer i form av ledegjerder smalner av i en traktform og i enden leder til en fangstgrav eller samlekrø for reinsdyr. I Rendalen finnes et rusefangstanlegg registrert ved Vesle Sølenskaret. Den har Askeladden IDnr. 133783. Denne består av spor etter 200 m lange ledegjerder som smalner av i en traktform mot kanten av et lite stup. I hele Hedmark er kun tre anlegg av denne typen registrert; ett i Alvdal, ett i Engerdal og ett i Rendalen.

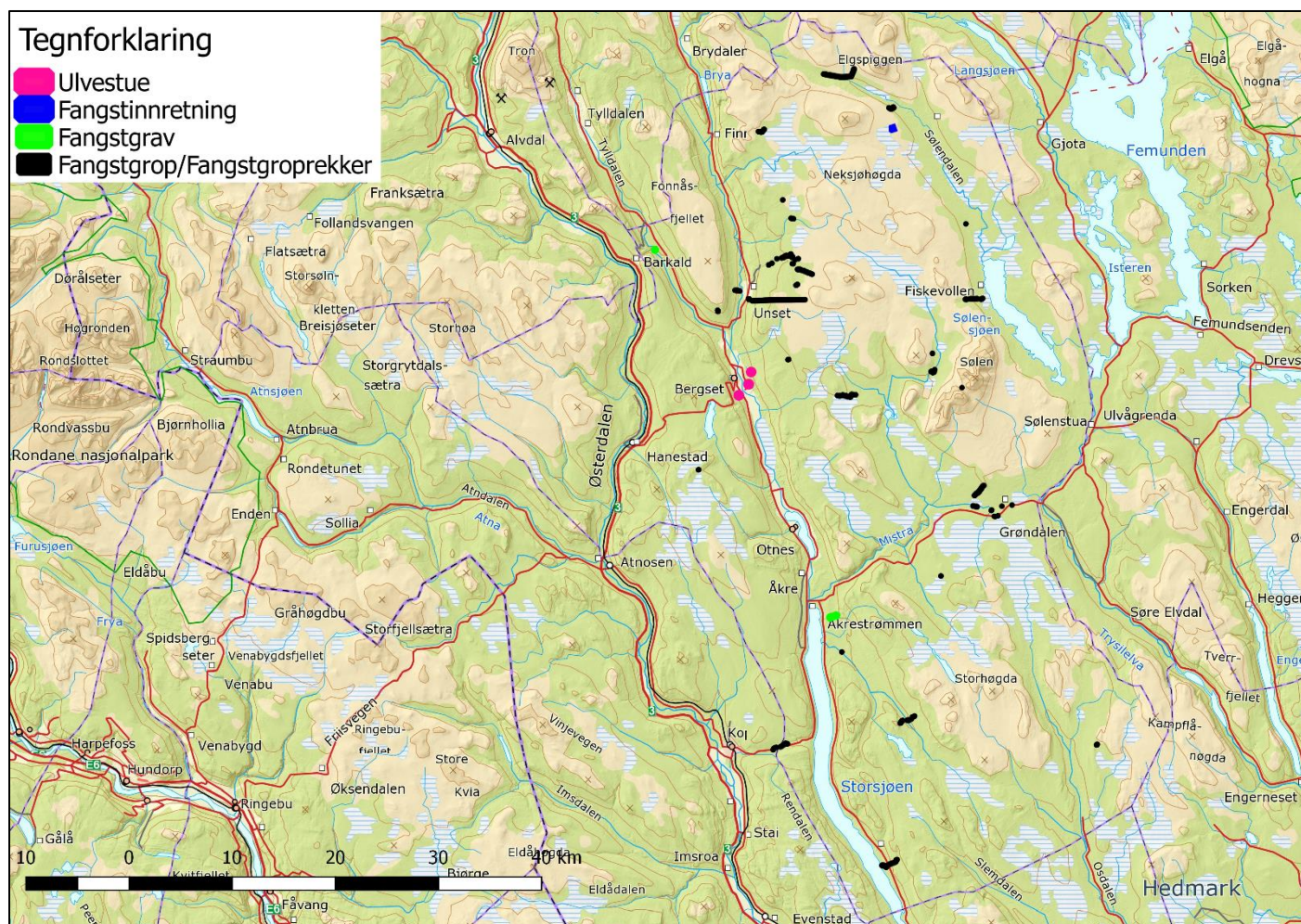
I Nord-Norge er de ruseformete fangstanleggene samiske. Fra 1600-tallet finnes det skriftlige kilder her som vitner om at anleggene er blitt brukt av kystsamer. Sannsynligheten for at anleggene er eldre enn som så er derimot stor (Amundsen & Os 2015:42). I Hedmark er det derimot vanskelig å definere anleggene som samiske, da de for så vidt ligger innenfor områder med samisk tilstedeværelse under lang tid, men der det samtidig har vært overveiende norrøn bosetning. Anleggene har også forskjellig karakter.

Rusefangstanlegget ved Vesle Sølenskarer er ett av tre kjente i Hedmark fylke.

Fangstgraver er dyregraver som er oppmurt i en rektangulær form. Gravene er blitt brukt til fangst av villrein. I kommunen finnes syv fangstgraver registrert. Alle er automatisk fredet.

Fangstinnretninger er en samlebetegnelse for andre faste fangstfeller enn fangstgroper og fangstgraver. I denne kategorien finnes for eksempel bjørnebås, bjønnagildre, revebås og ulvestuer. I Rendalen er tre ulvestuer registrert samt en fangstinnretning uten nærmere spesifisering.

Oversikt over fangstanlegg i Rendalen

Kartet vises også i **vedlegg 5**.

Fangstanlegg i Rendalen

Lokalitet	Antall	Enkeltminne	Antall	Vernestatus
Fangstanlegg	76	Fangstgrop	479	Alle automatisk fredet
	7	Fangstgrav	7	Alle automatisk fredet
	1	Fangstinnretning	1	Midlertidig fredet
	3	Ulvestue	3	127859 Uavklart
				139177 Automatisk fredet
				139178 Automatisk fredet

Skilting av rusefangstanlegg med IDnr. 133783 er allerede gjennomført av Søren LVO og Hedmark fylkeskommune.

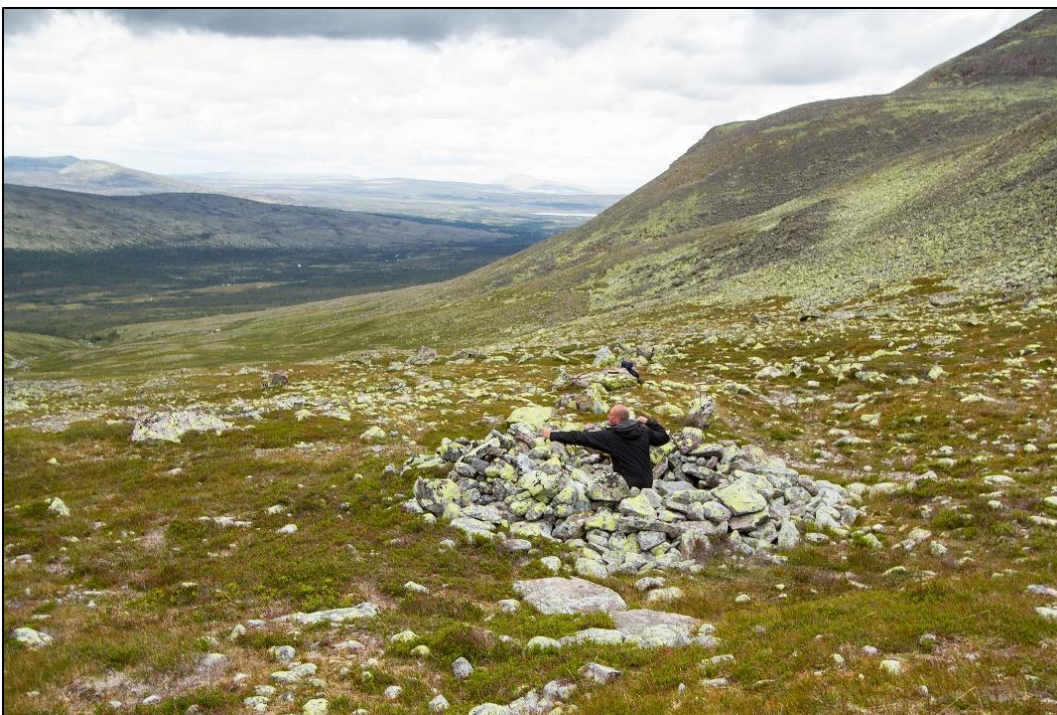
Handlingsprogram: Nyregistrering av fangstanlegg ved Storlegda og skilting av utvalgt fangstgrop i formidlingshensikt.

Buer, huler og forrådsgrøper

Buer/Buestillinger

En buestilling er en skytestilling i form av en sirkulær eller hesteskoformet oppmuring av stein. De måler ca. 1 x 2 m og bak disse gikk det an å søke ly og skjul for en jeger eller skytter. Buestillingene finnes spesielt i

Bildet viser buestilling med IDnr.130971 i Sølenskardet. Foto: Jannika Grimbe

trekkområder for villrein. Den fungerte best i kombinasjon med fangstanlegg som for eksempel ledegjerder, fordi jaktvåpenet, som enten kunne være pil og bue eller armbrøst, ikke var særlig effektivt på langt hold. Dyrene ble på denne måten ledet forbi gunstige angrepspunkter. Buestillingene har vært i bruk fra steinalderen opp til moderne tid.

Seks buestillinger er registrert i Rendalen kommune. Alle er automatisk fredet. Buestillingene har Askeladden IDnr. 50136, 54958, 54959, 62382, 130971 og 221690.

Huler

I Askeladden finnes to huler registrert i kommunen. Begge ligger høyt oppe på fjellet, på over 750 moh. En av disse, «**røverhula**» (med Askeladden IDnr.130791), har ifølge den muntlige tradisjonen vært et sted for jegere å overnatte i når de passet på nærliggende fangstanlegg. Navnet skal komme av at røvere også benyttet seg av hula for å gjemme seg i under en periode. Røverhula er automatisk fredet da den er fra middelalderen, mens den andre hulen (med Askeladden IDnr. 121069) ikke er fredet.

Forrådsgrøper

To forrådsgrøper er registrert i kommunen, et kjøttgjemme med IDnr. 131231 og en melkegrop med IDnr. 157742. Begge kulturminnene er automatisk fredet.

Et kjøttgjemme er en forrådsgrøp for kjøtt i forbindelse med fangst. Kjøttgjemmene har trolig vært brukt under lang tid og er tolket som samiske kulturminner i nordsamiske områder. Her er de datert til samisk jernalder (0-1500 e. Kr.). Kjøttgjemmer finnes vanligvis rundt fangstanlegg og buestillinger. Kjøttgjemmet i Rendalen ligger på Unset, ca 650 m S for en lang fangstgroprekke med 54 grøper (IDnr. 130582).

En melkegrop er en gravd grop hvor bunnen og veggene er dekket med steinheller. Der oppbevarte eldre tiders reingjetere melk for å ha til våren når de kom tilbake til oppholdsstedet. Melken ble lagret i trekagger og ble tykflytende. En melkegrop er registrert ca 200 m SØ for Gammelsætra ved Spekedalsveien.

Målsetting: Skilting ved Røverhula.

Samiske kulturminner

Generelt om vanskeligheten å definere kulturminner i henhold til etnisitet

Rendalen er et grenseland mellom norrøn og samisk bosetning hvor Runebommehammaren (datert til 1160-1260 e. Kr), med både norrøn og samisk stildekor, har blitt et symbol for møtet mellom de to kulturene.

Flere løse kulturminner fra jernalder og middelalder i Rendalen er samiske. De viktigste er runebommehammaren fra Østagrenda, en z-formet skraiper fra Lille Sølensjø, en pilspiss fra Fonnås og et finsk-ugrisk bronsesmykke fra Elvål.

Derimot er det vanskelig å bestemme om de faste forhistoriske kulturminnene som buestillinger, rusefangstanlegg, kjøttgjemmer og fangstmarksgraver er norrøne eller samiske. De savner nemlig klare og tydelige etniske markører som skal til for å definere kulturminnene i en eller annen retning. Dermed kan man ikke med sikkerhet si om det har vært samisk bosetning i kommunen i forhistorisk tid eller under middelalderen.

Helt klart er det derimot at det eksisterer samiske bosetninger nord i Hedmark fra og med 1600-tallet. I skriftlige kilder kan man lese om uenigheter mellom samer og bofaste bønder. Uenigheten skal ha berørt retten til jakt av vilt (Amundsen og Os 2015:51).

Faste kulturminner som kan være samiske er: buestillinger, fangstmarksgraver, rusefangstanlegg og forrådsgrøper.

Fangstmarksgraver er graver som ligger i skog- og fjellområder. Gravene inneholder også gravgods som kan vise til jakt/fangsterverv. Gravene fremstår som en mellomting mellom de samiske urbegravelsene og de norrøne bondesamfundets gravhauger. Innen det arkeologiske forskermiljøet mener man at fangstmarksgravene kan representere en sørsamisk gravskikk. Lokaliseringen av gravene vitner i hvert fall om at det er graver til fangstfolk og ikke jordbrukende folk. Gravene er blitt anlagt fra bronsealderen til tidlig middelalder med en konsentrasjon rundt yngre jernalder. I hele Hedmark er det registrert 52 fangstmarksgraver. De fleste er lokalisert i fjellområder, men noen av dem er anlagt i skogsterreng. I Rendalen finnes det 10 fangstmarksgraver registrert; to ved Fiskevollen, sju ved Vesle Sølensjøen og en ved Skjellåvollen. Samtlige er automatisk fredet. Gravene har Askeladden IDnr. 50509, 72634, 114635, 135105/1-6 og 135108.

Tvillingvarden

Tvillingvarden er et minnesmerke over samekvinnen Kaia. Hun skal ha født tvillinger ved en stein Ø for Unset i forrykende uvær vinteren 1883. Tvillingene døde på rendalsfjellet, og varden skal ha blitt satt opp like etterpå.

Arkeolog Bjørn Berg fra Sametinget sammen med kommunens tidligere kultursjef Toril Andreassen inspiserer varden etter at den er blitt ramponert. Foto: Per Ivar Strømsmoen

I dag er det satt opp ei steinplate ved varden med navn og severdighetsmerke. Likevel ble varden rasert i 2006. En mulig forklaring til hærverket står beitende kyr i området for. Det er ikke helt utenkelig at disse store dyrene skubbet seg mot varden i sommervarmen. Dette mener i hvert fall eier til dyrene som la merke til at kyrne var plaget av insekter i tiden forut for ramponeringen. Det kan også ha vært ungers lek og klatring på varden som i uforvarenhet har forårsaket dette, men ingen har meldt inn dette som et uhell til Rendalen kommune.

Varden har IDnr. 126022-1 i Askeladden og er tildelt tilstandsgrad 3; TG3 i Askeladden som betyr at kulturminnet har betydelig tiltaksbehov. I 2009 ble det gitt tillatelse fra Sametinget for kommunen å restaurere varden. I **vedlegg 6** vises restaureringsavtalen mellom Rendalen kommune og Sametinget.

Løse kulturminner som hører til samisk kultur i Rendalen er runebyggmehammeren fra Østtagrenda (middelalder), en z-formet skinnskraper (gravfunn) fra Lille Sølensjø, en pilspiss fra Fønnås (vikingtid) og et finsk-ugrisk bronsesmykke formet som en dyrefigur fra Elvål i Øvre Rendal. Et depotfunn av sølv fra Unsetgrenda kan også være spor etter samisk kultur da depotfunn av sølv fra vikingtiden og middelalderen i Nord- Norge ligger i grensesonen mellom samiske og norrøne områder (Bergstøl 2008:103, Amundsen og Os 2015:45). Å sette likhetstegn mellom samiske gjenstander og samisk bosetting går derimot ikke da kontakten mellom norrøne og samiske grupper har vært stor i forhistorisk og historisk tid.

Det vi kan være helt sikker på er at funn, fornminner og stedsnavn i Rendalen tyder på stor kontakt og utbytte mellom fangstfolk og norrøne bønder (Bergstøl 2008:104).

Handlingsprogram: Få restaurert tvillingvarden slik den en gang så ut. Vurdering må gjøres om minnet skal sikres for å unngå flere skader.

Rendalsren

I slutten av 1800-tallet var den norske villreinstammen utrydningstruet og til tross for at staten innførte totalfredning i 1902 regner man med at villreinen var så godt som utryddet i Rendalen i 1908.

Forargelsen over reinens fravær var stor og man lyktes med å samle grunneierne i fjellområdene mellom Øvre og Ytre Rendal for å samle inn penger og gjenreise reinstammen i fjellet. Grunneierne ble organisert i det som skulle bli Rendal Renselskap.

I 1921 ble det kjøpt inn 90 reinsdyr fra Valdres. Disse ble gjetet til Rendalen. De kommende årene blir det gjort tiltak for å gjøre reinflokken mer vår og sky, da man har problemer med krypskyttere. Dagens Rendalsren på fjellet stammer fra tamreinsflokken fra Valdres, og har en særstilling i norsk lov når det kommer til eierskap og drift ettersom den er mye vill.

Rendalsren. Foto: Tore Nordberg

Tvillingvarden slik den så ut før den ble skadet i 2006. Foto: Per Olav Mathiesen

I dag er Rendal Renselskap en sammenslutning av ca. 240 grunneiere i Rendalen Østfjell, og har en unik driftsform som har pågått i snart 100 år. Den privateide reinstammen teller i dag ca. 2000 dyr i vinterflokk og det selges mellom 350-500 jaktkort årlig.

I kommuneplanens arealdel er det lagt inn hensynssoner for beiteområder, trekkruter og konsesjonsområdet for rendalsren med tilhørende retningslinjer.

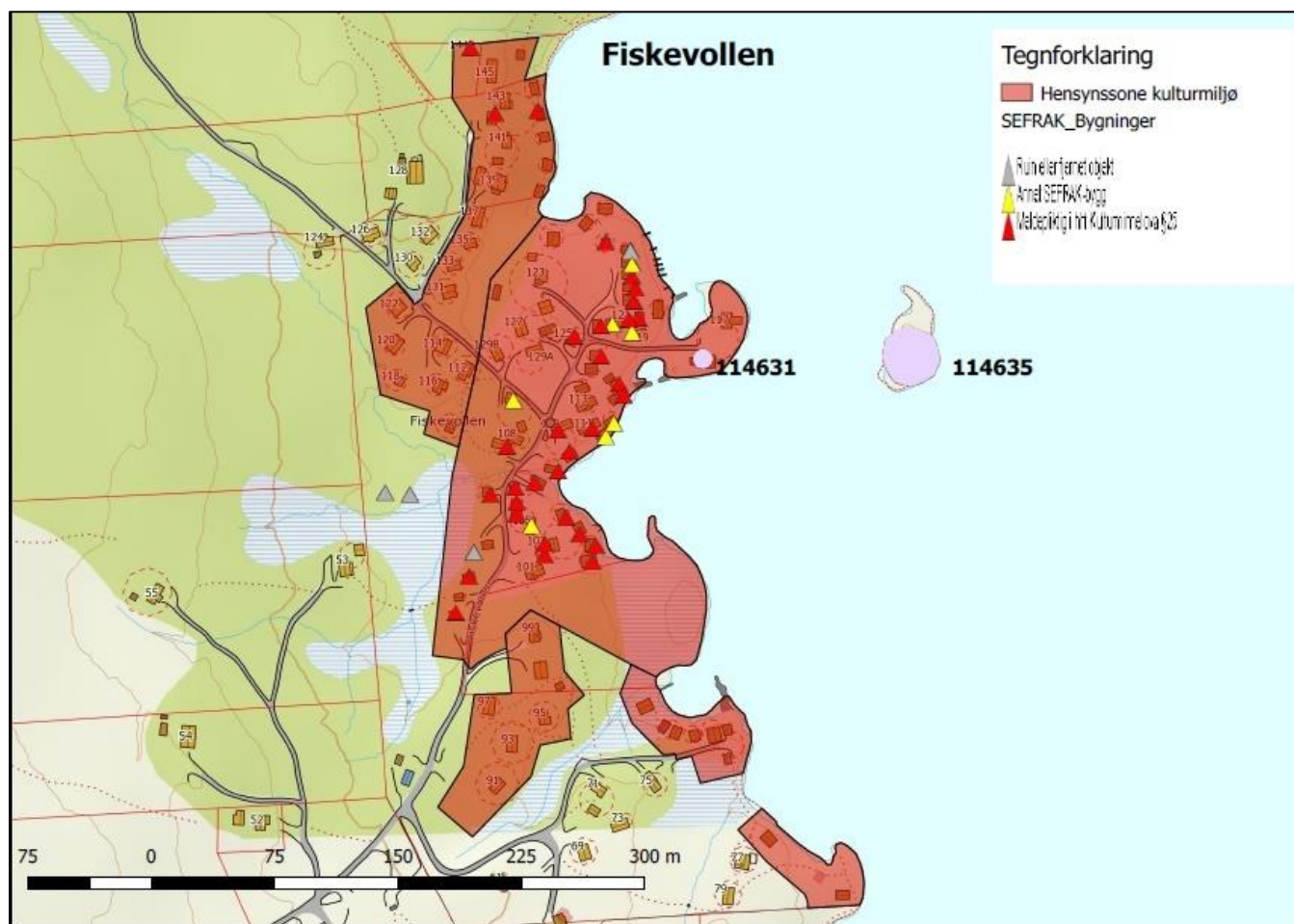
Målsetting: Utstilling om rendalsrenen og driften på biblioteket.

Innlandsfiskevær; Fiskevollen

Rendalen med sine mange større og mindre sjøer og elver regnes som det mest fiskerike distriktet i Østerdalen. De største og mest utbytterike fiskevannene/elvne i kommunen er Sølensjøen, Storsjøen, Mistra og Renaelva. De viktigste fiskeartene i kommunen er sik, røye, ørret, harr, abbor, lake og gjedde. Av disse har sik og røye hatt størst betydning for fiskenæringen (Jørgensen 1987:39).

Fiskevollen ligger ved Sølensjøens NV del og er Norges eldste og største innlandsfiskevær med aner fra vikingtiden. Vollen omfatter 59 eldre bygninger, både naust, buer og kjell (Hedmark fylkeskommune 2005:68). Fiskevollen representerer et unikt og sjeldent kulturmiljø med stor tidsdybde. Formidlingsverdien er stor og takket være autenticiteten og den høye bevaringsgraden er miljøet aktuelt som **verdenskulturminne**.

Kart over Fiskevollen med områder som er tatt ut som hensynssone kulturmiljø for bevaring i kommunens arealdel, SEFRAC-registrerte bygninger og forhistoriske lokaliteter. Grå trekant betyr «ruin eller fjernet objekt», gul trekant betyr «annet SEFRAC-bygg» og rød trekant betyr «meldepliktig i henhold til Kulturminnelova §25» To forhistoriske lokaliteter registrert i Askeladden er markert på kartet. Askeladden IDnr. 114631 er en steinalderslokalitet mens 114635 markerer en gravhaug fra jernalderen.

Vern

Fiskevollen er et av fire kulturmiljøer som i kommunens planer fått hensynssone kulturmiljø. Mange av bygningene her finnes også med i Riksantikvarens SEFRAC-register. Hedmark fylkeskommune har i sin fylkesdelplan for vern og bruk av kulturmiljøer gjeldende fra 2005 foreslått at kulturmiljøet skal fredes etter kulturminneloven. Videre ønsker man å hindre videre utbygging og isteden satse på å videreformidle tradisjoner og kunnskap om fisket ved vollen samtidig som man utvikler stedet som turistmål «uten å ødelegge eller forringe eksisterende verdier» (Hedmark fylkeskommune 2005:68).

I dag har fiskeværet tilbud om overnatting, fiskekort, kajakkpadling, båtutleie og hytteutleie. Kartet kan også ses i **vedlegg 7**.

Målsetting: Fiskedager hvor man holder kurs om tradisjoner og fiske ved vollen. Om sommeren: turistmål med guidede turer.

Spor/ristninger i bygninger og levende trær

I det gamle bondesamfunnet var det vanlig at gjetere og folk som reiste i skog og mark risset i trær, buer og hus. I Sverige var det i fylket Dalarna vanlig at «kullor», det vil si kvinnelige gjetere, risset in bilder, initialer, årstall og korte meldinger på **seterhusene** og på trær i gjeternes omgivelser (Bjernerud 2009:6-7).

I Rendalen er den mest kjente tradisjonslokaliteten med ristninger i tre den såkalte Dunkefurua i sørhellingen av fjellet Envola. Her er et bilde av Dunkefurua eller Furukongen som den mest kalles i dag.

Elever og lærere fra 8. klasse i Rendalen i 2010 ved Dunkefurua på sørsiden av Envolfjellet. Foto: Per Olav Mathiesen

I den tiden da pilegrimsferdene gikk forbi der var det et såkalt kvistvarp på dette stedet. Veifarende fant seg en kvist, dunket den på furua (derav navnet Dunkefurua), og kastet den på kvistvarpet / kvisthaugen. Troen / skikken var slik at dette skulle bringe hell og lykke på ferden. Det finnes en del slike varp her i landet, både kvistvarp og steinvarp noen steder. Hvorvidt dagens furu er den opprinnelige, eller om det er en arvtager er vi ikke sikre på.

Få registreringer er ellers gjort i kommunen når det gjelder spor i bygg og trær. Her er det ønskelig å få engasjert kommunens innbyggere og grunneiere/skogeiere som er mye ute i skog og mark.

Målsetting: Registrering av ristninger av folk på tur/skogeiere/grunneiere og innsamling av historier knyttet til ristningene. Denne målsettingen kan også ses som et folkehelseiltak.

6.1.2 Bosetning og jordbrukets kulturminner

- ☐ Bosetningsspor ved Bullmuseet
- ☐ Graver i jordbruksbygd fra forhistorisk tid
- ☐ Østerdalsstuer og barfrøstuer
- ☐ Storgarder
- ☐ Bullmuseet og Gammelskola
- ☐ Seteranlegg
- ☐ Buer
- ☐ Aasheim
- ☐ Kirkested
- ☐ Bureisningsmiljøer
- ☐ Historiske hager

Bosetningsspor ved Bullmuseet

I forbindelse med reguleringsplanarbeid ved Bullmuseet ble det høsten 2012 gjennomført arkeologiske registreringer i form av maskinell sjakting.

Totalt ble 20 automatisk fredede enkeltminner påvist og registrert. Lokaliteten, som omfatter alle enkeltminner, har fått IDnr. 160967 i Askeladden og består av åtte stolpehull, syv kokegroper, et koksteinslag, to dyrkingslag samt to strukturer med uvisst funksjon. De daterte strukturene kommer fra yngre steinalder og folkevandringstid/merovingertid.

Resultatet fra gravingene vitner om to bosetningsfaser Ø for museet; en fra yngre steinalder; mellom 3790- 3120 f. Kr. og en fra folkevandringstid/merovingertid; mellom 390 og 600 e. Kr.

Det var fra fylkeskommunen forventninger om spor etter forhistorisk aktivitet i området

da det er flere kulturminner i omgivelsene. Alderen på stolpehullene (yngre steinalder) var derimot en overraskelse og medvirket til avisoppslag om unike funn i Østlendingen. Rapport fra registreringen: Hedmark fylkeskommune Rapport från arkeologisk registrering i förbindelse med planarbete vid Bullmuseet på Gnr. /Bnr. 44/12 2013.

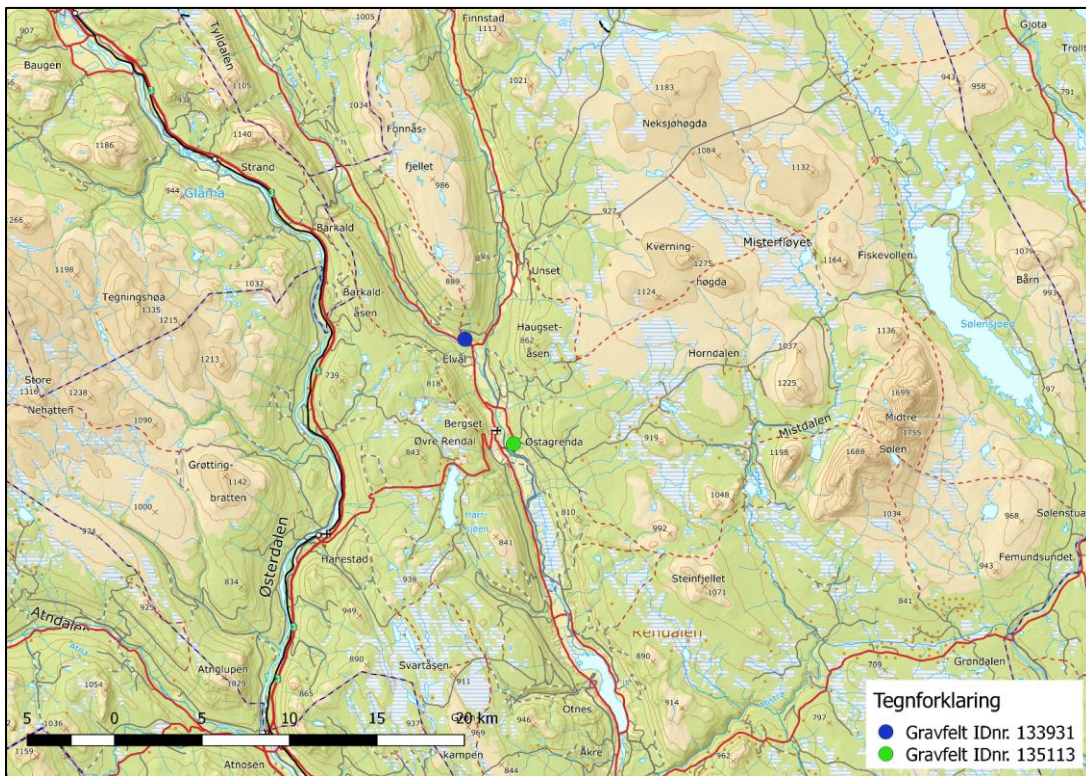
Lokaliteten ved Bullmuseet er automatisk fredet og har IDnr. 160967. Kartet er hentet fra kulturminnedatabasen Askeladden.

Handlingsprogram: Søke midler for å grave ut hele lokaliteten i form av en forskningsgraving. Resultatene skal formidles på plass i form av guidede turer og utstilling på museet.

Graver i jordbruksbygd fra forhistorisk tid

To gravfelt er registrert i Rendalen. Begge finnes i Øvre Rendal og består av gravrøysen fra jernalderen. De har IDnr. 133931 og 135113 i Askeladden. Gravfeltene er automatisk fredet.

Når det gjelder enkelte gravminner er det registrert en gravrøys i Østagerda. Røysen har i Askeladden IDnr. 116872 og er automatisk fredet.

Det er også registrert to store gravhauger på Bergset i Øvre Rendal. De har IDnr. 135109-1 og 135111-1 i Askeladden. Begge er automatisk fredet. Den sistnevnte har ifølge Askeladden betydelige tiltaksbehov (TG3).

Utover nevnte gravfelt, enkelte gravrøysen og

gravhauger er det registrert flere fangstmarksgraver i kommunen. Disse gravene behandles i kapitlet om samiske kulturminner under «Veidemanskultur – fra fortid til nåtid – utmarkskulturminner».

Handlingsprogram: Samarbeide med fylkeskommunen om hvilke tiltaksbehov gravhaug med IDnr. 135111-1 og gravfelt med IDnr. 135113 har samt å få gjennomført tiltakene.

Østerdalsstuer og barfrøstuer

Østerdalsstuene er viktige identitetssymboler for Østerdalen og Hedmark. Bygningstypen tilhører en begrenset kulturminnebestand av nasjonal verdi og er oppbygd av ei tømmerstue i én etasje som er inndelt i stuerom og et mindre sideareal kalt klåvå (Østerdalsstuer ... 2013: 9).

Fra en registrering i 2013 er 43 østerdalsstuer SEFRAK-registrert i Rendalen. En av disse (med IDnr. 86290-1; Hanestad Vestre) brant ned i 2016 så totalt er det 42 stuer igjen. SEFRAK-bygningene er oppført i **vedlegg 8**. To av stuene er i tillegg vedtaksfredet, Tomkallhaugen (IDnr. 86293-1) og Bjønngarden (IDnr. 86289-1).

Barfrøstuer

Barfrøstuene er en utviklet variant av østerdalsstuen og finnes i alle østerdalskommuner bortsett fra Elverum, Trysil og Engerdal. Rendalen og Stor-Elvdal framstår som et kjerneområde for disse stuene. I Rendalen er fire barfrøstuer registrert. Disse finnes i **vedlegg 9**.

Kartleggingen fra 2013 viser at veldig få barfrøstuer er igjen på sin opprinnelige plass. Noen er flyttet, som for eksempel barfrøstuen fra Bjøntegard som ble flyttet til Glomdalsmuseet i 1911, og noen er tapt. Det er derfor viktig for kommunen å ta vare på de som er igjen.

Gard	Gnr.	Bnr	Bygningsnr.	SEFRAKnr.	Type stue	Bruk	Status	Eierform
Tomkallhaugen	76	2	154732683	04320010028	Barfrøstue	Bolig	Vedtaksfredet	Privat
Romenstad, s	73	1	154733396	04320010078	Barfrøstue	Bolig	Udefinert	Privat
Lauvhaugen	71	1	154729909	04320010065	Barfrøstue	Ikke i jevnlig bruk	Udefinert	Privat
Hanestad ø	31	3	154694471	04320012012	Barfrøstue	Ikke i jevnlig bruk	Udefinert	Privat

I tabellen over kan man se at kun **en** barfrøstue i Rendalen er vedtaksfredet. Dette bør ses over av kommunen og søknader om flere vedtaksfredninger kan bli aktuelt fremover.

Målsetting: Se over om flere barfrøstuer kan bli vedtaksfredet.

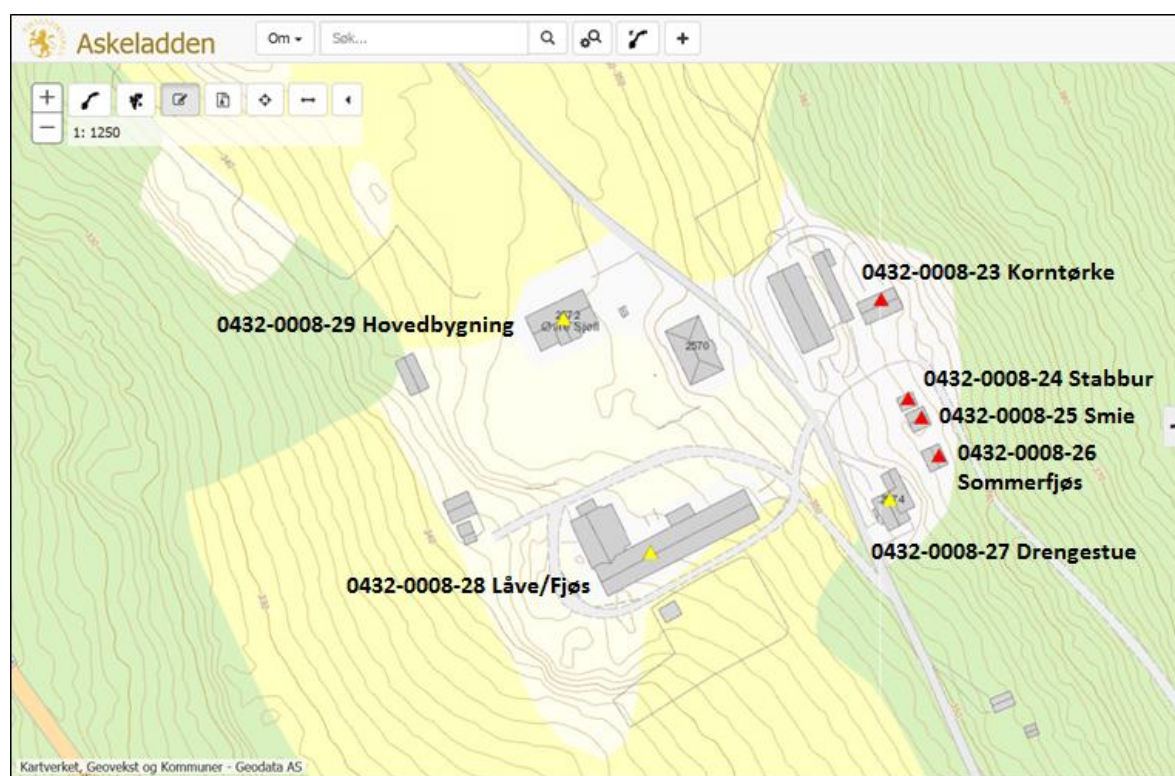
Storgårder

Mange av Rendalens storgårder ble etablert under 15- og 1600-tallet. I dag har gårdene fortsatt stående eldre bygg som enten er vedtaksfredet iht. kulturminneloven §15 eller er registrert i SEFRAK-registret.

I kulturminneplanen er det valgt ut tre storgårder som fortjener spesiell omtale; Øvre Sjøli, Vestre Holmslia og Nedre Hanestad.

Øvre Sjøli Gnr. 2 Bnr. 1

Den tidligste dokumentasjonen tilsier at første eier av Sjøli gård hetter Oluf eller Ole Sjøli og eide gården fra 1615-1630 (Nytrøen 1996:47). I dag er syv av gardens bygninger registrert i SEFRAK-registret, som kan ses i kartet under.

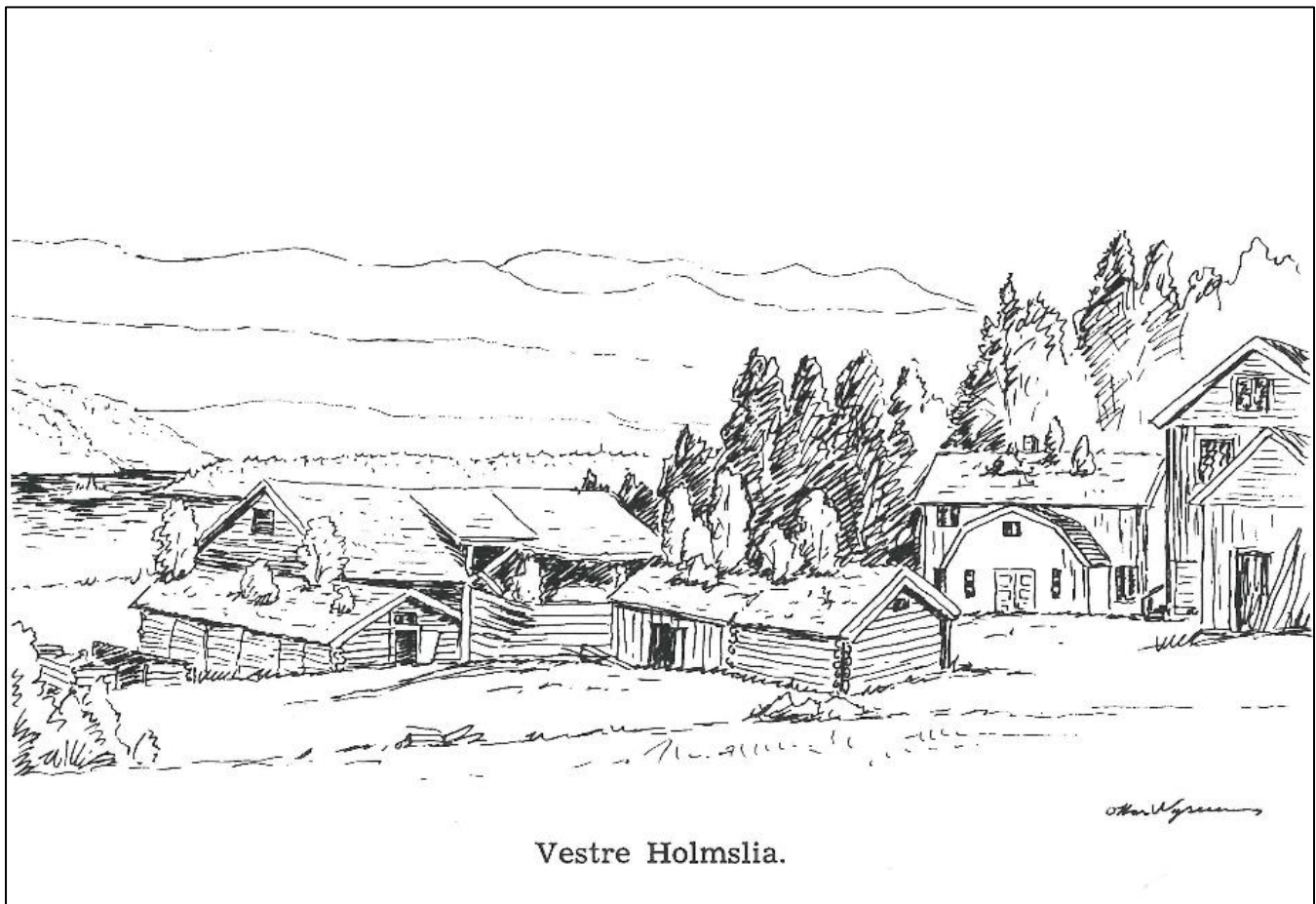

Øvre Sjøli gård med syv SEFRAK-registrerte bygninger. Bildet er hentet fra www.asketadden.ra.no

SEFRAK-nummer	Bygningstype	Datering
0432-0008-23	Korntørke	1700-tallet
0432-0008-24	Stabbur	1700-tallet
0432-0008-25	Smie	1700-tallet
0432-0008-26	Sommerfjøs	1700-tallet
0432-0008-27	Drengestue	1800-tallet, tredje kvartal
0432-0008-28	Låve/Fjøs	1800-tallet, tredje kvartal
0432-0008-29	Hovedbygning	1800-tallet, tredje kvartal

Vestre Holmslia Gnr. 3 Bnr. 1

Gården Vestre Holmslia ligger på V siden av Storsjøen, ikke langt fra grensen mot Åmot kommune. Gården bør, ifølge Nytrøen, opprinnelig ha tilhørt Nedre Sjøli med Gnr./Bnr 2/6 og ble sannsynlig oppbygd i 1750-årene (Nytrøen 1996:107).

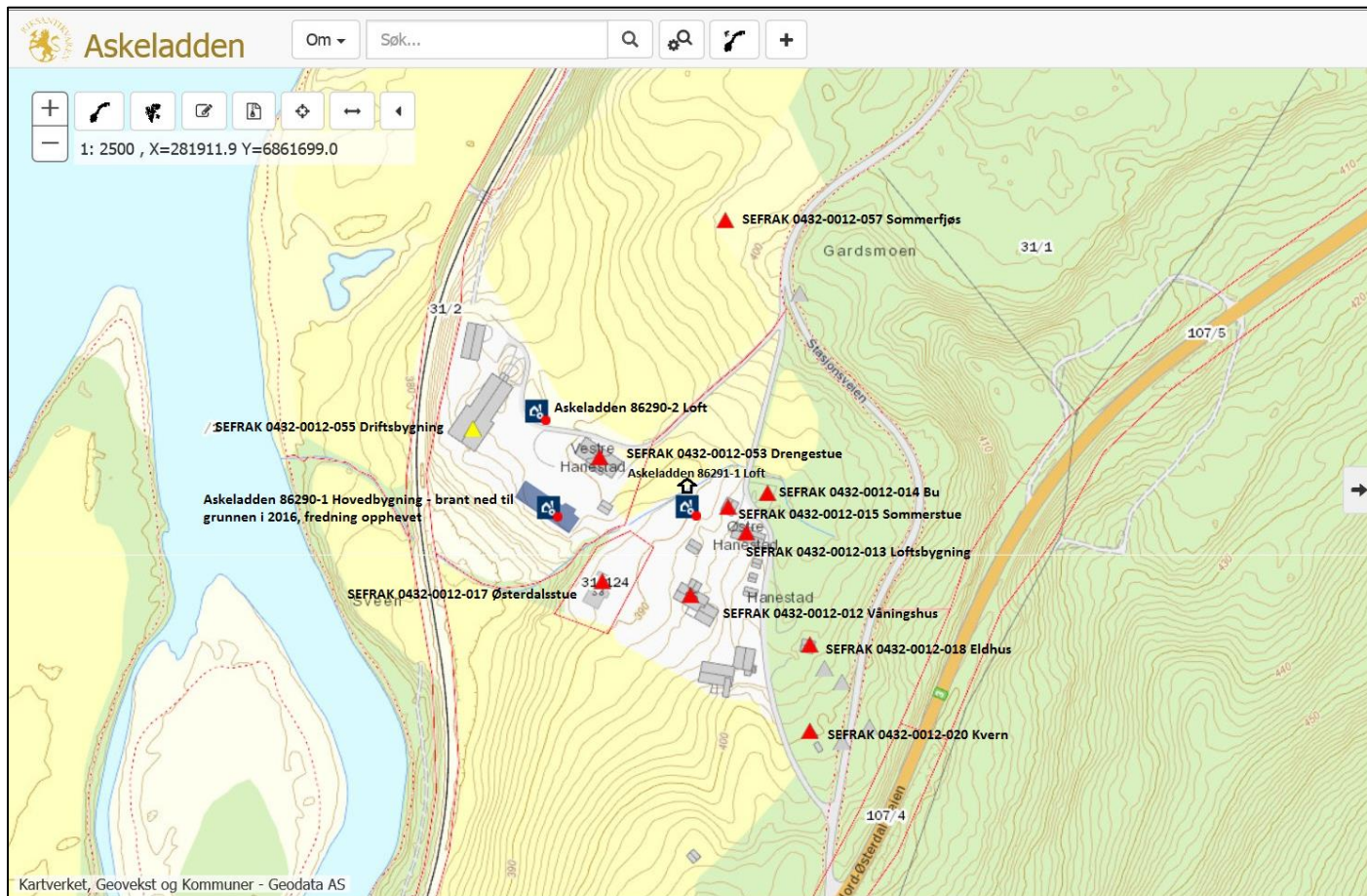
Tegning av Vestre Holmslia hentet fra Nytrøen 1996:107.

I dag er det kun igjen tufter av de byggene som en gang var å se på gården. Plassen er dessuten gjengrodd slik at det er vanskelig å finne igjen tuftene i krattet.

Målsetting: Å få ryddet vekk kratt ved gården slik at tuftene blir godt synlige.

Hanestad Gnr./Bnr. 31/1, 31/3 og 31/124

Gården på Nedre Hanestad er første gang nevnt i skriftlige kilder i en skatteliste fra 1587. Fra 1687 har gården vært delt i to selvstendig matrikulerte bruk. På Nedre Hanestad har eiendommen vært drevet i samme slekt siden midt på 1600-tallet. En branntakst fra 1870 viser at det den gang sto 17 bygninger på tunet. I dag ligger det til sammen 20 bygninger på Gnr./Bnr. 31/1, 31/3 og 31/124. Av disse 20 bygningene er to vedtaksfredet og ti oppført i SEFRAK-registret. Under vises et kart av bygningene på Hanestad.

Kartet er hentet fra www.asketadden.ra.no

Register	IDnr.	Type bygning	Datering
SEFRAK	0432-0012-012	Våningshus	1700-tallet, tredje kvartal
SEFRAK	0432-0012-013	Loftsbygning	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-014	Bu	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-015	Sommerstue	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-017	Østerdalsstue	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-018	Eldhus	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-020	Kvern	1700-tallet
SEFRAK	0432-0012-053	Drengestue	
SEFRAK	0432-0012-055	Driftsbygning	1800-tallet, tredje kvartal
SEFRAK	0432-0012-057	Sommerfjøs	
Askeladden	86290-1; opphevet vedtaksfredning pga brann i 2016	Østerdalsstue	1805
Askeladden	86290-2; vedtaksfredet	Loft	1875
Askeladden	86291-1; vedtaksfredet	Loft	1695

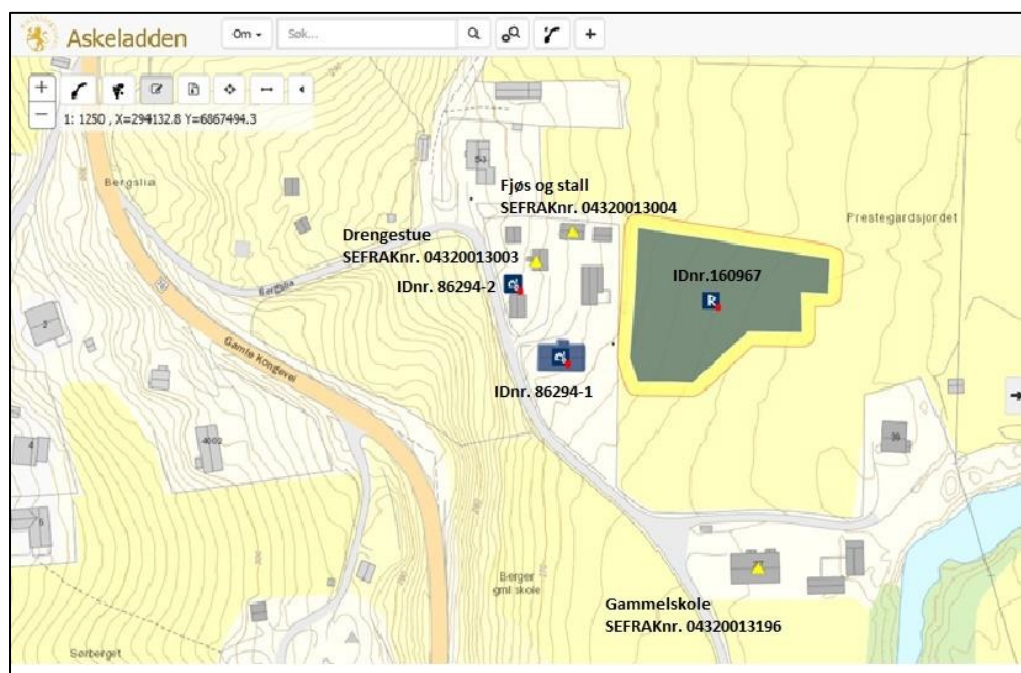

Bullmuseet og Gammelskola

Bullmuseet består av mange flotte bygg. To av disse er vedtaksfredet og tre er oppført i SEFRAK-registret. Nedenfor vises byggene i en tabell.

Navn	Alder	Type stue	Bygningsnr	SEFRAKnr	Status	Askeladden IDnr
Berger gamle skole	1800-tallet, fjerde kvartal	Skole	154705163	04320013196	SEFRAKregistrert	
Drengestue	1900-tallet, tredje kvartal	Drengestue	154705635	04320013003	SEFRAKregistrert	
Fjøs og stall	1900-tallet, fjerde kvartal	Fjøs og stall	154705627	04320013004	SEFRAKregistrert	
Rendal gamle prestegård	1749	Prestegård hovedbygning			Vedtaksfredet	86294-1
Rendal gamle prestegård	1749	Stabbur			Vedtaksfredet	86294-2

Som et ledd i BID-prosjektet (Business Improvement District, prosessen rundt Bullmuseet og Rendalstunet) er det i kommunen planer om å få etablere et besøkssenter ved Bullmuseet/Gammelskola. Senteret er tenkt som en formidlingsarena for kultur og natur i Rendalen. Mer om dette prosjekt kan man lese i forstudien «Rendalen og Rendalen bygdemuseum – formidling og utvikling av natur- og kulturarv 2015».

Bullmuseet med SEFRAKregistrerte og vedtaksfredete bygninger. Lokaltet med automatisk fredete levninger fra steinalder og jernalder vises også på kartet. Kartet er hentet fra <https://askeladden.ra.no>

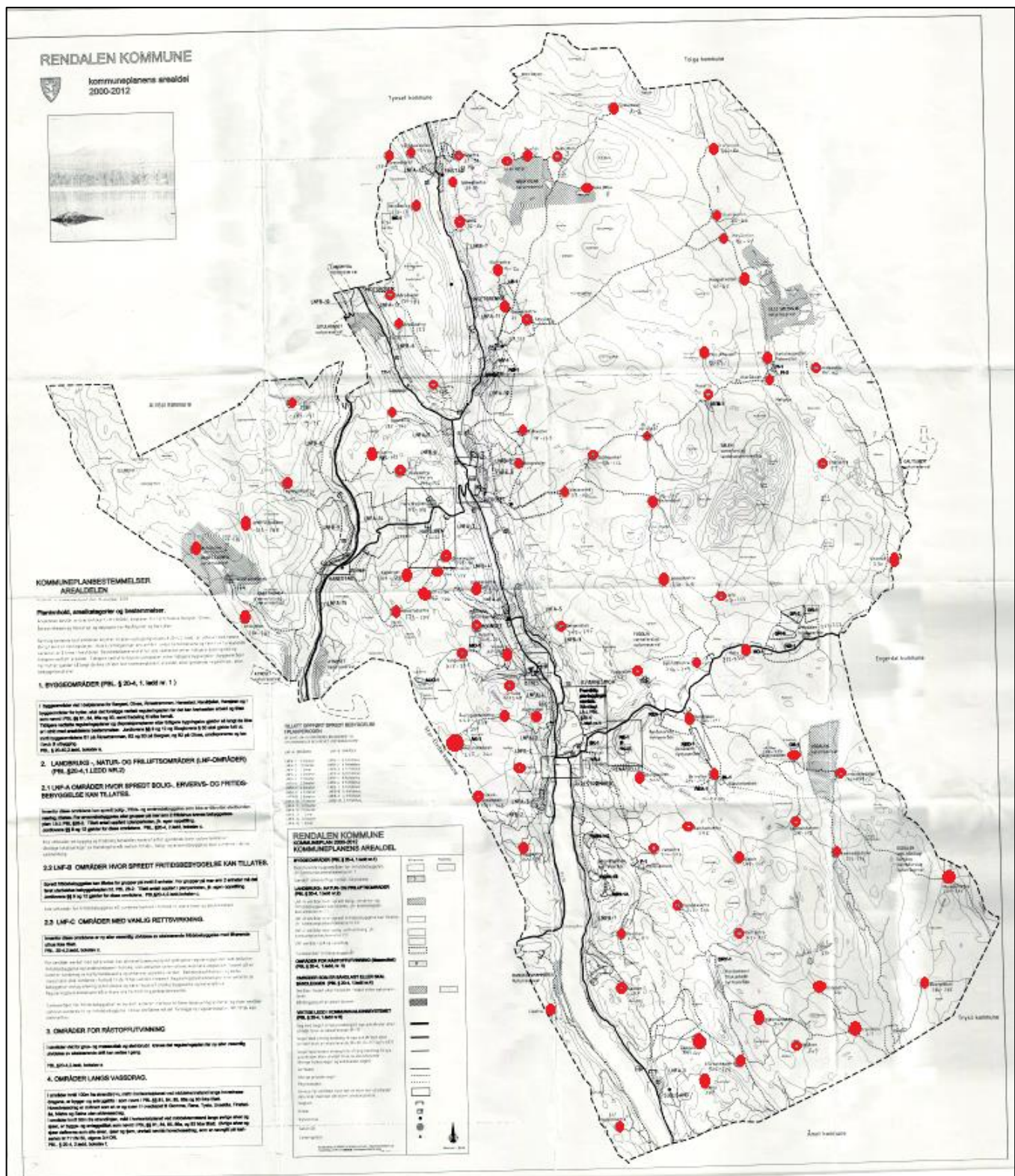

Seteranlegg

Det finnes en seterkartlegging av kommunens setrer. Denne er fra 2005 og ligger som **vedlegg 10**.

Kartleggingen omfatter **326 setre** som er vurdert etter en skala fra 1 til 5 der 1 er høyeste verdi. For å verdigvurdere de enkelte setervoller/-områder ble følgende kriterier vektlagt:

- Bevaringsverdien på bygningsmassen. Bygninger av nyere dato behøver ikke være skjemmende.
- Bygningsmassens tilstand.
- Setervollen/-områdets beliggenhet.
- Kulturlandskapet sett i sammenheng, hvor mye er godt bevart og hvilke negative elementer som landskapet har fått gjennom endringer, nye tiltak m.m. opp gjennom årene.
- Bruken i dag.
- Vedlikehold av beite- og slåtteland, gjerdehold, gjengroing.
- Naturlandskapet i området, biotoper, spesielle naturverdier, innsyn, utsyn.
- Fornminner i området.
- Biologisk mangfold og dyreliv.
- Nærhet til landskapsvernområder.
- Adkomst.

De røde markeringene viser hvor i Rendalen setrene er plassert

Det er ikke registrert setrer i kategori 1. Totalt er det 39 setrer i kategori 2. Av disse er **10 setervoller** valgt ut i kulturminneplanen som prioriterte setervoller. Disse er de samme som i kommunens arealdel. Setervollene som er utvalgt er:

- Munkbetsetra
- Klettvollen
- Åkerådalen
- Haugsetvollen
- Skjellåvollen
- Storlegda
- Spekedalen
- Nekkjølen
- Joten seter
- Gammelsetra (Unset)

I Fylkesdelplanen for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer (Hedmark fylkeskommune 2005:67) blir det vektlagt å forhindre gjengroing, opprettholde aktivt bruk gjennom beiting og slått, sikre mest mulig grad av opprinnelig funksjon og preg samt å vedlikeholde bygningene. Kommunen mener at disse aspektene må være grunnleggende i et handlingsprogram for setervollene.

Seterkartleggingen vises i **vedlegg 10**.

Kart over setrenes plassering i kommunen vises i **vedlegg 11**

De 10 utvalgte setrene vises i kart for utvalgte kulturminner og i plankartet.

Handlingsprogram: Kartleggingen bør revideres gjennom kontrollregistrering av de 10 utvalgte setervollene. Tilstandsvurdering av vollene må gjøres og hvilke tiltak som eventuelt må til. En voll skal velges ut til formidling.

Buer

Buer er en kategori bygninger som har fått lite oppmerksomhet i kulturminnesammenheng. I kommunen er mossabuer, engløer, ljørbyer, slåtterbuer og skogshusvær eksempel på buer. I dag er mange av bygningene i ferd med forsvinne på grunn av manglende vedlikehold og restaurering.

Det finnes per dags dato ikke noe register over buer i kommunen. I handlingsprogrammet er det derfor prioritert å få i stand en registrering og tilstandsvurdering av disse og utvalg av buer som bør prioriteres for tiltak. En skala fra 1-5 bør benyttes for å avgjøre hvilke buer som bør ivaretas i henhold til kulturminneplanen.

Handlingsprogram: Registrering av forskjellige typer buer i kommunen, tilstandsvurdering og utvalg av buer som skal prioriteres for tiltak.

Aasheim

Ole O. Aas grunnla hotell- og handelsvirksomheten i Aasheim på 1850-tallet. Aasheims historie startet med «Båthølet» - et herberge og en skyssstasjon i nordenden av Storsjøen – og utviklet seg til å bli et livlig handels- og turistcenter med hotell, kafé, landhandel, bakeri, poståpneri, bensinstasjon, kraftstasjon og fløteradministrasjon. Her ble også boliger for Aasheimfamilien og ansatte bygd opp. Under mer enn 120 år blomstret Aasheim og i avisartikler opp gjennom tidene ble Aasheim hotell assosiert med godt vertskap og god mat.

Under 2. Verdenskrig, nærmere bestemt den 12.-13. april 1940, fikk hotellet i Aasheim besøk av Kong Haakon, Kronprins Olav og noen regjeringsmedlemmer. De var på flukt fra tyskerne. Den 23. april, under felttoget, ankom en tysk kolonne Aasheim og under natten mellom den 23. og 24. april innlosjerte stedet flere hundre tyske soldater.

I dag er Aasheim i privat eie og noen av husene fungerer som boliger. Utvendig mangler bygningene noe vedlikehold. Hagen er noe gjenvokst og plassen minner lite om det som en gang var. Det er derfor viktig for kommunen å få til et godt samarbeid med eierne til stedet slik at plassen blir godt ivaretatt i framtiden.

Aasheim slik det en gang så ut. Stedet har en lang og stolt historie og mange besøkere vitner om godt vertskap og god mat her. Bildet er utlånt av John Fiskvik

Målsetting: Samarbeide med eier om en langsiktig og holdbar plan rundt vedlikehold og restaurering av miljøet. Det er lagt hensynssone rundt Aasheims bygninger og brygga.

Kirkested

I kommunen er i dag fire kirker i drift: Øvre Rendal kirkested, Ytre Rendal kirkested, Sjøli kirkested og Hanestad kirkested.

I tillegg til disse kirkene er det et kirkested på Hornset: Hornset kirkested med IDnr. 173704 i Askeladden. Denne kirken antas å være oppbygd på 1500-tallet. Kirken er revet og lokalisering og avgrensing av kirkestedet er uavklart. Derfor er stedet heller ikke fredet.

Kirken og kirkegården på Vangen bør også nevnes i planen. Kirken på Vangen var ferdig bygd i 1670, og da Rendalen ble eget sogn i 1741, ble gårdsbruket Vangen utlagt til prestegård i 1747, og er nå det vi benevner som Bullmuseet. Kirken på Vangen lå midt mellom «Lekvangen» og «Olavsvangen». «Olavsvangen» lå sør for kirken, omtrent der museet er nå, og stammer fra pilegrimstiden. Den var et fredet sted der pilegrimene kunne få hvile seg mens hestene fikk beite. «Olavsvangen» hadde en helgenfigur utskåret av en furukabbe i ca. 1 1/2 m høyde. Den forestilte antakelig Olav den hellige. Denne figuren forsvant så sent som mellom 1845 og 1850. Kirken på Vangen er beskrevet i J.B. Bulls Rendalen II, s. 22 og videre.

Hvordan kirkene skal forvaltes, og hvem som kan gi tillatelse til eventuelle tiltak, er avhengig av hvilken vernestatus kirken har. Alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet. I tillegg er også kirkegårder og gravminner eldre enn 1537 samt samiske gravlegginger og gravminner eldre enn 100 år automatisk fredet.

Riksantikvaren kan frede kirker og kirkegårder (eller deler av dem) og et område rundt en fredet kirke eller kirkegård ved enkeltvedtak. Det finnes et fåtall kirker bygget etter 1650 som er vedtaksfredet.

Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygget etter 1850 også listeførte. At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig og har nasjonal verdi. Det betyr at de skal behandles med like stor respekt som fredete kirker.

- **Fredete kirker** - tiltak krever tillatelse fra Riksantikvaren og biskopen
- **Listeførte kirker** - tiltak krever tillatelse fra biskopen på grunnlag av råd fra Riksantikvaren
- **Kirker uten formelt vern** - tiltak krever tillatelse fra biskopen

Alle kirkested i Rendalen som i dag er i drift er listeførte. De vises i tabellen nedenfor:

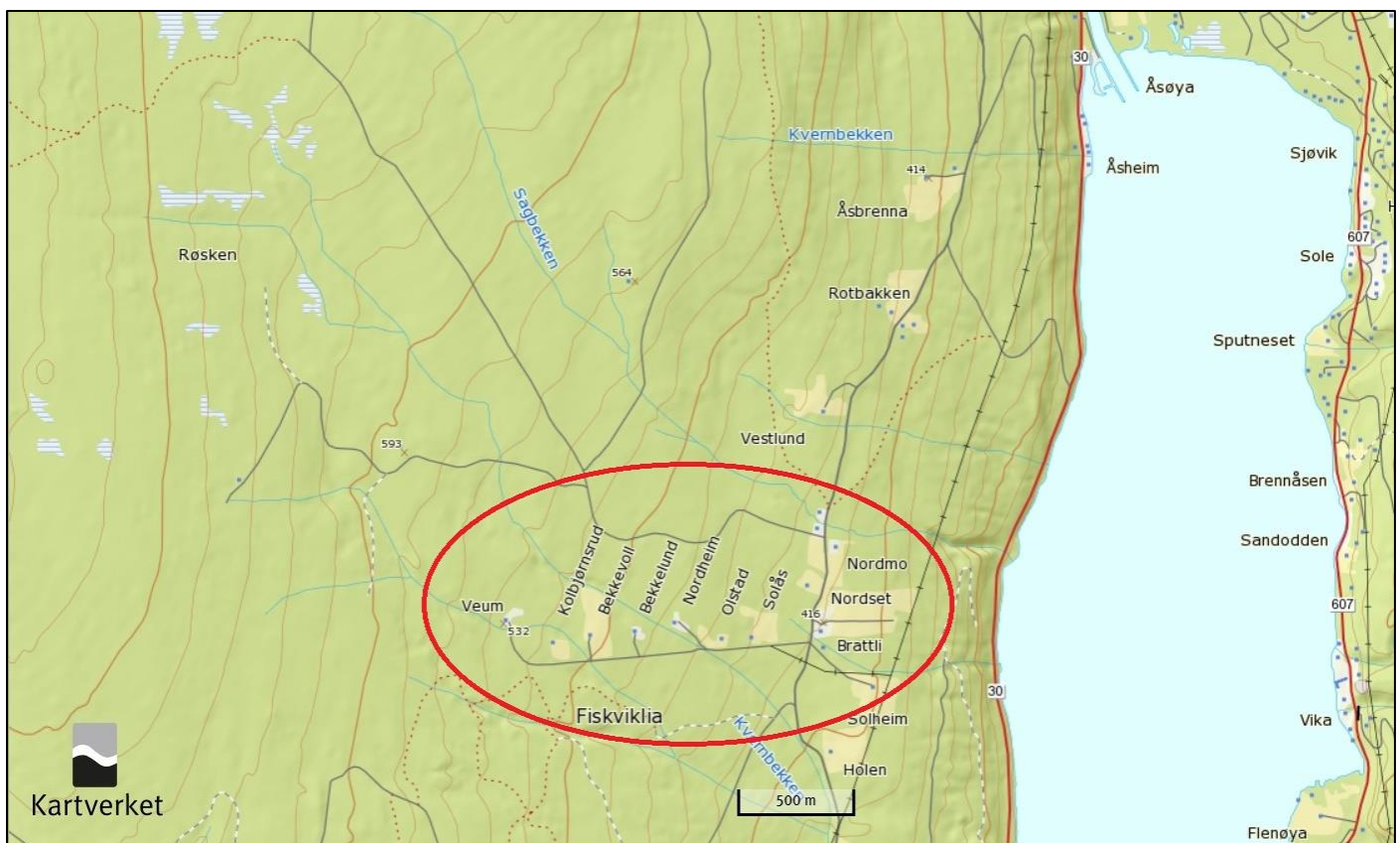
Kirkested	IDnr. i Askeladden	Bygningsnummer	Datering	Vern
Hanestad kirkested	84480-1	154695877	1926	Listeført kirke
Sjøli kirkested	85439-1	154734910	1914	Listeført kirke
Ytre Rendal kirkested	85894-3	154721932	1751	Listeført kirke
Øvre Rendal kirkested	85926-3	154706062	1759	Listeført kirke

Bureisningsmiljøer: Unsetbrenna og Fiskviklia

I 1936/1937 ble bureisningsfeltet på Unsetbrenna etablert. Totalt var det 18 søkere til parsellene. 11 fikk muligheten til å bryte stein og røtter av karrig jord her (Strømsmoen 2017:119). I 1953 ble to bruk lagt til miljøet. I dag bor det fortsatt folk i grenda som driver gardene. Brukene er som følger: Solstad (lagt til i 1953), Trondsmo (lagt til i 1953), Brennly, Lauvås, Nordli, Nybu, Øverli, Haug (i dag sammenslått med Granli), Granli (i dag sammenslått med Haug), Leirmoen, Bakken, Kroken og Nybakk.

I 1935 ble det tatt en beslutning om at et bureisningsfelt i Fiskviklia i Ytre Rendal skulle bli etablert. Dette resulterte i 10 bruk på 75-80 mål dyrkbar jord og 70-220 mål skog på hvert bruk. Etter hvert viste det seg at jorden her ikke var optimal for jordbruk; jorden var full av stein og veldig karrig. Dette medførte at alle de opprinnelige bureiserne i dag har gått ut av tiden, og at bruken i dag i hovedsak er som feriested (Strømsmoen 2017:125).

Fiskviklia bureisningsmiljø ligger på V siden av Storsjøen.

I 2000 ble Fiskviklias venner stiftet for å videreføre historien rundt bureisningsmiljøene generelt, og Fiskviklia spesielt. Foreningen har satt opp informasjonstavle og en stubbebryter i et veiskille i området.

Begge bureisningsmiljøene har fått hensynssone kulturmiljø i planen. Når det gjelder Fiskviklia, er ett gårdstun vedtaksfredet. Tunet har navnet «Nordset Fiskviklia bureisningsbruk» og har IDnr. 86288 i Askeladden. Gårdstunet omfatter et våningshus (86288-1) og et uthus (86288-2).

Bygningene på de øvrige gårdsbrukene i begge bureisningsmiljøene er ikke vernet. Derfor er det av stor vekt for kommunen å få gjennomført en kartlegging av begge miljøene, slik at man kan ta vare på det som er unikt og opprinnelig.

Det er lagt hensynssone rundt begge bureisningsmiljøene.

Handlingsprogram: Kartlegge bygninger i bureisningsmiljøene. Inntil videre gjelder generelle bestemmelser. Spesifikke bestemmelser og retningslinjer skal presenteres i en ny byggeskikkveileder for Rendalen, når denne er ferdig.

Historiske hager

I en registrering av historiske hageanlegg i Hedmark fylke fra 2008 ble seks hager dokumentert. Alle ligger nord i kommunen - mellom Øvre Rendal og Finstad. Utdrag fra beskrivelse av anleggene:

«Felles for anleggene i Øvre Rendal er at de utstråler en sterk komposisjon og baktanke med anleggelsen, uavhengig av om de er anlagt rundt 1900-tallet eller om de er nyformalistiske anlegg fra 1950-tallet. Formmessig er de imidlertid svært forskjellige. Anleggene i Øvre Rendal framhever seg på hver sin måte og representerer seks meget ulike hagetyper. I flere av hagene fremkommer det tydelig at det er en idé bak anleggelsen av hagen. Her er det ikke bare matauk som gjelder, men kombinasjonen av det estetisk vakre og det nyttige.» (Arkadia landskap 2008:17)

Et spesielt framtrædende anlegg er det på Nordistu Unset hvor det er anlagt buede terrasser prydet med syrinhekker og bærbusker (Arkadia landskap 2008:17). Anlegget på Nordistu har i forbindelse med kulturminneplanen fått hensynssone kulturmiljø (se plankart i kap. 7.2).

I Rendalen bygdemuseum har vi Bullhagen. Den har ingen nedtegnet hageplan fra gammelt av, men J.B. Bull har gitt en beskrivelse av hagen i den tiden han bodde i prestegården. Der går det fram at en tidligere prest, Samuel Mandall (1788-1826) hadde i sin tjenestetid anlagt en respektabel hage.

Ei lønn som ble plantet i hans tid stod i hagen til utpå 1990- tallet. Et rotskudd har tatt over der den gamle lønna sto. Ei rose som også ble plantet i hans tid, er via en annen gård i bygda kommet tilbake til Bullhagen. Den har overlevd i Rendalen i 200 år, og kalles Mandallsrosa. Hagen i sin nåværende form ble anlagt i 1989 i 1850-tallsstil. Den er en besøkshage og stelles av hagelaget i Rendalen.

Hensynssone er lagt rundt hagen på Nordistu Unset.

6.1.3 Skogens kulturminner

- Jernvinneanlegg
- Kullfremstillingsanlegg
- Tjærebrenningsanlegg
- Fløteranlegg
- Vannmøller
- Sagbruk
- Bekken brakkeleir

Jernvinneanlegg

Jernvinne er betegnelsen på en innretning og en tidlig form for industri for framstilling av jern. Teknikken har blitt brukt i Norge fra førromersk jernalder og helt fram til sent på 1700-tallet.

Jernvinna tar utgangspunkt i myrmalm. Malmen ble samlet og glødet på åpen ild i grunne groper; røsting. Selve jernframstillingen foregikk i egne ovner, og var basert utelukkende på bruk av trekull. Det krevdes forholdsvis mye mer kull enn malm, så framstillingsplassene finnes gjerne i områder som ligger under daværende tregrense. Her vil man ofte finne spor etter trekullbrenning i form av mindre kullgroper.

Tegnforklaring

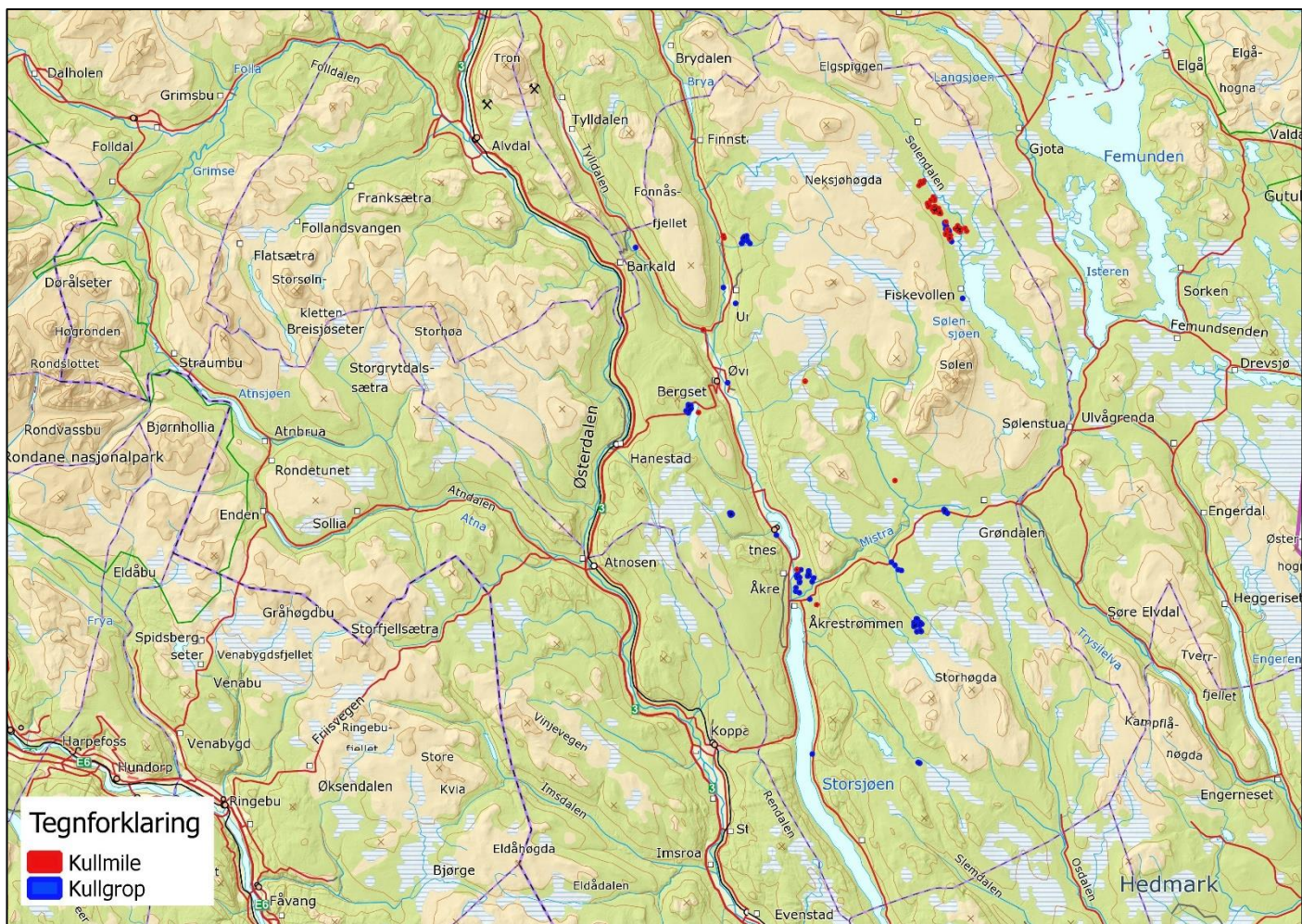
■ Jernvinneanlegg

Målsetting: Nyregistrering av jernvinneanlegg

I Askeladden finnes 106 kullgroper og 75 kullmiler registrert. Disse er fordelt på 170 kullfremstillingsanlegg.

En **kullmile** er et større og yngre anlegg for fremstilling av trekull enn kullgropen. Den tradisjonelle kullmilen ble introdusert tidlig i middelalderen, og prinsippet med «reismilen» kom fra Tyskland til Skandinavia på 1500-tallet, og var dominerende helt til slutten av 1800-tallet. Restene etter gamle kullmiler sees ennå som nærmest vegetasjonsfrie flate områder i skogen (kølabonn), med en diameter på 8 til 20 meter og med en jordvoll rundt . I tilknytning til mila var det bygget en koie til vaktmannskapet (kullbrennerkoie). Siden kullmilene ble bygd opp og benyttet langt inn i moderne tid er disse ikke automatisk fredet.

Kullmiler (rød) og kullgroper (blå) på kartet hvor de er registrert.

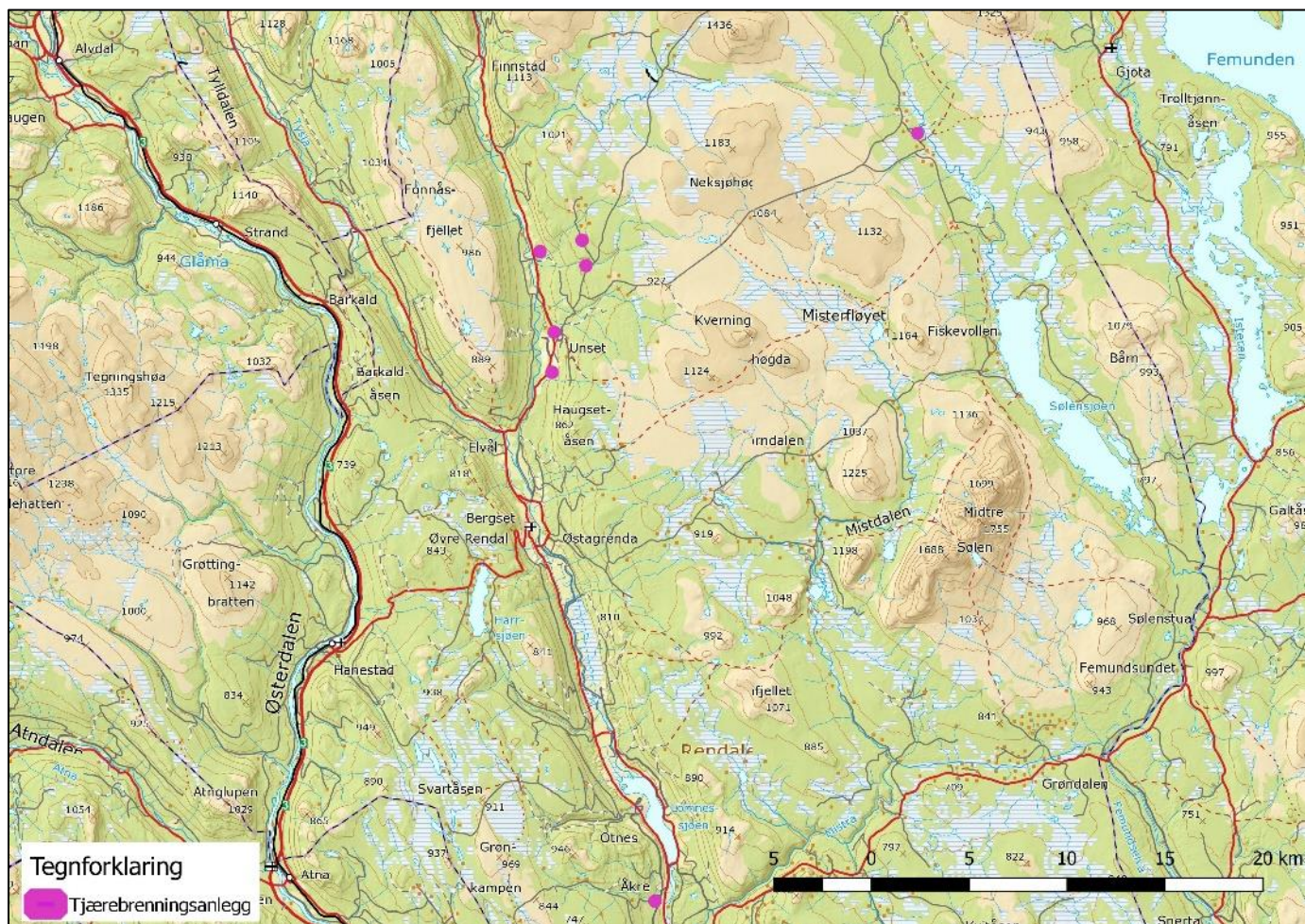

Tjærebrenningsanlegg

Tjærefremstilling har foregått helt siden jernalderen. Det var tyri som ga mest tjære, men feit furu som var rik på harpiks var også brukbar. Tjærebrenning kunne foregå på flere vis. En mile, tjæregrav eller tyrigrav ble oftest anlagt i en skråning der en grov seg litt inn i bakken og bygde opp foran med stein eller tømmer. Innvendig fikk mila gjerne en tilnærmet kjeglefasong; tverrmål i bunnen var som regel minst en favn. Den ble tettet på innsiden med mose, leire eller never. Veden, som var finhogd, ble stablet radiært og slik at den skrånste litt inn mot sentrum. Haugen ble rundet av på toppen; og alt som stakk opp over bakken, ble torvdekt. Mila ble påtent nedenfra, og varmen bredte seg langs det ytterste vedlaget til den møttes i toppen; derfra åt den seg sakte nedover. Tjæra piplet ut av veden foran varmen, rant ned i en åpning i bunnen av mila og derfra i en renne ut til en tønne eller liknende.

En annen måte var tyrihjell. Denne kunne bestå av fire korte pæler rammet ned i jorda, slik at de stakk en knapp halvmeter opp og dannet et rektangel (kvadrat). På pælene ble det lagt en ramme av stokker, og på den en hjell av halvkløvninger med flatsida opp. For at tjæra skulle renne riktig måtte hjellen skrå til en av sidene og samtidig litt inn mot midten på samme side. Veden ble stablet på samme vis som i ei tjæregrav. En regnet med å få renere tjære ved brenning på hjell enn ved brenning i grav, der det lett blandet seg litt jord i tjæra.

Tjære ble brukt til å impregnere hus og båter. I Rendalen er syv tjærebrenningsanlegg registrert i Askeladden. De har **IDnr. 30013-1, 30994-1, 40996-1, 75744, 75966-1, 130586-1 og 131229-1**. Alle anlegge med fet skrift er førreformatoriske og automatisk fredet. IDnr. 75744 består av to tjæremiler fra uvisst tid med uavklart vernestatus. De fleste registrerte tjærebrenningsanleggene ligger konsentrert til Unset og vises i kartet på neste side.

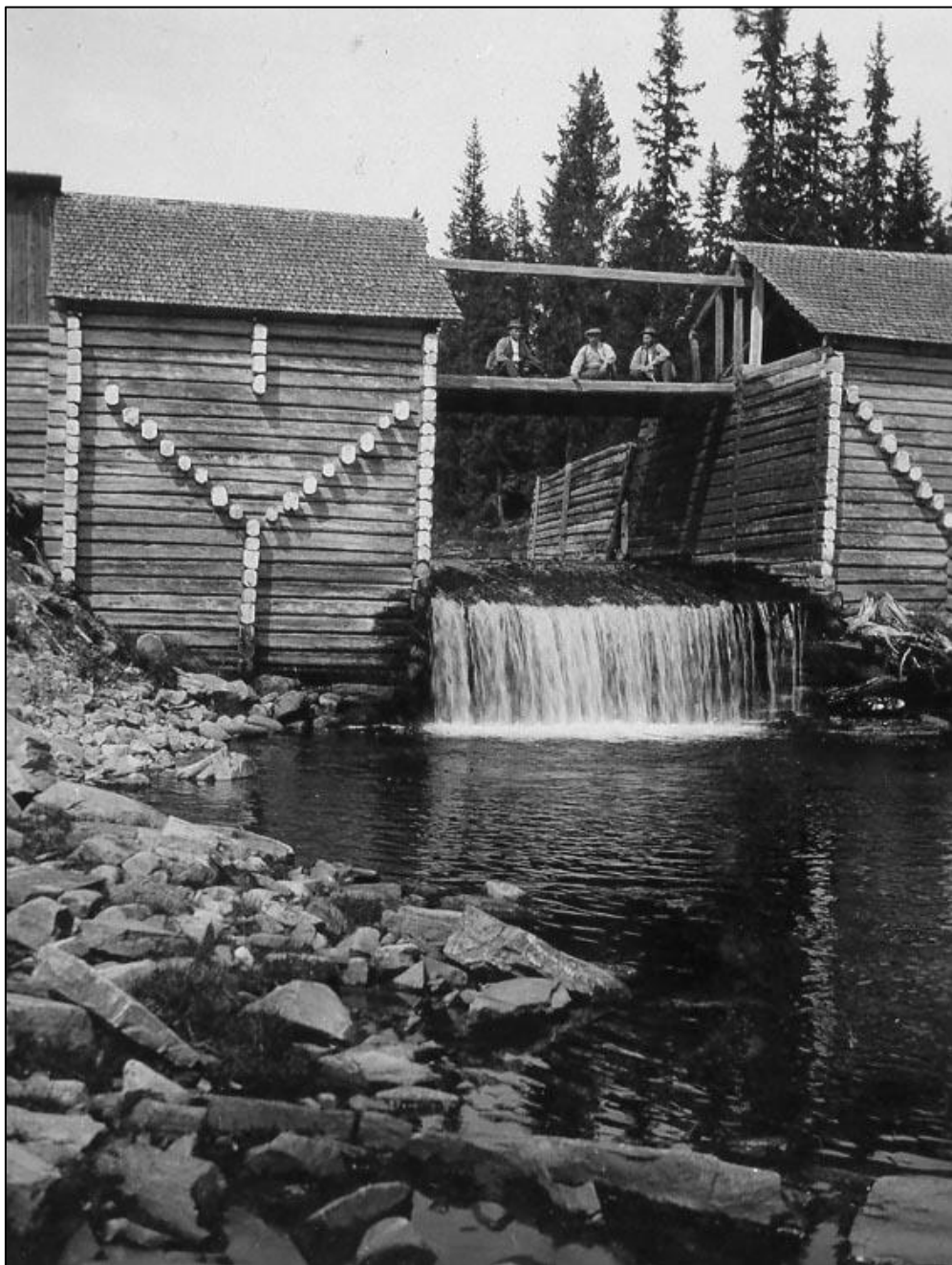
Tjære brenningsanleggene i Rendalen er markert med rosa prikk på kartet hvor de er registrert.

Fløteranlegg

Rendalen er Norges nest største skogkommune. Det å få tømmer fra rendalsskogene ut til et betalingsvillig marked har alltid vært en utfordring, for avstanden til store befolkningssentra og foredlingsindustrien har bestandig vært lang. Lenge var det vassdragene som var transportårene. Det vites med sikkerhet at rendølene fløtet tømmer i elvene Brya og Finstadåa, Væråa, Unsetåa, Tysla, Speka, Sølna, Nordre Rena, Mistra, Grøna, Flena, Slemma, Nordre Osa og Rokka. De fleste damanlegg og objekter knyttet til fløting i kommunen hadde med Storsjøen og Renavassdraget og ifallende elver å gjøre. Ett unntak var Fiskvikrokkdalsdammen, da denne ligger i elva Rokka som har vannføringen sin ned til Glomma via elva Tresa i Stor-Elvdal kommune (Strømsmoen 2017:134).

Sjøfløtingen i Lomnessjøen, Storsjøen og Sølen sjøen var ikke så farlig for fløterne som på elvene.

Totalt er det registrert 32 objekter i forbindelse med tømmerfløting i Rendalen (Strømsmoen 2017:131). Av disse er fire fløtingsanlegg valgt ut i kulturminneplanen. Anleggene er: **Fiskvikrokkdalsdammen, Otnesøya, Flendammen og Tysladammen**. Av disse anleggene er Fiskvikrokkdalsdammen og Flendammen valgt ut som prioriterte kulturminner med hensynssoner i plankartet. Årsaken til dette er at de er i god tilstand og derfor anses å ha høy kulturminneverdi.

Fiskvikrokkdalsdammen ble satt opp i 1858 og ble sist brukt i 1919. Dammen er en av få gjenværende og intakte tømmerkistedammer i landet. Dammen ble restaurert i 1994 etter at fylkeskommunen plasserte dammen i kategorien «Høyt prioriterte anlegg» vedrørende restaurering i sin rapport «Handlingsplan fløterinnretninger – Hedmark fylkeskommune» fra 1993.

Fløteranlegg som anses å ha den største kulturhistoriske dokumentasjonsverdien er plassert i gruppen «høyt prioriterte». Omfattende restaureringsarbeid blir gjennomført på damanlegget i 2017-2019. Blant annet er damgulvet byttet ut, og fremover vil det være mulighet for å bruke damanlegget igjen i forbindelse med formidling av fløtingens historie og til reiselivsvirksomhet. Anlegget er i dag privateid.

Fiskvikrokkdalsdammen, fotografert ca 1920. Bildet er utlånt av John Fiskvik

Otnesøyen

Ved Otnesøyen, på V siden av Lomnessjøen står i dag et båthus med slipp og en fløterkoie. Disse er bygningsminner fra fløtingen ved sjøen. Fløterkoien her er vandalisert, og flommen i 1995 ødela selve fløterkoia. Uten vedlikehold kommer husene sakte men sikkert til å forsvinne. Fløtingen hadde stor betydning for folk i Rendalen, og det er derfor viktig fra et kulturhistorisk perspektiv å få satt i stand koiene igjen og få brukt husene.

Tysladammen ble sist brukt i forbindelse med fløting i 1965. Dammen ble rasert ved flommen i 2013, og hører derfor i dag til lavt prioriterte anlegg i Hedmark fylkeskommunes «Handlingsplan fløterinnretninger Hedmark fylkeskommune (1993)». Til gruppen «lavt prioriterte anlegg» hører daminnretninger som er i forholdsvis dårlig forfatning og som ikke bør prioriteres i henhold til restaurering.

Flendammen hører til kategorien «høyt prioriterte anlegg» og bør vurderes i henhold til tilstand for eventuelt vedlikehold og eventuell utbedring.

Dampbåtvika og M/S Storsjø

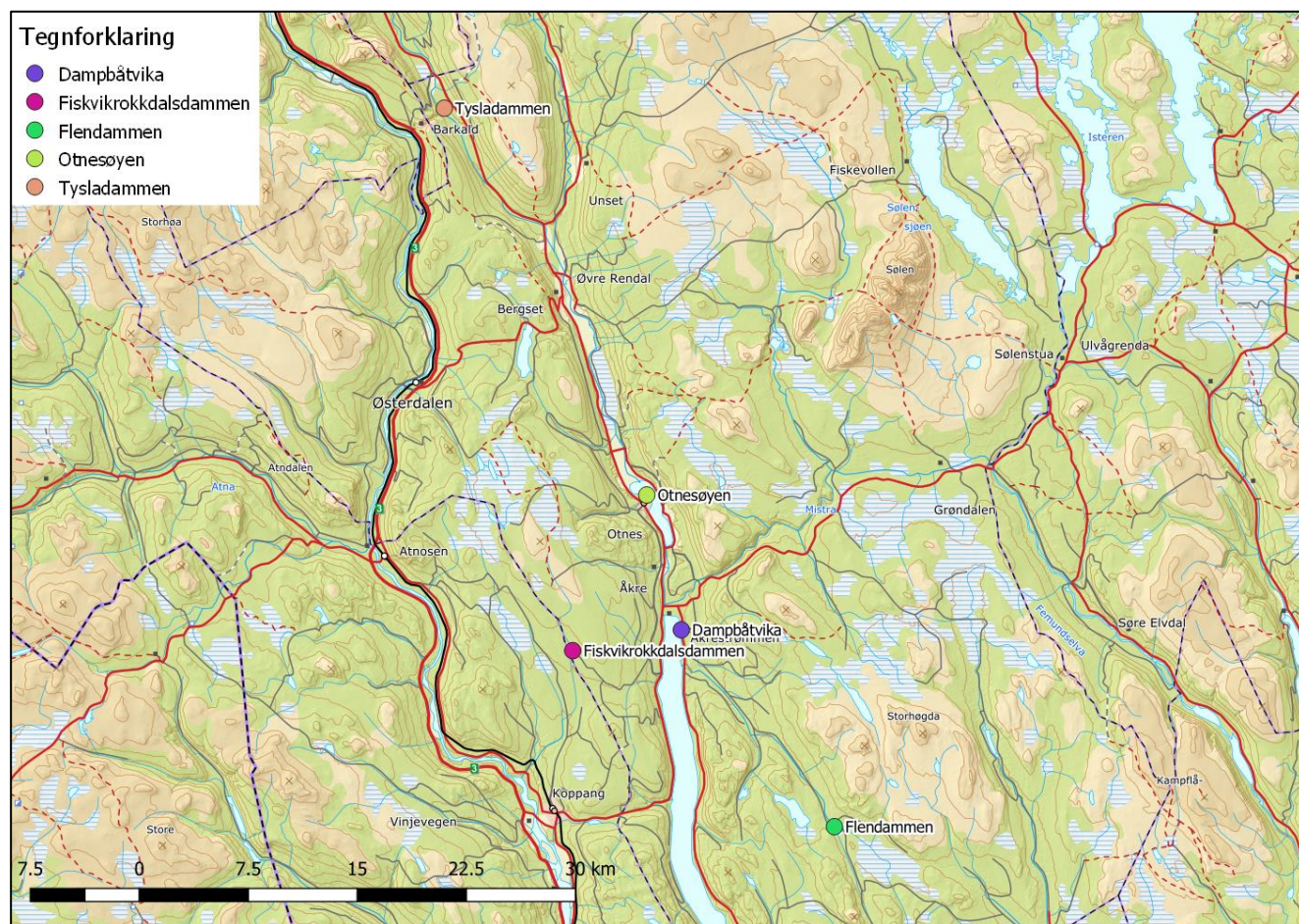
Slepebåten M/S Storsjø dro lenser med tømmer langs den over tre mil lange Storsjøen under tiden det var fløting i Renavassdraget. I 1912 ble denne båten bygd, da som dampdrevet. På begynnelsen av 1950-tallet ble dampmaskinen skiftet ut med dieselmotor, som fortsatt er intakt i denne båten. M/S Storsjø var i drift fram til 1982, da den ble solgt til privat eie på Mjøsa ved Gjøvik. Båten ble delvis bygget om, med bl.a. et soldekk og ble brukt som lystfartøy på Norges største innsjø.

M/S Storsjø i havn ved brygga i Dampbåtvika. Foto: John Fiskvik

I 2014 kjøpte Rendalen kommune tilbake båten for 400 000 kroner og videresolgte den til Venneforeningen M/S Storsjø for én krone. Venneforeningen har lagt ned et betydelig arbeid både i båten og i båtens havn, Dampbåtvika, på Storsjøens østside.

Både båten og havna med kistebrygge er et meget godt bevart kulturminne i Rendalen som er med på å gi et godt innblikk i hva skogen og tømmeret hadde av økonomisk betydning for distriktet. Venneforeningen benytter M/S Storsjø både i undervisningssammenheng og i kommersiell reiselivssammenheng. Det finnes svært få slike båter igjen av samme type som M/S Storsjø.

Oversiktskart med de omtalte fløteranleggene avmerket.

Det er lagt hensynssone rundt de prioriterte damanleggene Fiskvikrokkdalsdammen og Flendammen.

Handlingsprogram: Otnesøyen inngår i handlingsprogrammet fordi det bør restaureres.

Målsetning: Få tilstandsvurdert prioriterte dammer i kommunen. Særlig Flendammen bør prioriteres da Fiskvikrokkdalsdammen er ferdig restaurert i 2019. .

Vannmøller

Vannmøller er en gammel konstruksjon for å utvinne energi fra vann til sagbruk eller kverning av korn. De aller eldste vannmøllene kan i Norge dateres til 700-tallet e.Kr. Hvor gamle møllene er i Rendalen er uvisst men helt sikkert er at de er godt etablert på 1600-tallet. Ifølge matrikkelen fra 1665 hadde Hornset «3 Querne».

Fra historiske kart vises hvilke møller som var i bruk til forskjellige tider. Et kart fra 1805 viser at flere møller har vært i bruk langs Lysinga og Kverninga, Sandbekken, Søndre Haukåa og Nordre Haukåa som strekker seg østover fra Rena. Langs Kvernbekken, som strekker seg vestover fra Rena, er også flere møller markert på kartet. Det er også vannmøller merket langs Anda Ø for Storsjøen.

I dag kan man kun forvente å finne igjen tuftene etter møllene. Kart fra 1805 hvor møllene vises er en god hjelp ved registrering av møllene. Se <https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/?fylkesnr=4&seriekortbeskrivelse=&year-from=1805&year-to=1806#>

Handlingsprogram: Registrering og stedfesting av vannmøller i kommunen. Utvalg av vannmøller for eventuelle restaureringer og formidling.

Sagbruk

I samme oppstilling som bekkverkene er sagbruk nevnt. Disse er ikke så hyppig forekommende som kvernene. Totalt dreier det seg om sju sagbruk. Bekkeverner og sagbruk kan ses i historiske kart fra 1805, se <https://www.kartverket.no/Kart/Historiske-kart/>

Utover plasser for sagbruk som vises i historiske kart kan stedsnavn og navn på bekker som «Sagbekken», «Sagåsen» og «Sagåssøkken», SØ i kommunen, vitne om at sagbruksvirksomhet har vært rådende her. En nøyaktig gjennomgang av navn på vassdrag og plasser i kommunen kan altså være til hjelp ved kompletterende registreringer.

Handlingsprogram: Registrering av sagbruk

Bekken brakkeleir

På Ø siden av Nordre Osa og V for Osdalsveien, S i kommunen, ligger Bekken brakkeleir. Leiren omfatter ni bygninger; en badebrakke, fire hjulbrakker, to koier, en garasje og en vedskåle og utgjør eksempler på skogsarbeidshusvære knyttet til Statskogs historie. Brakkeleiren er oppført under 1950- til 1970-tallet og har IDnr. 222823/1-9 i Askeladden. Leiren hører til foreslåtte fredete eiendommer i landsverneplan for Statskog.

Om Statskogs landsverneplan

Statskogs landsverneplan viser bredden i sektorens ansvarsområde og statens rolle som skogs- og utmarksforvalter gjennom 150 år.

I tillegg til bygninger og anlegg fra ulike sider av skogbrukshistorien, består eiendomsporteføljen også av bygg som Statskog har kjøpt eller som har kommet i statlig eie der staten har overtatt eiendommer.

Anleggene som er valgt ut til fredning (verneklasse 1) ligger spredt fra Sirdal i sør til Målselv i nord. Bygningene og anleggenes alder strekker seg fra 1700-tallet til ca. 1955. Eksempler på bygninger er enkle skogskoier, skogvokterboliger, funksjonærhusvær og fjellgårder.

BEKKEN BRAKKELEIR

Kommune:

432/Rendalen

Gnr/bnr:

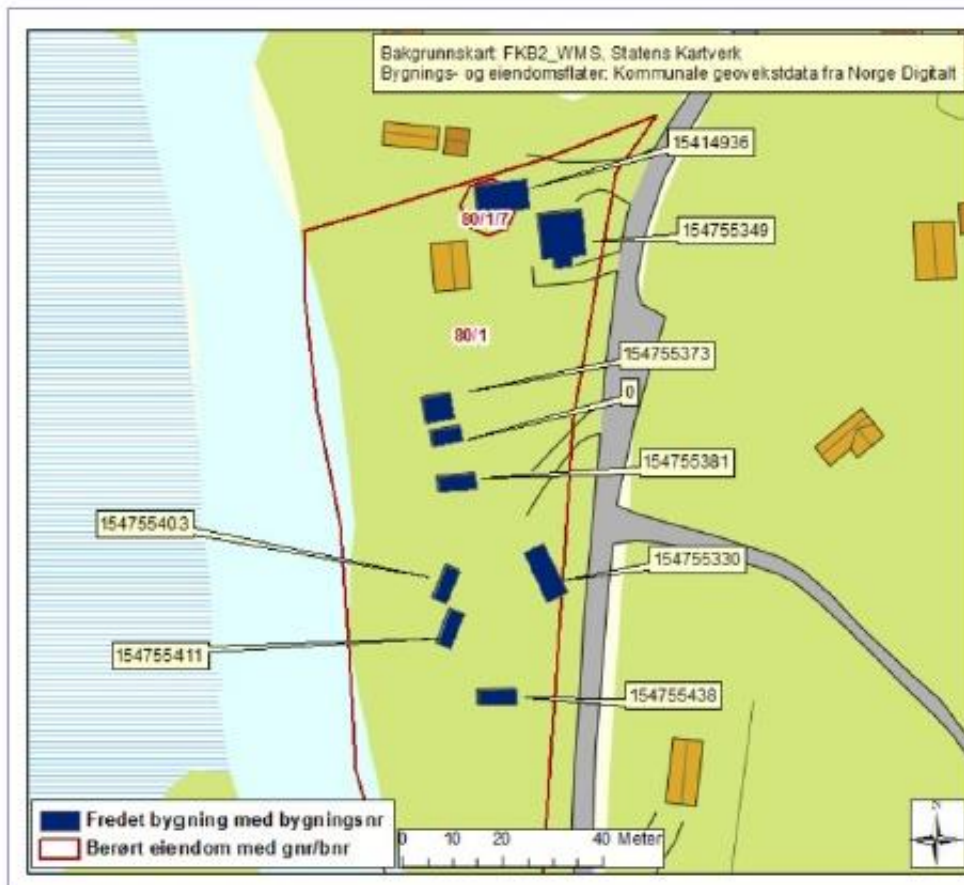
80/1

AskeladdenID:

222823

**Referanse til
landsverneplan:**

Kompleks 804324101

Omfang fredning

Byggnavn

Byggnavn	Oppført	Bygningsnr.	Gnr/bnr	Omfang
•Bekken badebrakke	1960	0	80/1	Eksteriør
•Bekken hjulbrakke Gina	1960	154755411	80/1	Eksteriør/Interiør
•Bekken hjulbrakke Lise	1960	154755330	80/1	Eksteriør/Interiør
•Bekken hjulbrakke Mia	1960	154755403	80/1	Eksteriør/Interiør
•Bekken hjulbrakke Mona	1960	154755381	80/1	Eksteriør/Interiør
•Bekken koia	1954 - 1955	154755349	80/1	Eksteriør
•Bekken koia uthus	1900 - 1954	15414936	80/1	Eksteriør
•Bekken tømmergarasje	1900 - 1975	154755373	80/1	Eksteriør
•Bekken vedskåle	1960	154755438	80/1	Eksteriør

Informasjonen er hentet fra www.riksantikvaren.no

I Riksantikvarens begrunnelse for at leiren skal fredes, nevnes det at denne består av «viktige eksempler på skogsarbeidshusvære knyttet til Statskogs historie» (vedlegg 3, s 1 til Forskrift om statens kulturhistoriske eiendommer).

6.1.4 Lokal foredling

- Kalkproduksjon i kommunen
- Tjærefabrikker
- Kraftverk
- Taubane
- Taksteinsfabrikk
- Moseproduksjon

Kalkproduksjon i Rendalen

Kalkovner og kalkmøller finner vi i områder rike på kalk. På Unset og langs veien mot Hanestad finnes det kalkårer i et ellers næringsfattig jordsmonn. Her finner vi også kalkovner og en kalkmølle.

Størst produksjon av kalk har man hatt i nærheten av byer. Her ble kalken i hovedsak brukt til bygningsmørtel ved for eksempel oppbygging av kirker, kloster og festinger i middelalderen og fremover. På landsbygda ble kalken brukt til mørtel ved bygging av steinkirker. Fra 1700-tallet begynte man å bruke kalk som jordforbedringsmiddel (Grindflek 2010: 24-25).

Øvre Rendalens kalkstensmølle

I 1919 ble Øvre Rendalens kalkmølle etablert langs Hanestadsveien. Her ble kalkstein formalt. Bygningen skal ha vært bygd i tre og som drivkraft ble en bensinmotor benyttet. Møllen var i virksomhet en del år. I dag er ingenting igjen av møllen.

Kalkovner på Unset

Kunnskapen om å produsere kalk i kalkovner kom til Norge i vikingtiden. De første kalkovnene besto av et nedgravet brennkammer som var foret med stein og hadde et luftinntak i bunnen. Kalksteinen ble knust for hånd til småbiter og lagt lagvis med kull. Etter at ovnen hadde kjølnet tok man ut den brente kalken. Rundt 1930 slutter bruken av kalkovner. Totalt er fire kalkovner kjent på Unset. I dag er kun en synlig da de andre er blitt fylt igjen med stein. Plasseringen av den gjenværende ovnen vises i kartet over prioriterte kulturminner. **Kalkovnen har fått en hensynssone kulturmiljø i plankartet.**

Kalkovnen som er igjen på Gnr./Bnr. 71/16, Unset er tatt med i plankartet over prioriterte kulturminner og har fått en hensynssone kulturmiljø i kulturminneplanen. Foto: Jannika Grimbe

Hensynssone kulturmiljø er lagt rundt kalkovnen på Unset.

Tjærefabrikker på Hanestad

Som nevnt i kapittel 6.1.3 har tjæreframstilling foregått i tjærebrenningsanlegg helt siden jernalderen. I moderne tid produserte man tjære i fabrikker.

Det har vært tre tjærefabrikker på Hanestad. Den eldste het «Hanestads Tjærefabrikk» og lå ved Lyngen. Denne fabrikk ble etablert i 1911 og var i drift til 1920. Fabrikk hadde et eget sidespor fra jernbanen.

En andre fabrikk lå ved Grasbekken. Dette er den nyeste av fabrikkene, og den som hadde størst aktivitet. Den startet under annen verdenskrig og var trolig i drift fram til omtrent 1960-1963. De siste rester av denne ble fjernet 1979-1980.

Rendalen Tjærefabrikk er den tredje tjærefabrikk på Hanestad. Den ble grunnlagt på eiendommen som nå heter Tyritutun. Det var ingen drift her etter annen verdenskrig og fabrikkbygningen ble revet i 1957. Rendalen Tjærefabrikk hadde eget klistremerke (se bildet nedenfor).

Målsetting: Få registrert og stedfestet tjærefabrikkene i kommunen og se hva som finnes igjen av disse.

Kraftverk: Østagrenda, Midtskogen, Brøta, Raskbekken

Vannkraft fikk stor betydning for den generelle velferdsøkningen utover på 1900-tallet. Blant annet ble elektrisitet sett på som et gode som hele befolkningen måtte få tilgang til. Store programmer for utbygging av vannkraft og overføringsnettet ble derfor satt i gang i 1930-årene. I etterkrigstiden skjedde en utstrakt utbygging av vannkraft både for å skape økonomisk vekst og for å forbedre folks levestandard. I kommunen fortjener følgende kraftverk spesiell omtale:

Midtskogen kraftverk ble etablert i 1952. Kraftverket forsynte to gårder med strøm: Midtskogen gård og Åsli gård. I dag står fortsatt kraftverket igjen, men er ikke i bruk.

Ved **Brøta**, langs Nordre Haukåa var et kraftverk i drift fram til midten av 1950-tallet. Kraftverket forsynte flere gårder med strøm. Kraftverket ble revet etter at det ble tatt ut av bruk og i dag finns ingen spor igjen.

Østagrenda kraftverk ble etablert i 1925 og var i drift til slutten av 1950-tallet. Kraftverket forsynte 2-3 småbruk med strøm. I dag står kraftverket – et tømmerhus – igjen, men har behov for renovering på grunn av manglende vedlikehold og hærverk i seinere tid.

Langs **Raskbekken** ved Sjølisand skal et kraftverk ha vært i drift under 1900-tallet. I dag står huset fortsatt igjen, men har behov for omfattende vedlikehold.

Handlingsprogram: Registrere kraftverk i kommunen.

Taubaner: Midtskogen

Taubanen i Midtskogen ble bygget opp og brukt under 1800- og 1900-tallet. Taubanen var et nødvendig transportmiddel for å transportere tømmer og ved ned Rendalens bratte lier. Kablene til taubanen er fortsatt godt synlige i dag.

Taksteinsfabrikk på Elvål

I 1954 ble klokkegardens tømmerfjøs flyttet til Elvål (Sikreland Haugen 2009:107). Fjøset ble bygd om til en taksteinsfabrikk og ble drevet av Jens Sørgård. På fabrikkens støpte man takstein i betong. Produksjonen forsynte bygda med takstein, men taksteinen var både tung og av dårlig kvalitet. Blant annet slapp den igjennom vann. Bedriften ble derfor ikke langvarig. I dag er ikke noe igjen av fabrikkens.

Moseproduksjon

I det gamle bondesamfundet brukte man hele ettersommeren til å skaffe fôr til dyrene. Det siste som foregikk var mosetaking - innhøsting av reinlav (Grindflek 1996:17). Reinlaven var en stor og god ressurs for bøndene i Østerdalen, som ble brukt som kufôr helt fram til 1950-årene (Grindflek 2010:16). I forbindelse med mosetakingen ble mosebuer bygd opp slik at moseplukkerne kunne overnatte her mens de jobbet.

Norske Moseprodukter

I seinere tid har mosen blitt brukt til annet enn fôr. På Åkrestrømmen har man under flere tiår plukket og solgt mose som pynt. Norske moseprodukter er en bedrift på Åkrestrømmen som selger mose fra store deler av Hedmark. Bedriften har aner fra 1970-tallet. I 1979 ble «Rendalen kransebinderi» etablert. Som navnet antyder solgte man da kranser av mose. I 1983 skiftet firmaet navn til Norske moseprodukter og salget ble utvidet til å omfatte farget og mykegjort mose. I dag har bedriften stor omsetning og selger mose til både Europa, USA og flere land i Asia.

Norske Moseprodukter selger farget mose som brukes til installasjoner verden over.

6.1.5 Ferdselsveier i kommunen

- Hulveier
- Pilegrimsleden og pilegrimssteinen på Åkre
- Klopper i myren og kavlebruer

Veiene i kommunen er av forskjellig karakter, alt fra klopper og kavlebruer til pilegrimsleder og hulveier. Nedenfor presenteres noen typer veier som prioriteres i planen.

Hulveier

Hulveier er gamle veier som har fått sin forsenkede U-form fra erosjon og lang tids ferdsel av folk og hester. Slike veier var i bruk over et langt tidsrom og kan ikke dateres nøyaktig, men noen kan knyttes til gravhauger anlagt i jernalderen.

Per dags dato er fire hulveier registrert i kommunen. Disse har IDnr.127208-1, 134006-1, 220559-1 og 224242-1 i Askeladden. Hulveier med IDnr. 127208-1, 134006-1 og 220559-1 er automatisk fredet, mens vernestatus for hulvei med IDnr. 224242-1 er uavklart.

Målsetting: Nyregistrering av hulveier i kommunen.

Pilgrimsleden og pilegrimssteinen på Åkre

På Åkre, midt mellom Oslo og Trondheim, møtes flere veier mot Olav den helliges grav i Nidaros. Her står Åkresteinen, som bærer merker som utallige pilegrimer har risset inn - et bilde på at ferden gjennom bygda både før og nå har bånd til Europa og resten av verden. Denne steinen er et av de svært få varige merkene pilegrimene har satt etter seg i Norge. I historiske kilder kan man se at det opprinnelig har vært fire pilegrimssteiner på Åkre. I dag er kun en igjen.

Leden forbi Åkre er i dag en av sju godkjente pilegrimsleder og har navnet Østerdalsleden. Leden går fra Trysil/Rena – Rendalen – Tynset – Trondheim.

FAKTA OM PILEGRIMSLEDEN:

- 7 godkjente leder i Norge
- Forvaltes av Nasjonalt pilegrimssenter
- 6 regionale pilegrimssentre
- Alle godkjente leder er merket med St. Olavsveg logo
- Leder som går gjennom Norge, Sverige og Danmark
- Europeisk kulturvegstatus fra 2010

Østerdalsleden fra Trysil/Rena, gjennom Rendalen mot Tynset og Trondheim. Kart hentet fra «Viktige pilegrimsleder gjennom det indre østlandet» Owrenn 2008: kart 2.

Pilegrimssteinen på Åkre. Foto: Jannika Grimbe

Mer informasjon om leden finnes her: <http://pilegrimsleden.no/no/map/osterdalsleden>

For veiledning av skilting av pilegrimsleden samt lover som regulerer bruk av leden, se «RA håndbok pilegrimsleden», utgitt av Riksantikvaren.

Målsetting: Fornye informasjonstavle ved pilegrimssteinen på Åkre.

Klopper i myrene

En klopp er en eller flere trestammer eller steinheller lagt tvers over et vannløp eller en myr. De er de enkleste broene en kjenner til. Ofte er det spikret bordbiter på toppen, for å holde delene sammen og gjøre det jevnere å gå. Kloppene ble ofte bygd av lokale materialer, eller slikt en kunne unnvære andre steder. De var lette å vedlikeholde eller erstatte, og en slapp å bygge broer, som krevde stein til fundamenter. Kloppene var tilstrekkelige så lenge det som skulle over bekk eller myrhull var til fots.

Ei kavlebru eller en kavlevei er en vei eller sti over myrer eller andre bløte områder som er forsterket med kavler, det vil si runde eller kløvde stokker, som er lagt tett i tett inntil hverandre, vanligvis på tvers av ferdselsretningen. Stokkene fordeler belastningen av dem som ferdes på veien og forhindrer at de synker nedi myra. Kavlebru kan brukes som underlag for annet materiale. Hvis kavlene ligger i et vått, surt og oksygenfattig miljø, som myrer er, råtner de svært sakte og kan holde i mange år. Ei kavlebru fra middelalderen finnes på Norsk vegmuseum.

I Rendalen finnes ingen klopper eller kavlebruer registrert enda. Derimot er det ifølge Per Olav Mathiesen observert klopper og kavlebruer flere steder i kommunen. I handlingsprogrammet vil det derfor foreslås nyregistrering av denne typen «bruer» langs stier på fjellet, slik at kommunen får kartlagt hvor disse finnes og hvilken tilstand de er i. Spesielt viktig er det å få vite tilstand på kavlebruer da disse kan være svært gamle.

Handlingsprogram: Nyregistrering av kavlebruer og klopper.

6.1.6 Krigens kulturminner

- ☐ Sølenhølen skanse
- ☐ Brannvarder – varslingsystemer
- ☐ Hendelser og kulturminner fra 2. verdenskrig;
 - Unsetbrua sprengt
 - Trefningen ved Lønrrusta
 - Aksjonen mot Lerbekkenget skole
 - Flykrasj på Sølen

Minner fra historisk tid

1600-og 1700-tallen er en urolig tid på den Skandinaviske halvøya. For Norges del innebærer den Store nordiske krigen (1700-1721) økt beredskap i Ø delen hvor Sverige angriper flere ganger. Nedenfor vises hvilke kulturminner som ble bygd opp og ble brukt under det vi i denne sammenhengen kaller historisk tid.

Sølenhølen skanse

I korrespondanse mellom rendøler og kongens mann i Norge fra 1709-1720, omtales en skanse som skal være oppført ved Hølen langs Femundselva. Det er rendølene som har oppført skansen for egen regning, og for beskyttelse mot svenskenes stadige angrep. I brevene klager man over at vedlikehold og vakthold tar for mye tid, og er altfor dyrt.

Det er blitt gjort forsøk på å finne skansens eksakte lokalitet,, men så sent som i Bulls tid (1853-1930) var det ikke mulig å finne rester etter befestningen (Sundet 2008:88).

I feltarbeidet ble det den 11. august 2017 foretatt en befaring til et område hvor topografi og historiske beskrivelser tilsa at det kunne ha vært en skanse. Befaringen ga et negativt resultat. I kartet til venstre viser den røde ringen hvor befaringen fant sted, på neset NV for der elva Sølva samløper med Femundselva.

Målsetting: Få skansen registrert og stedfestet.

Brannvarder – varslingssystemer

Systemet med å varsle fare ved å tenne bål ved varder er svært gammelt. Brannvardene lå høyt i terrenget og plassert sånn at man kunne se røyken fra andre varder. Varslene kunne oppfordre innbyggerne til å komme seg i sikkerhet og informere om at angrep var nært forestående. Det er rimelig å anta at brannvarder ble bygd opp og brukt så tidlig som i folkevandringstiden da det var urolige tider. Å datere brannvardene i Rendalen er vanskelig. Det eneste vi kan si med sikkerhet er hvilke som fantes da ulike kart ble lagd og hvilke av disse som var i bruk da.

I kart fra 1805 og 1806 er følgende brannvarder til stede:

- Valega – i bruk 1805
- Fonaasfieldet 1806
- Sauskarven 1805
- Trönneskampen 1805
- Valsiöe Bierget (Trigonometrisk Punct) 1805
- Stor-Högda (Skelet Punct) 1805
- Mittene Sölen 1805

I **vedlegg 12 a-h** vises hvor brannvardene er tegnet inn på historiske kart fra 1805 og 1806.

Handlingsprogram: Få registrert og stedfestet alle brannvarder i kommunen.

Minner fra nyere tid: 2. verdenskrig

Den 9. april 1940 ble Norge angrepet av Tyskland. I det påfølgende felttoget sørfra mot N prøvde man fra norsk side å stoppe tyskernes framrykking på forskjellige måter. I Rendalen møtte tyskerne motstand ved blant annet Lønnrusta, Åkrestrømmen og Unset. Nedenfor er noen hendelser og plasser fra krigens Rendalen valgt ut.

▪ Unsetbrua sprengt i 1940

Tyskernes felttog fra Rena og nordover avanserer raskt. For å stoppe tyskernes framfart i NØ og forhindre at fienden skal nå Tynset fra to retninger bestemmer man seg for å sprengte Unsetbrua den 21. april 1940. Broen knyttet sammen Øvre Rendal med Unset, Finstad og Brydalen i NØ.

Broen over Unsetåa ble bygd i 1893. Den spesielle brua hadde overbygg med spontak og om vinteren måtte man forse den med snø, slik at hest og slede kunde ferdes over den. Etter krigen ble en ny bro bygd opp et 10-tall m N for den opprinnelige broen, og i dag står det en informasjonstavle ved fundamentet av den gamle broen.

Hensynssone kulturmiljø er lagt rundt fundamentene til brua.

Målsetning: Rydde kratt og vegetasjon rundt ø delen slik at den blir synlig.

▪ Trefningen ved Lønrrusta i 1940

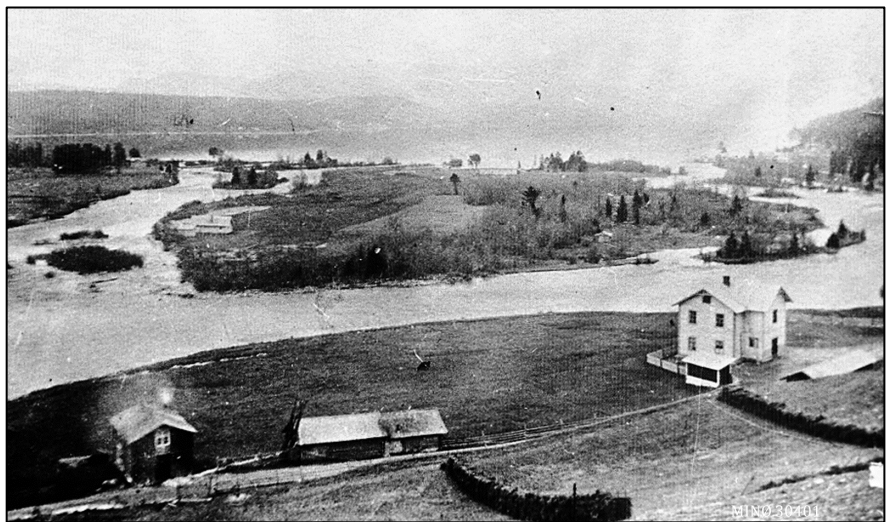
I forbindelse med tyskernes felttog nordover prøver man å stanse en tysk styrke ved Lønrrusta på østsiden av Storsjøen. En norsk tropp begynner å bygge en solid vegsperring ved Lønrrusta hvor det er veldig smalt mellom fjellveggen ovenfor og terrenget videre nedover mot Storsjøen. Man plasserer steinblokker, en kanon og maskingevær på vegen. Tyskerne er raskere enn man antok, og mens de norske styrkene bygger sperringen dukker tyskerne opp. En lastebil, fire tanks og 20 motorsykler overrasker den norske troppen og skuddløsning oppstår. Etter en times intens strid er man nødt til å gi seg fra norsk side. Da har Løytnant Baumann for den norske troppen falt og øvrige forsvarere er drevet opp i skogen.

På Sjøliveien ved Lønrrusten står i dag en minnestein over de som tappert prøvde å stanse tyskernes felttog på østsiden av Storsjøen den 23. april 1940.

Målsetting: Stedfeste plassen for trefningen.

▪ Aksjonen mot Lerbekkenget skole 1940

Året er 1940. Den tyske okkupasjonen av nasjonen er ikke engang en måned gammel når man i motstandsbevegelsen planlegger en aksjon mot tyskerne som er stasjonert i Rendalen. Det har gått rykter om at tyskerne lagrer automatvåpen og ammunisjon i Lerbekkenget skole ved Åkrestrømmen. Våpen er en mangelvare i motstandsbevegelsen, og man vil få tak i det som finnes i skolen og få dette fraktet til Nordre Osen. Ved skolen og Strømsbrua holder åtte bevæpnede tyske soldater vakt. Natt til 1. mai 1940 settes aksjonen i gang. Med geværer og hjemmelagde håndgranater stormer nordmennene skolen. Angrepet mislykkes og man blir nødt til å flykte fra stedet. Etter aksjonen ble skolen brent ned av tyskerne, og i dag er det ikke noen spor igjen etter skolen eller den dramatiske hendelsen. På plassen for skoletomta og hendelsen ligger i dag en busslomme i tilknytning til fv 30/Gamle Kongevei. Terrenget er også forandret ved at veien går høyere opp fra elva Åkrestrømmen.

Lerbekkenget skole, til høyre i bildet, ble målet for en militær aksjon våren 1940. Bildet er utlånt fra Anno museum, Musea i Nord-Østerdalen

Målsetting: Skilting på plassen.

▪ Flykrasjet i Sølen 1942

Den 5. november 1942 tok et transportfly, en Junkers Ju 52, av fra Fornebu flyplass med Bardufoss flystasjon i Troms som mål. Ombord på flyet satt fem tyske soldater. Frakt av en flere hundre kilo tung jagerflymotor var oppdraget, men de hadde også med matforsyninger og annet utstyr til de tyske styrkene i Nord-Norge. Men flyet kom aldri fram. Flyet, som var tungt lastet, mistet høyde og i tåka krasjet det i Sølenfjellet på det som kalles Flytoppen 1470 moh. etter denne hendelsen (Økseter 2013: 51).

Historiker og forfatter Vegard Sæther har skrevet en bok om denne hendelsen; *Den flygende kisten og andre historier om krigen i Østerdalen* 2004.

Ifølge Per Olav Mathiesen ble en del av lasten på flyet dumpet mellom toppene på Sørbårnfjellet, like før det krasjet. Noe av lasten ble sprengt i ettertid og noe av den ligger fortsatt igjen her. Det er viktig for kommunen å få registrert lasten siden den hører sammen med flyvraket.

Hensynssone kulturmiljø er lagt rundt plassen ved flyvraket.

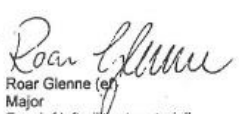
Handlingsprogram: Skilting av flyvraket.

Nord-Østerdal fly- og militærhistorisk forening har en avtale med Forsvarsmuseet om å ta vare på deler fra Sølenflyet og andre flyvrak i Nord-Østerdalen. Noen av flyets deler kan ses på lokalmuseum på Tolga i foreningens regi.

Målsetting: Få registrert hvor lasten ligger; i Rendalen/Engerdal kommune? Hva er det som finnes igjen? Og hvor?

Deler av flyvraket på Sølentoppen. Foto: Kjell Strømsmoen

 Forsvarsmuseet		1 av 1	
Vår dato 2004-05-11		Vår referanse 2004/ <i>R1</i> / FMU/792	
Tidligere dato Tidligere referanse			
Vår saksoeholder Maj Roar Glønn +47 xx xx xx xx, xxxx yyyy rglonne@mil.no			
Til Bengt Hermansson Storsætra 334 79091 Idre Sverige		Kopi til Tolga kommune	
Internt FMU-Flysamlingen Gardermoen		Internt kopi til <i>Thor-P</i>	
Flyhistorisk museum - godkjennelse			
1 Bakgrunn Forsvarsmuseet (FMU) viser til henvendelse fra hr Bengt Hermansson vedrørende etablering av et lokalt museum på Tolga. FMU har tidligere støttet vedkommende med utstillingsgjenstander til sitt lokalmuseum ved Storsætra, Sverige via det svenske Armémuseet. Ifm etablering av et lokalmuseum på Tolga i Norge, ser FMU det som viktig at Tolga kommune kan støtte opp og være en garantist for dette initiativ. Gjenstander etter krigshistoriske handlinger i Norge i perioden 1940-45 (løse kulturminner), er i utgangspunktet statens eiendom (alliert/tysk). Materiellet forvaltes av Forsvarsmuseet (FMU) på vegne av Forsvarsdepartementet (FD). Følgende lover og forskrifter gjelder for dette materiell: - Lov om fiendegods datert 22.3.46. - Lov om kulturminner 1.1.2002 - Tjenestereglementet for Forsvaret, TtF klasse 64			
2 Konklusjon FMU ser positivt til dette initiativ, men setter som krav at det skal foregå en fortløpende dialog dersom gjenstander av vesentlig historisk interesse (løse kulturminner) samles inn for utstillingsformål. Videre skal alle gjenstandene registreres. FMU forbeholder seg imidlertid rett til å trekke inn enkelte gjenstander, dersom de skulle være av spesiell interesse.			
 Roar Glønn (ef) Major Fagsjef luftmilitært materiell			
Postadresse Oslo mil/Åkershus 0015 OSLO	Sivil telefon/telefax +47 23 09 35 70/+47 23 09 31 90 E-postadresse	Militær telefon/telefax / WWW-adresse (URL) www.fmu.mil.no	Dokumentets filbane C:\Documents and Settings\Roar Glønn\mine dokumenter\Flyhistorisk museum-Tolga.doc
			Vedlegg 0

6.1.7 Immateriell kulturarv

- Tradisjonelle danser i Rendalen
- Dialekter - dialektord fra Ytre og Øvre Rendalen
- JB Bulls forfatterskap (Bullspillet)
- Rendalsmusikk - søknad fra Gunhild Kværness
- Lokale mattradisjoner
- Drakttradisjon
- Navnebruk/navnetradisjoner som indikatorer på kulturminner

Tradisjonelle danser i Rendalen

Nedenfor er noen tradisjonelle danser fra Rendalen listet opp:

Polskdansen på Sjølisand (Løsset til Andrå)

Masurkaen (Andrå til Øvre Rendal)

Polsk i Ytre Rendal (Andrå til Øvre Rendal)

Nordsvingen (Øvre Rendal – Engerdal)

Neatelpolsken (Øvre Rendal)

Dansene har forskjellig oppbygging, men kan likne på hverandre. I boka «Så surr nå, kjæring!» av Sverre Halbakken er danser fra Sør-Østerdal og Våler blitt nedskrevet steg for steg både i skrift og i tabellform og for en del danser med tegninger. Han påpeker likevel at «enhver notasjon av dans vil være utsatt for nøyaktig de samme problemer som å skrive ned musikk» (Halbakken 1997:13). Det handler altså om tolkninger. Til hver dans finnes musikknoter nedskrevet i boka slik at man lettere skal finne takten til dansene. En annen måte å få dokumentert danser på er å gjøre videoopptak.

Målsetting: Å holde liv i dansene med kurs for allmennheten og danseundervisning spesielt rettet mot rendalsdanser i skolene.

Dialekter

I dag bevarer dialektene sterkest på landsbygda. Internettets inntog i tilværelsen vår har ført til mye mer bruk av dialekt og ulike talespråkformer i tekstform; i sosiale medier, i chattapplikasjoner og i tekstmeldinger er det vanlig at folk uttrykker seg på dialekt (Kværness 2014:277). En forklaring til økt bruk av dialekter i skrift kan være at man helst vil forkorte meldingene sine så mye som mulig og da passer det bedre å skrive på dialekt. På denne måten har dialektene også fått en høyere status.

I skoleundervisningen i dag er dialekter et naturlig innslag i norskundervisningen.

Et flott initiativ som allerede er gjort i forhold til gi oppmerksomhet til og bevare dialekter i Rendalen, er utgivelsen av en bok ved navn «Dialektord fra Ytre Rendal» som Ytre Rendal bondekvinne lag står bak. Her er ord og uttrykk listet opp fra Ytre Rendal. Boka skal helst leses sammen med CDen «Dialektord fra Ytre Rendal», hvor man får høre den rette uttalelsen av ordene.

Målsetting: Å få lage en CD med dialektord fra Øvre Rendal.

Jacob Breda Bulls forfatterskap

Jacob Breda Bull (1853-1930) vokste opp i Rendalen prestegård i Øvre Rendal. Familien ga ham en trygg oppvekst rik på kjærlighet, og barndomshjemmet var preget av kulturåpenhet og toleranse. Den lykkelige barndoms- og ungdomstiden samt kjærligheten til Rendalens natur kom i sterk grad å prege hans diktning og livssyn gjennom livet.

Bulls diktning kan deles opp i tre deler:

- 1) Folkelivsskildringene fra Østerdalen,
- 2) Nåtidsromaner
- 3) Historisk diktning

Det er særlig folkelivsskildringene fra Rendalen som har gjort Bull kjent og populær. Skildringene er svært stedbundne og hovedpersonene er typiske rendøler. Her vises også Bulls kjærlighet til naturen og folket i Rendalen.

På Rendalen bibliotek kan man låne de fleste bøkene av Jacob Breda Bull.

Bullspillet er en teateroppsetning som spilles hvert år ved Bullmuseet som er forfatterens barndomshjem. Musikkspillet, som i hovedsak stiller opp med lokale skuespillere, er med på å spre og bekjentgjøre Bulls forfatterskap i teaterform til nye generasjoner rendøler.

Fra Bullspillet «Morosamme kropper og arme kroker», sommeren 2017. Foto: Jannika Grimbe

Rendalsmusikk

Rendalens musikktradisjon har røtter i den gamle folkemusikken fra 1600- og 1700-tallet, som var tett knyttet opp mot folkedansene i bygda. Fysiske spor etter den gamle musikken finner vi i *langleikene*, en slags forløper til fela, som blant annet ble funnet i Otnes og Lomnes (Lutnæs 1965:1). Musikktradisjonen har siden den gang blitt bredere og i dag kan man delta i musikkøvelser for enhver smak; alt fra blandet kor, korpsorkestrer og bygdemusikk til symfoniorkester og moderne rockeband. Ytre Rendal orkester er for øvrig Norges nest eldste symfoniorkester, grunnlagt i 1878.

I 2006 ble det arrangert en rockefestival i Rendalen - Skaustockfestivalen - med både lokale og innleide band. Det var første gang i Rendalen som en musikkfestival for unge ble arrangert (Eggset 2007:11).

Handlingsprogram: Katalogisere noter av gammel rendalsmusikk. Katalogiseringen skal ses som en del av opprettelsen av et digitalt lokalhistorisk arkiv.

Lokale mattradisjoner

Ytre Rendal bondekvinnelag laget i 1969 et hefte med oppskrifter på matretter fra Rendalen. Hftet ble kalt «Rendalskost» og i en revidert utgave med samme navn ble mål og vekt tatt med for å gjøre matlagingen enklere. I heftet finnes for eksempel oppskrifter på hakk, grøt, supper, brød og tynnkake.

Målsetting: Holde kurs i tradisjonell matlaging for skoler og allmenhet for å holde tradisjonen ved liv. Trykke opp flere oppskriftshefter for salg.

Drakttradisjoner

I skrivende stund finnes ingen Rendalsdrakt i formell betydning. Det som er bevart offentlig er draktdeler på Nors folkemuseum, Hedmarksmuseet og Glomdalsmuseet. I Rendalen er en dåpskjole fra Asphaugen fra 1700-tallet gitt til og utstilt på Rendalen Bygdemuseum. Draktnemda har valgt å rekonstruere denne i to eksemplarer, samt flere dåpsluer i privat eie i Rendalen fra samme tidsperiode. Rendalen Bygdekvinnelag leier ut en av dåpskjolene.

I Rendalen har Draktnemda engasjert seg for å gjenskape den historiske draktskikken fra 1750 til 1830-tallets Rendalen.

For å få drakten godkjent av «Norsk institutt for bunad og folkedrakt» som en Rendalsdrakt måtte man gjennomføre registreringer av gamle klær fra privat eie i kommunen. Dette er blitt gjort 4-5 ganger fra 2011 og framover.

Det siste som gjenstår for å få godkjent «Rendalsdrakta» av instituttet, er at draktnemda lister opp alle skifteprotokoller over alle gårdene i Rendalen (antatt ca. 1000 håndskrevne protokoller), disse blir tydet av statsarkivet på Hamar – som noterer ned alt av draktdeler og klær. Dette er et tidkrevende og kostbart stykke arbeid som er i gang.

Dåpskjolen fra Asphaugen i Rendalen ble laget på 1700-tallet. Kjolen er i dag utstilt på Bullmuseet. Bildet er utlånt av Unni Hagen

Handlingsprogram: Gjennomgang av skifteprotokoll i arkiv for framstilling av Rendalsdrakt.

A topographic map of the Slaggetenna area in Norway. The map shows contour lines, water bodies, and place names. Four specific locations are highlighted with red circles: Nordre Slaggetenna, Slaggetenna, Søndre Slaggetenna, and Slaggebekken. The map includes a scale bar (1:10000) and coordinates (X=287391.3, Y=6871303.4). The map is sourced from Kartverket, Geovekst og Kommuner - Geodata AS.

Tegnforklaring
 — Område med slagg-navn

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer 2019-2030, vedtatt 13. september 2019

6.1.8 Løse kulturminner

Med løse kulturminner mener vi gjenstander som en kan flytte på og ta med seg, for eksempel løst inventar i bygninger og gjenstander fra utgravninger. Hvorfor er det viktig å ha med løse kulturminner i planen?

- Oppsiktsvekkende funn setter kommunen på det historiske og arkeologiske kartet.
- Funnene og kunnskapen om dem gir innbyggerne en slags identitet og stolthet over bygda. Funnene kan også brukes i markedsføring og i reiselivssammenheng av kommunen.
- Kartfestede funn kan si noe om forventede kulturminner, både over og under bakken, i funnplassens omgivelser.

I gjenstandsdatabasen www.unimus.no finnes 210 registreringer av løse kulturminner i Rendalen. Disse vises i **vedlegg 4**. Det dreier seg om alt fra gravfunn som kniver, draktspenner og sverd til arbeidsredskaper fra boplasser som spinnehjul, vevlodd og bryner og nyere tids kritt Piper og fajansekeramikk.

Til de mest spektakulære funnene hører:

- Runebommehammeren
- Fonnåsspenna
- Sølvfunnet på Unset
- Bronsesmykket fra Elvål (se Heimen)

Kap III §12 og 13 i kulturminneloven regulerer vern og eiendomsrett til løse kulturminner

Målsetting: Oppfordre innbyggerne til å vise fram og få dokumentert løse kulturminner som fins på gårdene og ellers i privat eie.

6.2 PRIORITERT KULTURARV SOM ER ELLER FORSLÅS REGULERT TIL BEVARING

Nedenfor vises en liste over utvalgte kulturminner i kommunen som er gitt hensynssone eller båndleggingssone i plankartet. Kulturminnene med fet skrift er, eller skal, fredes i henhold til kulturminneloven §4 (automatisk fredete kulturminner)/kulturminnelovens §15 (fredning ved enkeltvedtak).

Veidemannskultur

VK1	Rusefangstanlegg: Vesle-Sølenkaret; IDnr. 133783
VK2	Fangstgroprekke i Orvdalen N for Storlegda – Storlegdasystemet
VK3	Ledegjerder, fangstgroper og buestillinger i Sølenkardet; IDnr. 130980
VK4	Fiskevollen
VK5	Ulvestue: Østagerenda IDnr. 139178-1
VK6	Røverhulen; IDnr. 130791-1
VK7	Tvillingvarden; IDnr. 126022-1

Bosetning og jordbrukets kulturminner

BJ1	Bosetningsspor ved Bullmuseet; IDnr. 160967
BJ2	Graver i jordbruksbygd fra forhistorisk tid:
a.	Gravfelt
i.	Fonnås; IDnr. 133931
ii.	Bjøntegaard; IDnr.
b.	Enkeltgraver
i.	Røys; IDnr. 116872
ii.	Gravhaug; IDnr. 135109
iii.	Gravhaug IDnr. 135111

BJ3	Østerdalsstua Bjønngarden med IDnr. 86289-1
BJ4	Barfrøstuer: Tonkallhaugen IDnr. 86293-1 , Søndre Romenstad, Lauvhaugen, Hanestad Ø.
BJ5	Bullmuseet og gammelskole
BJ6	Seteranlegg:
	a. Munkbetsetra
	b. Klettvollen
	c. Åkerådalen
	d. Haugsetvollen
	e. Skjellåvollen
	f. Storlegda
	g. Spekedalen
	h. Nekkjølen
	i. Joten seter
	j. Gammelsetra
BJ7	Åsheim hotell og brygge
BJ8	Kirkested
	a. Hanestad
	b. Sjøli
	c. Ytre Rendal
	d. Øvre Rendal
BJ9	Bureisningsmiljøer: Unsetbrenna og Fiskviklia
BJ10	Historiske hager; Nordistu Unset på Gnr./Bnr. 71/16

Skogens kulturminner

SK1	Jernvinneanlegg på Unset, IDnr. 20008-1
SK2	Kullfremstillingsanlegg på Kvernesmoa, IDnr. 180209-1
SK3	Tjærebrenningsanlegg på Unset, Hafellbakken IDnr. 130586-1
SK4	Fløteranlegg
	a. Fiskvikrokkdalsdammen
	b. Flendammen
SK5	Bekken brakkeleir IDnr. 222823

Lokal foredling

LF1	Kalkovn på Unset på Gnr./Bnr. 71/16
-----	-------------------------------------

Ferdselsveier

FV1	Hulveier med IDnr. 127208-1, 134006-1 og 220559-1
FV2	Pilegrimsleden

Krigens kulturminner

KK1	Fundamentene til gamle Unsetbrua
KK2	Flyvraket på Sølentoppen

Kulturlandskap

KL1	Lomnessjøen østside
KL2	Østagrenda
KL3	Løkken – Brua og Bullbakkene
KL4	Haugset
KL5	Unset
KL6	Fiskevollen
KL7	Spekedalen
KL8	Nekkjølen
KL9	Joten
KL10	Gammelsetra

KL11 Skjellåvollen
KL12 Haugsetvollen
KL13 Storlegda
KL14 Åkrådalen
KL15 Klettvollen
KL16 Munkbetsetra

6.3 KONSEKVENSER AV PLANFORSLAGET

Kulturminneplanen legger føringer for forvaltning og bevaring av viktige kulturminner og kulturmiljøer i kommunen. Ved å bevare kulturminner og kunnskapen om dem skapes lokal identitet og byggesteiner for en holdbar samfunnsutvikling hvor kulturminnene er godt integrert og prioritert i det lokalpolitiske arbeidet. Samtidig legger planen visse begrensninger på bruken og videre utvikling av kulturmiljøene.

6.4 BRUK OG FORMIDLING AV KULTURMINNER

I handlingsprogrammet foreslås det å bruke utvalgte kulturminner til formidling, for eksempel for skoler, barnehager og turisme. Langs stien mellom Storlegda og Orvdalen skal fangstgropene registreres og måles inn. Her bør det også bli satt opp et informasjonsskilt. Særskilt aktuell er skiltingen da en av fangstgropene i Storlegdasystemet er utgravd og datert (se Bye Spångberg 2014).

En annen plass som skal skiltes er nedslagsplassen for flyvraket på Sølentoppen.

Det skal søkes om å få grave ut lokaliteten med Askeladden IDnr.160967 ved Bullmuseet. Tanken bak tiltaket er å få mer kunnskap om Rendalens tidligste jordbrukshistorie og muliggjøre formidling i form av guidede turer ved utgravingsplassen og lage utstillinger på museet om funnene.

Ved Fiskviklia på «Det Glade Hjørne» er det satt opp informasjonstavler av Fiskviklias venner som kan brukes i formidlingssammenheng. Foruten skilting kan levendegjøring av gamle tradisjoner være en måte å formidle kulturverdiene. For eksempel kan man la skoleklasser delta i seterdrift og tradisjonell matlaging. Også immateriell kulturarv som rendalspolsk og gamle dialektord kan og bør brukes i formidlingssammenheng.

7 KART

7.1 OVERSIKTSKART KULTURMINNER/KULTURMILJØER

Et oversiktskart over prioriterte kulturminner med fredninger/ tilhørende hensynssoner kan ses i **vedlegg 13**. Kulturminnene og hensynssonene er her markert med punkter.

7.2 PLANKART

Et detaljert plankart over Rendalens kulturminner/kulturmiljøer/kulturlandskap med hensynssoner og båndleggingssoner kan ses i **vedlegg 14**. Dette kartet skal innarbeides i kommuneplanens arealdel.

8 BESTEMMELSER, RETNINGSLINJER OG HENSYNSSONER

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Rendalen skal være retningsgivende for all byggesaks- og planbehandling i kommunen som berører kulturminner og kulturmiljøer. Bestemmelsene og retningslinjene skal innarbeides i kommuneplanens arealdel ved neste revidering.

Prioriterte kulturminner og kulturmiljøer er avsatt til hensynssone bevaring av kulturmiljø i plankartet. Fredete kulturminner er vist med båndleggingssone. Hensynssoner skal vise hvilke hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal og sonene vil være et grunnlag for å vurdere nye planinnspill eller gi veiledning ved behandling av dispensasjonssøknader.

Bestemmelser og vilkår vises i bokser, med retningslinjer i kursiv under.

8.1 GENERELLE BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER

Kulturmiljø, kulturminner, verneverdige bygninger og bygninger registrert i det landsdekkende registeret for faste kulturminner - SEFRAK - skal ved byggesaksbehandling og planbehandling vurderes særskilt med henhold til kulturminneverdiene.

I områder med eksisterende reguleringsplaner som omhandler kulturminner, er reguleringsplanene gjeldende.

Kommunen har oversikt over hvilke bygg som er med i SEFRAK-registret. Det bør tas hensyn til områdets egenart og spesielt til verneverdige bygninger i området når det skal føres opp nybygg. Det bør ikke utelukkende legges vekt på direkte stilkopiering, formgivningen kan gjerne ses i nåtidens formspråk.

Søknadsplikt for tiltak

Alle tiltak utover vanlig vedlikehold på verneverdige bygninger skal meldes til kulturminnemyndighetene.

Ved søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 skal kommunen sende søknaden til vedkommende myndighet, jf. kulturminneloven § 25. Vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring.

Ved tillatelse til tiltak skal det i vedtaket informeres om at kulturminnemyndighetene må varsles dersom det ved arbeid i marken oppdages automatisk fredete kulturminner. Om det er registrert automatisk fredete kulturminner i nærheten av tiltaket må det foreligge samtykke fra kulturminnemyndighetene før tiltak kan settes i verk, jf. kulturminneloven §§ 3 og 8. Pbl § 11-9 nr. 7.

Ved utarbeidelse av nye reguleringsplaner eller endringer av eksisterende planer skal det foreligge samtykke fra kulturminnemyndighetene før endelig vedtak av reguleringsplanen.

Vanskelige saker bør tas opp i forhåndskonferanse med kommunen og kulturvernmyndigheten.

Også bygg som ikke er SEFRAK-registrert kan ha en verneverdi. Det må dermed avgjøres i hvert enkelt tilfelle hva som anses som verneverdig.

Byggetiltak - utforming

Nye byggetiltak skal forholde seg til eksisterende bebyggelsesstruktur og primært underordnes kulturminnet/kulturmiljøet. Tilstrekkelig avstand til kulturminnet skal vektlegges.

Prinsippene for universell utforming (UU) skal legges til grunn for planlegging/oppgradering av bygg/konstruksjoner og uteanlegg. UU-målene må avveies i forhold til natur/terreng og kulturminnevern, i tillegg til det som er hensiktsmessig og økonomisk forsvarlig.

Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapsilhouetter og horisontlinjer.

Karakteristiske trekk i kulturlandskapet, som topografi, trerekker, veifar, bruer, landskapsrom, vegetasjon, steingjerder og lignende skal ivaretas.

Tekniske innretninger i kulturmiljø, herunder også skilt og reklame, skal gis en diskret utforming, og ha en plassering, materialbruk og fargevalg som harmonerer med områdets karakter og tradisjon. Slike innretninger kan ikke settes opp uten at kommunen på forhånd har gitt samtykke. Særlig skjemmende tiltak av denne art er ikke tillatt.

Ved byggetiltak nær et kulturminne/kulturmiljø skal det legges særlig vekt på en helhetsvurdering med mål om å ivareta kulturminnets/ kulturmiljøets kvaliteter. Vegetasjon som gamle, markante trær skal søkes bevart.

8.2 RETNINGSLINJER TIL HENSYNSSONER I PLANEN

H570 Hensynssone bevaring kulturmiljø

Søknadsplikt for tiltak

Alle tiltak innenfor hensynssonene er søknadspliktig. Ved søknad om nye tiltak skal dokumentasjon/tegninger for hvordan nye tiltak tilpasses eksisterende kulturminne/-miljø/-landskap foreligge.

I områder avmerket som hensynssoner bevaring av kulturmiljø skal det kulturhistorisk verdifulle objektet og områdets særpreg, herunder landskapsverdier, søkes bevart.

Inngrep i terreng og vegetasjon utover vanlig bruk eller skjøtsel bør ikke tillates. Dette gjelder også lagring, tilrigging, massedeponering og annen bruk av ubebygget areal når dette etter kommunens skjønn vil komme i strid med kulturminnets verneverdi.

H730 Båndlegging etter lov om kulturminner

Alle bygninger og anlegg i kommunen eldre enn 1537, samiske bygninger og anlegg eldre enn 100 år, samt erklærte stående byggverk fra perioden 1537 – 1649 er automatisk fredet og skal forvaltes etter kulturminnelovens bestemmelser, i tillegg til plan- og bygningsloven.

H740_KK2 Flyvraket på Sølentoppen

Området er båndlagt etter lov om fiendegods. Det er ikke tillatt å fjerne deler av vraket eller endre miljøet innenfor hensynssonen, som å fjerne eller flytte stein.

9 HANDLINGSPROGRAM

9.1 SAMARBEID OG NETTVERK

Målsettingen er å kunne få til et godt samarbeid med både grunneiere, foreninger og interesserte privatpersoner i kommunen. Når det for eksempel gjelder nyregistrering og kartlegging av buer (se punkt 4 i handlingsprogrammet) er vi helt avhengig av informasjon og god kommunikasjon med grunneiere.

9.2 HANDLINGSPROGRAMMET I TABELLFORM

Handlingsprogrammet presenteres i **vedlegg 15a**. Her blir også prioritering av foreslåtte tiltak oppgitt.

10 KILDER OG LITTERATUR

Amundsen Hilde Rigmor, Os Kristin *Ruseformete massefangstanlegg for villrein i nordre Hedmark – samiske eller norrøne tradisjoner?* 2015

Arkadia landskap *Nytt liv i gamle hager* Registrering av historiske hageanlegg i Hedmark fylke 2008

Bekkekevrner og bygdemøller i Rendalen, samlet og fortalt av **Ottar Lutnæs**

Bjørnstad et al. Rendalen og Rendalen bygdemuseum formidling og utvikling av natur- og kulturarv 2014

Bye Spångberg Monica Fangstens omfang og betydning i fjelltraktene. Masteroppgave i arkeologi 2014

Byggstøyl Iselin *Fangstmarksgraver i Hedmark - En analyse av kulturelle markører i gravmateriale og gravform*, Masteroppgave i arkeologi 2012

Bergstøl, Jostein *Samer i Østerdalen?* Doktoravhandling 2008

Eggset Alf Toner i Rendalen 2007

Fylkesmannen i Hedmark Kartlegging av utvalgte kulturlandskap i Hedmark i 2007

Grandum Bjarne *Fra felttog til frigjøring i Nord-Østerdalen* 1992

Grindflek Berit *Kulturlandskapet i Unsetgrenda* Fagoppgave i kulturlandskap 2010

Grindflek Egil *Unsetgrenda – ung eller gammel?* 1996

Halbakken Sverre *Så surr nå, kjæring!* 1997

Hedmark fylkeskommune Rapport från arkeologisk registrering i förbindelse med planarbete vid Bullmuseet på Gnr. /Bnr. 44/12 2013

Hedmark fylkeskommune Kulturminner for Hedmarks framtid 2005

Kværness Gunhild *Leve dialekten – en språkreise* 2014

Jørgensen Jan Hoff *Sølensjøfisket* Magistergradsavhandling i etnologi 1987

Lutnæs Truls Olav *Musikkliv og musikktradisjon i Rendalen* 1965

Museumssenteret i Trysil/Engerdal Handlingsplan fløteinnretninger Hedmark fylkeskommune 1993

Nytrøen Odd *Ytre Rendal gård og ætt* 1996

Owrenn Per Erik *Viktige pilegrimsleder gjennom det indre østlandet* 2008

Paus Halvor *Historien om Rendalsrenen* Renkomiteen av 1911 Rendal Renselskap 1935-2001 2001

Rendalsnytt Fredsnummer – mai 1995 Redaktører: Inger Marie Bergene og Ajas Kiær 1995

Skalleberg Gjerde, Hege *Sørsamisk eller førsamisk? – Arkeologi og sørsamisk forhistorie i Sør-Norge – en kildekritisk analyse* 2016

Sæther Vegard *Den flygende kisten og andre historier om krigen i Østerdalen* 2004

Sikreland Haugen Aslaug *Øvre Rendal kirke 250 år 1759-2009* Kirker og kirkeliv i Øvre Rendal

Strømsmoen Tor *Hva skogene ga oss* 2017

Sundet Olav *På kjøleens rand i krig og fred Natur, kultur og historie rundt Femunden, Engerdalen og tilgrensede områder* 2008

Økseter Rønnaug *Åsheim i Østerdalen – Historien og historiene fra et livlig handels- og turiststed* 2013

Østerdalsstuer - Lokal bygningstype med stor symbolverdi Hedmark fylkeskommune og Norsk kulturminnefond 2013

Sluttrapport fra interregprosjektet Gränser och gränslöshet i Mittskandinavien 2011

Hjemmesider og oppslag:

Riksantikvarens hjemmeside: <http://www.riksantikvaren.no>

<https://digitaltmuseum.no/021017101985/fem-tommerflotere-fra-ytre-rendalen-i-hedmark-samlet-ramfor-glomma-fellesflotingsforenings?i=36&aq=owner%3A%22NSK%22+published%3A%222017-07-05+2017-07-06%22>

11 VEDLEGG

- 1 Kart hensynssone kulturmiljø i gjeldende reguleringsplaner
- 2 Bygninger i Askeladden
- 3 Bygninger i drift i Askeladden
- 4 Løse kulturminner fra www.unimus.no
- 5 Kart fangstanlegg i Rendalen
- 6 Avtale mellom Rendalen kommune og sametinget vedr. restaurering av Tvillingvarden
- 7 Kart Fiskevollen hensynssone kulturmiljø
- 8 Østerdalsstuer i SEFRAK
- 9 Barfrøstuer
- 10 Seterkartlegging 2005
- 11 Kart over setervoller i Rendalen kommune
- 12 a-h Historiske kart over Rendalen fra 1805-1806
- 13 Oversiktskart prioriterte kulturminner/kulturmiljøer
- 14 Plankart hensynssoner til kommuneplanens arealdel
- 15 a-b Handlingsprogram med forklaring